

SESSIÓ III
Cultura i memòria

Els efectes de la Guerra de Successió en la impremta catalana*

XEVI CAMPRUBÍ

Resum

El desenllaç final de la Guerra de Successió fou molt negatiu per a la indústria editorial catalana, molt a pesar que el sector havia aconseguit recuperar gran part del nivell de producció anterior al conflicte. El setge de Barcelona de 1713-1714, tanmateix, va comportar el tancament temporal de la major part de les impremtes, així com importants pèrdues materials en algunes, com a conseqüència dels bombardeigs. Posteriorment, les mesures repressives i fiscals imposades per l'administració borbònica, així com els canvis legislatius, van dificultar la recuperació del sector, de manera que la producció no va començar a mostrar signes de millora fins deu anys després del final de la guerra. Per acabar-ho d'adobar, els danys causats per les bombes i la repressió van propiciar el declivi de la impremta de Rafael Figueró, que fins aleshores havia estat el motor del sector editorial.

Paraules clau: Impremta, Guerra de Successió, setge de Barcelona, repressió, Rafael Figueró.

* Aquesta comunicació s'emmarca en la recerca que ha donat lloc a la tesi doctoral titulada «L'impressor Rafael Figueró (1642-1726) i la premsa a la Catalunya del seu temps», dirigida pel professor Agustí Alcoberro, que fou dipositada el setembre del 2013 i que és previst que sigui llegida el gener del 2014. La investigació té per objectiu l'estudi del funcionament de la indústria editorial catalana i de la publicació de notícies durant el període comprès entre les guerres dels Segadors i de Successió. La comunicació, en aquest sentit, conté algunes de les aportacions i conclusions referents a la part de la tesi que tracta sobre la impremta.

Resumen

El desenlace de la Guerra de Sucesión fue muy negativo para la industria editorial catalana, muy a pesar que el sector había conseguido recuperar gran parte del nivel de producción anterior al conflicto. El sitio de Barcelona de 1713-1714, no obstante, provocó el cierre temporal de la mayor parte de imprentas, e incluso importantes pérdidas materiales en algunas de ellas, como consecuencia de los bombardeos. Posteriormente, las mediadas represivas i fiscales impuestas por la administración borbónica, junto con los cambios legislativos, dificultaron la recuperación del sector, de forma que la producción no empezó a mostrar signos de mejora hasta diez años después del fin de la guerra. Por si fuera poco, los daños causados por las bombas i la represión propiciaron el declive de la imprenta de Rafael Figueró, que hasta entonces había sido el motor del sector editorial.

Palabras clave: Imprenta, Guerra de Sucesión, sitio de Barcelona, represión, Rafael Figueró.

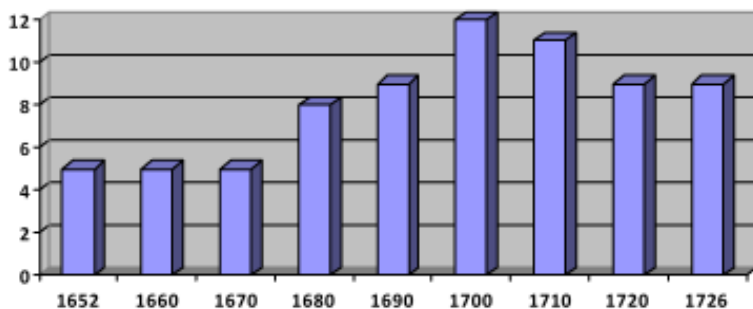
Abstract

During the last stages of the Spanish War of Succession the catalan printing industry was badly damaged, despite by then it had recovered the level of production of the period before the conflict. Nevertheless, the siege of Barcelona, that lasted from 1713 to 1714, caused a halt on the activity of most of the printing offices, and also significative material losses, due to the bombings. After that, the repression and the fiscality adopted by the new bourbon administration, complemented with some changes in the legislation, made more difficult to printers to do their job, to the point that production did not start to recover until ten years after the end of the war. In addition, the damage done by the bombs and the repression forced the begin of the end of Rafael Figueró printing office, who had been the engine of the editing industry in Catalonia.

Key words: Printing industry, Spanish War of Succession, siege of Barcelona, repression, Rafael Figueró.

La caiguda de Barcelona en mans de l'exèrcit de Felip V, el setembre de 1714, va suposar la fi de la progressió de la qual fins aleshores havia estat la impremta més productiva de Catalunya. Amb la instauració del règim borbònic, Rafael Figueró es va veure privat, entre altres coses, de l'ofici d'estamper de la Generalitat i, sobretot, del títol d'impressor reial que li havia concedit l'arxiduc Carles d'Àustria. A partir d'aquell moment va començar el declivi d'una impremta que ha de ser considerada, tal i com pretén mostrar aquesta comunicació, com la més important de la Catalunya moderna.

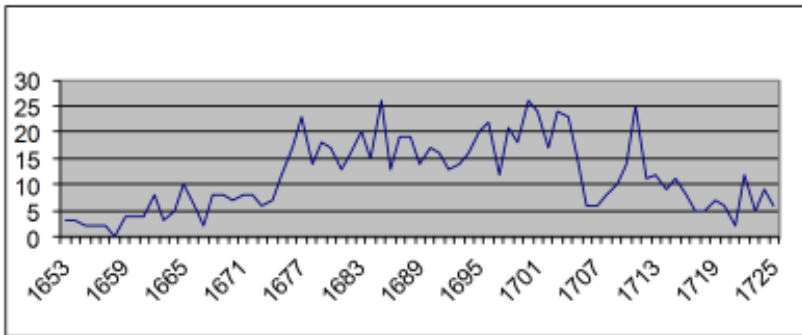
De fet, la indústria editorial catalana, assentada fonamentalment a la capital, va experimentar un gran creixement al llarg del darrer terç del segle XVII, coincidint amb una fase de recuperació econòmica. L'octubre de 1652, en acabar la Guerra dels Segadors, funcionaven a Barcelona un total de cinc impremtes, una situació que no es va veure alterada fins l'any 1671, amb l'obertura d'un nou taller. Al llarg dels anys següents, això no obstant, el nombre d'impremtes va continuar creixent fins a arribar a 12 l'any 1700, una quantitat mai assolida fins aleshores.¹

Evolució de la quantitat d'impremtes de Barcelona (1652-1726)

1. Les impremtes que restaven obertes a Barcelona l'octubre de 1652 eren les de Sebastià de Cormellas, Antoni Lacavalleria, Caterina Mathevat, Josep Forcada i Miquel Delmunts. El taller que va obrir el 1671 fou el de Jacint Andreu, que va funcionar fins el

D'una forma semblant, la producció editorial, que durant els vint anys posteriors a la fi de la Guerra dels Segadors s'havia mantingut estancada, va començar a créixer a partir de la dècada de 1670. Si bé des de mitjan de segle l'edició de llibres a Barcelona no havia passat del llindar dels 10 títols anuals, l'any 1675 se'n van publicar 12, mentre que el 1677 se superaven els 20 i el 1685 s'arribava a la xifra de 26. Posteriorment, el 1700, en el moment de màxima activitat continuada, el nombre de llibres publicats va tornar a ser de 26. El gràfic de l'evolució, en aquest sentit, permet detectar aquest creixement, així com també algunes caigudes de la producció, que van coincidir amb períodes de conflictivitat com, per exemple, el setge francès de 1697 –en el marc de la Guerra dels Nou

Evolució de l'edició de llibres a Barcelona (1653-1725). Font: CCUC i CCPB

1685. L'any 1700, en canvi, hi havia les impremtes de Josep Cormellas, Antoni Lacavalleria, Rafael Figueró, Joan Jolis, Josep Llopis (administrada pel llibreter Joan Piferrer), Jaume Surià, Martí Gelabert, Josep Teixidó, Gabriel Bro i Francesc Guasch, així com també la que tenien els llibreters Anton Ferrer i Baltasar Ferrer i la de Josep Moyà, també llibreter. La presència d'impremtes a la resta de Catalunya, d'altra banda, fou molt escassa i poc productiva. A principi del segle XVIII només funcionaven dues impremtes a Girona i una a Lleida. Sobre el redreçament econòmic català del darrer terç del segle XVII vegeu: Pierre VILAR, *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, vol.2, Edicions 62, Barcelona, 1964, pp. 373-411.

Anys—, l'inici de la Guerra de Successió a Catalunya el 1705, el setge de 1714 o bé l'etapa de postguerra.²

A més d'una conjuntura econòmica favorable, el negoci de la impremta a la capital catalana es va veure beneficiat per la disponibilitat de mà d'obra, fruit d'un moviment migratori procedent de l'interior del país que, en els anys posteriors a la Guerra dels Segadors, va contribuir a omplir el buit poblacional causat principalment pel setge de l'exèrcit hispànic i per l'epidèmia de pesta de 1651. Així, del centenar d'individus identificats —comprenent-hi mestres i treballadors— que van exercir aquest ofici a Barcelona entre els anys 1653 i 1725, prop d'un 70% provenia de fora de la ciutat.³

El darrer terç del segle XVII, fou testimoni de la irrupció d'una nova generació d'impressors, la majoria dels quals havia nascut o arribat a l'edat adulta amb posterioritat a la Guerra dels Segadors. Entre aquests joves, procedents, molts d'ells, de fora de Barcelona, hi havia Rafael Figueró, nascut a la comarca d'Osona, que va emigrar a la capital a començament de la dècada de 1660. Atenent al fons conservat, Figueró

2. Per fer aquest recompte he partit del fons registrat al Catàleg Col·lectiu de les Universitats Catalanes (CCUC) i al Catálogo Colectivo del Patrimonio Bibliográfico Español (CCPB). He considerat com a llibres les publicacions superiors a 100 pàgines, excloent, d'aquesta forma, impresos de caràcter jurídic com, per exemple, els memorials en dret o les al·legacions, que sovint superaven les 50 pàgines. El recompte fou fet els mesos d'octubre i novembre de 2012.

3. Sobre els moviments migratoris a la Catalunya moderna vegeu: Jordi NADAL i Emili GIRALT, *La population catalane de 1553 a 1717. L'immigration française et les autres facteurs de son développement*, S.E.V.P.E.N., París, 1960; i Antoni SIMON i Jordi ANDREU, «Evolució demogràfica (segles XVI i XVII)», dins J. Sobrequés, dir., *Història de Barcelona*, vol. 4, Barcelona dins la Catalunya moderna (segles XVI i XVII), Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1992, pp. 103-163. Sobre la importància d'aquest fenomen en la indústria i el comerç a Barcelona vegeu també: Albert GARCIA ESPUCHE, *La Ciutat del Born. Economia i vida quotidiana a Barcelona (segles XIV a XVIII)*, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2009, pp. 56-60 i 387. Segons alguns càlculs, l'epidèmia de pesta que es va declarar a Barcelona l'any 1651 va causar entre 4.000 i 8.000 morts. José Luis BETRÁN MOYA, «Sociedad y peste en la Barcelona de 1651», *Manuscrits*, 8 (1990), p. 261.

fou, sens dubte, l'impressor més productiu del seu temps, no debades dels 4.781 títols localitzats –incloent-hi llibres, opuscles i plec solts–, corresponents al període comprès entre els anys 1653 i 1725, un total de 1.672, és a dir, gairebé un 35%, foren obra seva. La dimensió d'aquesta impremta es constata, per exemple, comparant la producció amb la d'uns altres dos dels tallers barcelonins més grans de l'època: les imprentes Lacavalleria i Cormellas, que va representar el 6'2% i el 4'8% del total del període estudiat, respectivament.⁴

1. Un origen humil

El gener de 1706, poc després de l'arribada de l'exèrcit aliat a Barcelona, Carles III va atorgar a Rafael Figueró, conjuntament amb el seu fill, el títol d'impressor reial a Catalunya. Aquest reconeixement, que suposava el punt culminant de la seva carrera professional, sobrepassava amb escreix les possibilitats que tenia qualsevol individu d'origen pagès, procedent de les comarques de l'interior.

Rafael Figueró i Delmunts va néixer a Manlleu, on fou batejat el setembre de 1642. El seu pare, Rafael Figueró i Vilanova, feia de pagès, de negociant i de paraire en aquesta vila, mentre que la mare, Mariàngela Delmunts, era filla d'un sastre. Figueró es va iniciar en l'ofici el 1662, quan va entrar com a aprenent a la impremta que el doctor en medicina Miquel Delmunts, el seu oncle, tenia al carrer dels Cotoners de Barcelona. La figura de Delmunts, ciutadà honrat, que aquell any exercia de conseller tercer de Barcelona, fou, en aquest sentit, determinant per entendre la progressió de Figueró en el negoci del llibre.⁵

4. Recompte elaborat principalment a través del CCUC i del CCPB.

5. El bateig de Rafael Figueró figura a: Arxiu Parroquial de Santa Maria de Manlleu (APM), Llibre de Baptismes, 1636-1655, B/4, f. 33v, 23 de setembre de 1642. El cognom de la mare figura en el seu testament. APM, Fons notarial, 1630-1663, N/76, f. 45, 11 d'abril de 1645. El contracte d'aprenentatge signat per Rafael Figueró amb Martí Gelabert, el seu cosí, que aleshores administrava la impremta de Miquel Delmunts, consta

L'any 1668, Delmunts, que a banda d'exercir de metge comerciava amb llibres a l'engròs, va vendre la impremta al seu nebot. A partir d'aquell moment Figueró va assumir els encàrrecs que aquest taller feia per a la Tresoreria Reial. Posteriorment, el 1674 fou nomenat estamper del General, un ofici que els diputats li renovaven cada trienni i que ja no abandonaria fins a la supressió d'aquesta institució, el 1714. A banda d'això, fou també l'impressor d'altres entitats importants, com el Braç Militar, des de 1683, o la Batllia General, des de 1689.⁶

Rafael Figueró va tenir també una destacada activitat en l'àmbit gremial, sobretot pel seu paper en la reactivació de la germandat dels stampers de Barcelona, que havia deixat de funcionar durant la Guerra dels Segadors. El 1671, quan, de nou, es detecta la presència d'aquesta corporació, Figueró actuava com a clavari, un càrrec que va tornar a exercir el 1675. En aquells anys, a més, l'impressor va encapçalar les reivindicacions d'aquest col·lectiu, que perseguien que el Consell de Cent concedís a la germandat la consideració de confraria amb caràcter polític. En el rerefons de tot plegat hi havia una disputa que els impressors van mantenir amb la confraria dels llibreters de Barcelona per aconseguir el dret de vendre llibres de forma pública.⁷

a: Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB), Bonaventura Vila, Cinquè manual, 766/9, ff. 598-599v, 22 de desembre de 1662.

6. La compravenda de la impremta acordada entre Miquel Delmunts i Rafael Figueró consta a: AHPB, Josep Quatrecases, Dinovè manual, 742/34, ff. 3v-5v, 27 de maig de 1668. Martí Gelabert va participar també en aquesta compra, tot i que es va desdir de l'operació poc després. Els pagaments fets per la Tresoreria Reial a Rafael Figueró des de 1669 a 1703 es troben a: Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Real Patrimoni, Mestre Racional, Llibres ordinaris de la tresoreria del rei, Tresoreria General d'Aragó, Volums, General, sèries 450/12 a 453/14. El primer nomenament de Rafael Figueró com a impressor del General figura a: Dietaris de la Generalitat de Catalunya (DGC), VIII, 1674-1689, p. 3. Els pagaments del Braç Militar a: ACA, Generalitat, Sèrie G, Dietari de Deliberacions del Braç Militar, 69/4 a 69/8. Els pagaments de la Batllia General a: ACA, Real Patrimoni, Batllia General de Catalunya, Èpoques, Volums, 794 i 795.

7. L'actuació de Rafael Figueró com a clavari de la germandat dels stampers de Barcelona es constata a través de les actes dels consells celebrats per aquesta corporació.

A banda d'això, Figueró va contribuir també a la modernització de la indústria editorial catalana. A principi de la dècada de 1690 el seu fill, Rafael Figueró i Jolis, va fer dos viatges a Venècia amb l'objectiu d'aprendre l'ofici de fondre lletra i comprar matrius. El resultat fou la vinguda a Barcelona de Tommaso Plongari, un expert fonedor d'aquella república que l'any 1694 fou contractat per Rafael Figueró i per Josep Cormellas per fabricar lletra. Paral·lelament, Figueró va obtenir un privilegi del virrei de Catalunya que li atorgava la potestat exclusiva per dur a terme aquesta activitat a la capital catalana durant deu anys, cosa que, de nou, va provocar un conflicte amb els llibreters i la resta dels impressors.⁸

2. *L'impacte de la guerra*

El canvi més immediat i significatiu que va experimentar la impremta catalana com a conseqüència del desembarcament alià i l'arribada de Carles III a Barcelona fou la creació del títol d'impressor reial, que, com

AHPB, Lluís Fontana, Segon manual, 806/2, ff. 202v-204, 10 de novembre de 1671, i *ibidem*, Sisè manual, 806/6, ff. 61v-62, 21 d'abril de 1675. Una explicació detallada de la disputa que els impressors i els llibreters van mantenir al llarg del darrer quart del segle XVII es troba a: Xevi CAMPRUBÍ, «Llibres i lliure comerç a la Barcelona moderna: els conflictes entre l'impressor Rafael Figueró i la confraria dels llibreters (1671-1711)», *Recerques*, 65 (2012), pp. 75-107.

8. El contracte signat per Rafael Figueró i Josep Cormellas amb Tommaso Plongari consta a: AHPB, Francesc Serra, Sisè manual, 875/22, ff. 237v-240, 24 de setembre de 1694. El privilegi concedit pel marquès de Villena, virrei de Catalunya, es troba a: ACA, Reial Cancelleria, Registres, 5935, ff. 149v-151, 14 d'abril de 1694. Rafael Figueró i Jolis va néixer el 1669 fruit del matrimoni entre Rafael Figueró i Elisabet Jolis, filla d'un pare de Torelló. El bateig va tenir lloc el 16 de desembre d'aquell any a l'església de Santa Maria del Mar de Barcelona. Miquel GONZÁLEZ SUGRAÑES, *Contribució a la història dels antics gremis dels arts y oficis de la ciutat de Barcelona*, vol.2, Estampa d'Henrich i cia., Barcelona, 1918, p. 144. El casament de Rafael Figueró i Elisabet Jolis consta a: Arxiu de la Catedral de Barcelona (ACB), Esposalles, Llibre 93, 1663-1667, f. 97, 21 de febrer de 1667.

ha estat esmentat, fou concedit als Figueró el gener de 1706. Aquest reconeixement, inexistent fins aleshores a Catalunya, atorgava al seu titular la potestat d'imprimir la documentació que generava l'administració reial i, sobretot, el monopoli sobre la publicació de gasetes i fulls de notícies. A més, en virtut d'aquest privilegi, cap altre persona podia reeditar les obres publicades al taller dels Figueró durant un període de deu anys. Les reclamacions presentades pels llibreters i altres impressors per la concessió d'aquest títol foren discutides, fins i tot, en el marc de les Corts que es van cloure a Barcelona el 1706, per bé que el conflicte va ser finalment resolt a favor de Rafael Figueró en un plet a la Reial Audiència.⁹

En qualsevol cas, les repercussions que l'inici de la Guerra de Successió va tenir sobre la impremta foren més negatives que positives. Així, tal i com es pot comprovar en el gràfic de l'evolució, mostrat anteriorment, l'edició de llibres va patir una forta sotragada entre els anys 1706 i 1708, amb una caiguda del nivell de producció per sota dels 10 títols anuals. Amb tot, a partir de 1710 es va registrar una notable recuperació i, fins i tot, l'any següent es van arribar a editar un total de 25 llibres, cosa que situava la indústria editorial en un moment equiparable al dels anys previs a la guerra, quan es van assolir els màxims del període estudiat. En qualsevol cas, aquesta millora es va tornar a esvaïr a partir de l'inici del setge borbònic i durant els primers anys de la postguerra.

El setge de Barcelona de 1713-1714, de fet, va comportar un veritable daltabaix en el funcionament de la indústria editorial. Segons el fons conservat, de les 11 impremtes que hi havia a la capital catalana el 1705

9. Sobre el conflicte que va generar la creació del títol d'impressor reial a Catalunya vegeu: CAMPRUBÍ, «Llibres i lliure comerç...», pp.100-104. D'igual forma, vegeu també el memorial de defensa elaborat pels advocats de Rafael Figueró: *Utilidad pública atendida en el real privilegio que la S.C.R. Magestad del Rey nuestro Señor don Carlos III (...) otorgó a Rafael Figueró, padre e hijo, impresores (...), defendida de las quejas que el gremio de los libreros*. Biblioteca de Catalunya (BC), F. Bon. 3022.

només tres –les de Rafael Figueró, Joan Pau Martí i Francesc Guasch– van registrar activitat durant els mesos que va durar el setge borbònic.¹⁰

Les raons que expliquen aquesta situació cal buscar-les principalment en els entrebancs que el bloqueig terrestre i marítim va causar sobre el teixit econòmic en general, sobretot per a aquells oficis que precisaven de matèries primeres –com era el paper en el cas de la impremta– que procedien de fora de Barcelona. No es pot descartar tampoc que alguns dels mestres impressors haguessin abandonat la ciutat, ja fos buscant seguretat, per temor a les amenaces llançades per Felip V o bé, senzillament, per la seva filiació. Aquest fou el cas, per exemple, de Josep Teixidó, que, en negar-se a prendre les armes per defensar la capital catalana, fou empresonat i deportat posteriorment a Mallorca.¹¹

En qualsevol cas, les pèrdues que la Guerra de Successió va causar en la impremta barcelonina foren més materials que humanes. A diferència dels anys de la Guerra dels Segadors –al llarg dels quals, per raons diverses, van perdre la vida almenys vuit dels propietaris de les impremtes que hi havia a Barcelona–, durant el període de 1705 a 1714 només van morir dos dels mestres impressors que tenien negoci obert a la ciutat abans d'iniciar-se el conflicte. D'aquesta forma, tan bon punt es va reprendre

10. Les impremtes que funcionaven a Barcelona l'any 1705 eren les de Rafael Figueró, Jaume Surià, Joan Jolis, Joan Pau Martí (comprada a la família Cormellas), Flora Casas (administrada per Martí Gelabert), Anna Llopis (administrada per Joan Piferrer), Joan Lacavalleria, Josep Teixidó, Bartomeu Giralt, Francesc Guasch i Joan Baptista Altés.

11. Davant l'amenaça d'un setge era del tot habitual que els habitants de Barcelona busquessin refugi fora muralles. L'any 1697, per exemple, arran del setge que l'exèrcit francès va posar sobre la capital catalana, alguns llibreters van fugir de la ciutat, desatentent, d'aquesta forma, les obligacions que tots els agremiats tenien en la seva defensa. El juliol d'aquell any la confraria dels llibreters va decidir ajudar econòmicament els membres que entraven de guàrdia amb la Coronela i els ferits, alhora que, tal i com havia decretat el Consell de Cent, va resoldre penalitzar als que havien marxat de la ciutat. AHPB, Joan Solsona, Tercer manual, 890/6, f.47-49, 4 de juliol de 1697. La repressió que va patir Josep Teixidó per la seva filiació filipista es constata en el text de la concessió del títol d'impressor reial a aquest impressor, que Felip V va ratificar el 1716. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB), Cadastre, Impresos, 1715-1863, XI-1, s.f.

l'activitat dels tallers que havien restat aturats durant el setge, a la capital catalana continuaven funcionant un total de nou impremtes.¹²

Tanmateix, els danys materials que va patir la indústria editorial com a conseqüència dels bombardeigs borbònics foren considerables. El cas més significatiu va ser el de Rafael Figueró, el taller del qual, situat al carrer dels Cotoners, fou completament destruït arran d'un incendi provocat per una bomba que hi va caure el maig de 1714, en un moment en què l'artilleria de l'exèrcit de les Dues Corones, seguint l'estratègia ordenada pel duc de Pòpoli, va centrar la seva activitat en castigar la població civil amb foc de morter. A partir d'aleshores, Figueró va traslladar el seu taller a una casa situada al carrer de la Bòria.¹³

Un altre dels impressors que es va veure obligat a moure el negoci arran del setge de 1714 fou Francesc Guasch. La casa del carrer de la Palla on hi havia el seu taller, així com també les quatre que hi havia al costat, que eren propietat de la comunitat de sacerdots de Sant Felip Neri, van

12. Els vuit propietaris que van morir durant la Guerra dels Segadors foren Sebastià i Jaume Mathevat, Jaume Romeu, Pere Lacavalleria, Joan i Pere Joan Dexeu, Llorenç Déu i Gabriel Nogués. Els dos mestres que van morir durant la Guerra de Successió foren Martí Gelabert i Joan Baptista Altés, així com també el llibreter Anton Ferrer, la impremta del qual ja feia anys que no registrava activitat. D'aquesta forma, les nou impremtes que van continuar a Barcelona després de la guerra eren les de les de Rafael Figueró, Joan Piferrer (comprada a la família Llopis), Joan Pau Martí, Maria Jolis, Jaume Surià, Josep Teixidó, Bartomeu Giralt, Francesc Guasch i Pau Campins.

13. L'incendi i destrucció del taller de Rafael Figueró fou explicat en la gasetta que aquest impressor va publicar durant el setge de Barcelona. «Los enemigos repitieron la hostilidad de las bombas (...). Fue mucha la ruina de las casas, prendió fuego en algunas y con especialidad en la de Rafael Figueró, impresor del Rey nuestro Señor, en donde fue tal el incendio que, sobre averse quemado sus almacenes llenos de diferentes obras, papeles, libros y bienes muebles, ardieron hasta las prensas, amenazando la quema de todas las casas vezinas». *Diario del sitio y defensa de Barcelona*, 10 de juny de 1714. BC, F.Bon. 693. Sobre aquesta gasetta vegeu: Agustí ALCOBERRO, Mireia CAMPABADAL i Xevi CAMPRUBÍ, *El setge de Barcelona, 1713-1714. Diario del sitio y defensa de Barcelona*, Tres i Quatre, València, 2008. La casa del carrer de la Bòria fou adquirida en emfiteusi pels Figueró el 1715. AHPB, Josep Sabater, Manual de 1715, 894/5, f.45v-58, 10 de juny de 1715.

quedar completament destruïdes per culpa de les bombes. Per aquest motiu, Guasch va traslladar la impremta a la davallada de Santa Eulàlia.¹⁴

A més d'aquestes dues, la casa on hi havia el taller dels hereus de Josep Llopis, a la plaça de l'Àngel, estava molt malmesa quan l'octubre de 1714 fou adquirida pel llibreter Joan Piferrer. Els mestres de cases i els fusters que van fer la valoració de l'estat de l'immoble van deixar constància de la «ruhina en que-s troba per causa de las bombas que en ella caygueren en lo siti proppassat de la present ciutat». D'igual forma, l'any 1716, segons consta en la documentació cadastral, a la casa de l'impressor Bartomeu Giralt, a la plaça dels Peixos, hi havia “dos salas, una de inhabitable, y dos aposientos bons y dos de derruïts”. Una cosa semblant passava amb la casa de la plaça de Sant Jaume on el llibreter Joan Pau Martí hi tenia la impremta, la qual, segons el Cadastre, estava «algo derruïda».¹⁵

3. *Una nova fiscalitat*

Per a Rafael Figueró la conseqüència més immediata de la implantació del règim borbònic fou la pèrdua del títol d'impressor reial, que fou concedit a Josep Teixidó pel duc de Berwick poc després de l'ocupació borbònica. A banda d'això, les mesures repressives executades per l'exèrcit ocupant van comportar també el segrest d'una part dels béns de Figueró.¹⁶

14. AHCB, Cadastre, I-57, s.f. Els terrenys on hi havia hagut la casa de Francesc Guasch i les quatre del costat foren aprofitats després per ampliar l'església de Sant Felip Neri. Josep de C. LAPLANA, *L'oratori de Sant Felip Neri de Barcelona i el seu patrimoni artístic i monumental*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1978, p.102-109.

15. La valoració de la casa de la plaça de l'Àngel on Joan Piferrer hi tenia la impremta figura a: AHPB, Francesc Topí i Comes, Manual de 1714, 870/31, f. 236-237, 24 d'octubre de 1714. L'estat de la casa de Bartomeu Giralt consta a: AHCB, Cadastre, I-57, s.f. L'estat de la casa de Joan Pau Martí a: AHCB, Cadastre, I-60, f.385v.

16. Segons un informe de la Comptaduria de Confiscacions de Principat de Catalunya, l'any 1722 les propietats de Rafael Figueró van donar uns beneficis a la Hisenda Reial de 563 rals d'ardit (56 lliures i 6 sous), mentre que les de Joan Piferrer van

A més, els impressors, igual que la resta d'oficis, no es van deslliurar del pagament del Cadastre. De cara a la seva recaptació, foren agrupats amb els llibreters i considerats com a treballadors del grup dels oficis de "segona classe". Així, atenent a aquesta categoria, la quota anual que corresponia pagar als impressors per l'anomenat Cadastre personal era de 6 lliures pel que respecta als mestres que tenien impremta pròpia i de 3 lliures i 15 sous per als treballadors.¹⁷

D'aquesta forma, la quantitat exigida el 1717 a impressors i llibreters pel Cadastre personal fou, en conjunt, de 205 lliures i 5 sous, cosa que va representar una aportació a la Hisenda Reial d'un 1'1% de les 18.242 lliures que, en total, van pagar els 72 gremis que hi havia registrats a Barcelona aquell any. Posteriorment, l'any 1718 als impressors i als llibreters se'ls reclamava, comptant el que encara devien de l'any anterior, un pagament de 253 lliures i 15 sous. El 1719 i el 1720, en canvi, els

donar-ne 480 (48 lliures). Antonio MUÑOZ i Josep CATÀ, *Repressió borbònica i resistència catalana (1714-1736)*, Muñoz i Catà editors, Barcelona, 2005, p.210-211, 315 i 324.

17. Els oficis de la primera classe, entre els quals hi havia, per exemple, els mestres de cases, els fusters i els paraires, pagaven a raó de 7 lliures i 10 sous els mestres i 4 lliures i 10 sous els oficials. Els de segona classe, entre els quals, a més dels impressors i llibreters, hi havia, per exemple, els notaris, els sastres, els escudellers i els tintorers, pagaven 6 lliures per mestre i 3 lliures i 15 sous per oficial. Finalment, en la tercera classe, on hi havia oficis com els sabaters de vell, els daguers o els pintors, els mestres contribuïen amb 4 lliures i 10 sous anuals i els oficials amb 3 lliures. AHCB, Cadastre, Llibre de informacions sobre pobresa, ausència, mort y otras causals de alguns individuos de esta ciutat, 1716-1718, I-1, s.f., 1717. La quantitat fixada en cada una de les tres categories s'esmenta també a: Pere MOLAS, *Los gremios barceloneses del siglo XVIII*, Confederación Española de Cajas de Ahorros, Madrid, 1970, p.148 i 152. Sobre la imposició del Cadastre vegeu: Joan MERCADER, «L'establiment del Reial Cadastre a Catalunya i la seva fonamentació econòmica i social», dins *Miscel·lània Fontseré*, Gustavo Gili, Barcelona, 1961, p.295-303; Joaquim NADAL FARRERAS, *La introducción del Catastro en Gerona. Contribución al estudio del régimen fiscal de Cataluña en tiempos de Felipe V*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1971; Juan PRO RUIZ, *Estado, geometría y propiedad. Los orígenes del catastro en España, 1715-1941*, Ministerio de Economía y Hacienda, Madrid, 1992; i Agustí ALCOBERRO, «El cadastre de Catalunya (1713-1845): de la imposició a la fossilització», *Pedralbes*, 25 (2005), p.231-257.

corresponia pagar la quantitat de 130 lliures i 10 sous anuals, una xifra que va augmentar fins a les 144 lliures i 15 sous l'any 1721.¹⁸

Pel que fa al Cadastre industrial, que gravava el rendiment dels negocis i el comerç, hi ha constància que el 1722 els llibreters i impressors van pagar, de forma conjunta, 10 lliures, 17 sous i 6 diners per un 15% del total que els corresponia, cosa que indica que la quantitat que havien de pagar era de 72 lliures i 10 sous. Posteriorment, en una reclamació presentada el 1727 es constata que en aquell moment els impressors, sense comptar els llibreters, havien de pagar uns 990 rals d'ardit, una quantitat que els fou rebaixada a 400, és a dir, a 40 lliures. De forma semblant, l'any 1738, als impressors i als llibreters els corresponia pagar, conjuntament, 3.450 rals d'ardit pel Cadastre industrial, que els foren reduïts a 3.100, o sigui, a 310 lliures.¹⁹

Finalment, el Cadastre real, la tercera de les modalitats d'aquest impost, es fixava en funció del rendiment potencial que es considerava que tenien

18. La quantitat pagada pels impressors i els llibreters el 1717 figura a: AHCB, Cadastre, Catastro de 1716, por casas, censos y personal, 1716-1717, «Llista de gremis de la present ciutat de Barcelona que han pagat la imposició personal del Real Catastro lo corrent any 1717», I-61, s.f. En aquest sentit, cal destacar que els oficis que més van haver de pagar el 1717 foren els revenedors, amb 1.436 lliures, els fusters, amb 1.309 lliures i els hostalers i taverners, amb 1.209 lliures. La quantitat que els impressors i els llibreters havien de pagar el 1718 consta a: AHCB, Cadastre, I-62, p.504 [i.e. 404]. La quantitat que els corresponia el 1719 i el 1720 a: *Ibidem*, I-64, s.f. La corresponent a 1721 a: *Ibidem*, I-101, s.f.

19. La quantitat pagada pel Cadastre industrial el 1722 consta a: AHCB, Cadastre, Cadastre de 1721-1722, «Relación de las cantidades que han satisfecho diferentes particular[es] y gremios desta ciudad por un 15 por 100 del comercio y se reparte el año 1722», I-101, s.f. La llista dels impressors i llibreters que pagaven el Cadastre industrial figura a: ACA, Hisenda, Repartimiento catastral (ganancial: industria y comercio), Lligall 3568, 001, s.f., 1722. Les quantitats pagades pel Cadastre industrial el 1727 i el 1738 figuren a: AHCB, Cadastre, Denúncies i repartiments, 1716-1814, «Gremios cargados por lo yndustrial en el año de 1727 que han recurrido con memoriales al sr.Yntendente» i a: «Noticia de las cantidades que se repartieron en el año de 1738 por el yndustrial a los gremios infraescritos...», *Ibidem*, X-1, plects solts, s.f.

els béns immobles. La quantitat que el propietari d'una casa havia de pagar pel Cadastre real equivalia al 10% dels diners que n'obtenia si estava llogada o de la quantitat estimada que en podria treure en cas de llogar-la.

L'impressor que més va contribuir en concepte de Cadastre real l'any 1718 fou Rafael Figueró, que va haver de pagar 18 lliures i 8 sous, una quantitat que corresponia al 10% de la quantitat obtinguda de la suma del lloguers reals i estimats de totes les cases i botigues que aquest impressor posseïa a la zona propera al carrer de la Bòria. Al seu torn, aquell any, el llibreter Joan Piferrer va pagar 15 lliures, ja que el lloguer de la casa de la plaça de l'Àngel on hi tenia la botiga i la impremta fou estimat en 150 lliures. En el tercer lloc de la llista –que serveix per mostrar quines eren les persones vinculades al sector editorial més ben posicionades econòmicament– se situava el llibreter Joan Pau Martí, que l'any 1718 va pagar 8 lliures per la casa de la plaça de Sant Jaume on hi tenia la impremta, un edifici que tenia un lloguer potencial de 80 lliures anuals.²⁰

La valoració de la resta de les imprentes de Barcelona se situava molt per sota, de manera que els seus propietaris havien de pagar unes quantitats inferiors. Així, l'any 1718, Bartomeu Giralt va pagar 2 lliures i 10 sous pel Cadastre real, ja que la casa de la plaça dels Peixos on hi havia la seva impremta tenia un lloguer potencial de 25 lliures. Amb el mateix criteri, Maria Jolis, vídua de l'impressor Joan Jolis, pagava 3 lliures anuals per una casa situada al carrer dels Cotoners, valorada en 30 lliures; Jaume Surià en pagava 4 per una del carrer de la Palla, que tenia un lloguer valorat de 40 lliures, mentre que Josep Texidó pagava 3 lliures anuals per la que posseïa al carrer de Sant Domènec del Call, valorada en 30 lliures.²¹

4. La repressió cultural

Una de les mesures ordenades per Felip V després de l'ocupació de Barcelona fou la requisita de les obres de contingut austriacista que havien

20. AHCB, Cadastre, I-57, I-59, I-60 i I-62.

21. *Ibidem.*

estat publicades durant el període de govern de l'arxiduc Carles d'Àustria. Entre aquestes hi havia les Constitucions que s'havien aprovat arran de la celebració de les Corts de 1705-1706, així com també els *Annals* de Narcís Feliu de la Penya, publicats el 1709. El gener de 1716 la Junta de Govern va comunicar al marquès de Castel Rodrigo, capità general del Principat, que, seguint les seves ordres, havia manat la requisita d'aquests llibres. Amb tot, la Junta recomanava la publicació d'un edicte, ja que, segons sembla, la mesura no havia tingut l'efecte desitjat. D'aquesta forma, el 12 de març d'aquell any el capità general feia una crida pública, ordenant el lliurament de les Constitucions de 1706, dels *Annals* de Feliu de la Penya i de qualsevol altre paper que pogués ser considerat subversiu en el termini de vint dies.²²

L'any 1718, de nou, el marquès de Castel Rodrigo va recordar en un altre edicte la prohibició de

retener y mantener papeles sediciosos, libelos infamatorios, canciones, allegatos jurídicos, pohecias, narraciones históricas y otros qualesquiera libros, papeles y quadernos concernientes al estado y que por algún modo sean contrarios al legítimo vassallage y devida obediencia de su Magestad.

Amb aquest edicte el capità general incrementava el rigor de les mesures preses fins aleshores, exigint que en endavant el lliurament dels esmentats papers es fes en un termini de 24 hores.²³

Paral·lelament, a través d'una *Real Cédula* que Felip V va signar el desembre de 1716, el règim borbònic va endurir l'aplicació de la legislació en matèria d'impremta, instant la tramitació de les obligatòries llicències

22. La recomanació feta per la Junta de Govern al marquès de Castel Rodrigo consta a: AHCB, Reial Audiència, Consultes, Libro tercero de consultas, 1715-1716, 6A.II-3, s.f., 22 de gener de 1716. Aquest document es troba reproduït a: Jaume SOBREQÜÉS, *L'Onze de setembre i Catalunya*, Undarius, Breda, 1976, p.110-114. L'edicte publicat pel marquès de Castel Rodrigo figura a: AHCB, Reial Audiència, Consultes, Libro tercero de consultas, 1715-1716, 6A.II-3, s.f., 12 de març de 1716.

23. BC, Bon. 10-VI-4/83 (II).

d'impressió davant del Consell Reial de Castella, en lloc de la Cancelleria del Principat, tal i com s'havia fet fins aleshores. D'una forma semblant, l'adopció dels nous criteris va comportar la fixació, per primer cop a Catalunya, d'un preu de venda per als llibres, d'acord amb la política econòmica intervencionista dissenyada per la monarquia borbònica.²⁴

Això no obstant, cal dir que la mesura que va afectar més negativament el sector editorial barceloní fou la concessió, el 1718, del privilegi d'impressió de llibres d'ensenyament a la Universitat de Cervera. Això va privar als impressors i llibreters d'una de les seves principals fonts d'ingressos, com eren, per exemple, les beceroles o els franselms, unes obres de petit format que tenien una gran sortida comercial.²⁵

5. El declivi de Figueró

La instauració del govern de Felip V va suposar per a Rafael Figueró la privació dels ingressos que li proporcionaven els treballs que feia per algunes de les institucions que foren suprimides, principalment per a la

24. BC, Bon. 10-VI-4/81. Alguns autors han considerat que aquesta *Real Cédula* va suposar l'aplicació a Catalunya, per primera vegada, de les lleis d'impremta de Castella. En aquest sentit, vegeu, per exemple: Jaime MOLL, «Implantació de la legislació castellana del llibre als regnes de la Corona d'Aragó», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, VIII (1980), pp. 165-169. En realitat, però, la legislació castellana, amb alguns matisos, ja tenia vigència a Catalunya des del darrer terç del segle XVI, amb l'adopció dels principals criteris que emanaven d'una pragmàtica dictada pel rei Felip II el 1558. Sobre aquesta interpretació vegeu: Javier GARCÍA MARTÍN, *El juzgado de imprentas y la utilidad pública. Cuerpo y alma de una Monarquía vicarial*, Universidad de País Vasco, Bilbao, 2003, p.166, així com també: Xevi CAMPRUBÍ, «La llei d'impremta a la Catalunya moderna (1568-1723)», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres*, 53, 2011-2012.

25. Sobre l'impacte del privilegi concedit a la Universitat de Cervera i la resistència que hi van posar els impressors i llibreters de Barcelona vegeu: Javier BURGOS RINCÓN, «Privilegios de imprenta y crisis gremial. La imprenta y librería barcelonesa ante el privilegio de impresión de los libros de enseñanza de la Universidad de Cervera», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, XV, 1997, pp. 257-298.

Generalitat. D'igual forma, la pèrdua del títol d'impressor reial va tenir conseqüències econòmiques negatives per a Figueró. Tanmateix, a pesar de l'activitat en favor de l'austriacisme, les noves autoritats van permetre a l'impressor mantenir el taller obert, si bé a partir de 1714 la producció es va limitar principalment a obres de contingut religiós.

En qualsevol cas, el cop definitiu al negoci va venir donat per la mort, el 1717, de Rafael Figueró i Jolis, l'hereu que havia de succeir el pare al capdavant de la impremta. A partir d'aleshores, l'estat de salut de Figueró, que ja tenia 75 anys, va començar a minvar, fins al punt que en els anys posteriors a la mort del fill va patir «diferents desganas» que van requerir fins a 150 visites del seu metge.²⁶

La producció de la impremta de Rafael Figueró va anar disminuint progressivament des de principi de la dècada de 1720, sobretot pel que fa a l'edició de llibres, dels quals no se'n conserven amb posterioritat a 1723. A partir de 1726 la salut de l'impressor va empitjorar, de manera que en els tres primers mesos de l'any el doctor Josep Fornés el va visitar 63 vegades i el cirurgià Josep Sebé el va haver de curar per diverses caigudes. Des de la segona setmana del mes de febrer, Figueró va precisar l'assistència continuada de Gabriel Artigas, treballador de la impremta, i de Teresa, esposa d'aquest. El 23 de març, Miquel Artigas, un altre dels treballadors, germà de Gabriel, va certificar davant notari que el seu amo era al llit, incapaç de moure's i de signar cap document.²⁷

26. La data de la mort de Rafael Figueró i Jolis es dedueix de la lectura del seu testament, feta el 24 d'octubre de 1717. Una còpia autèntica d'aquest document es troba a: AHCB, Secció notarial, Contractes, Llibreters, IX-4, s.f., 19 de juny de 1717. El doctor Josep Fornés i Llorell va cobrar 30 lliures als marmessors del testament de Rafael Figueró per les 150 visites fetes a l'impressor «en tots los anys atràs, des de que morí son fill». AHPB, Pau Mollar, Quart manual, 958/12, ff. 490-490v, 18 de setembre de 1726.

27. El doctor Fornés va cobrar 12 lliures i 12 sous als marmessors de Rafael Figueró per les 63 visites fetes el 1726. AHPB, Pau Mollar, Quart manual, 958/12, ff. 490-490v, 18 de setembre de 1726. El compte pagat al cirurgià Joan Sebé figura a: *ibidem*, ff. 310v-311, 13 de juny de 1726. Gabriel Artigas i a la seva dona Teresa van gastar 92 lliures, 14

Rafael Figueró va morir el 26 de març de 1726. Com era habitual en els casos en què no hi havia descendència, el difunt va deixar disposat en el testament que els seus béns fossin lliurats a una institució religiosa, en aquest cas el convent de Santa Caterina de Barcelona, i esmerçats en misses pel repòs de la seva ànima i de la seva família.²⁸

La venda dels béns de Rafael Figueró va permetre als seus marmessors recollir, almenys, la quantitat de 4.562 lliures, 17 sous i 2 diners, de les quals 1.064 lliures, 17 sous i 2 diners corresponien a la venda en encant públic dels béns mobles de la casa. D'altra banda, dels llibres i paper imprès que hi havia a la impremta es van obtenir 810 lliures, que fou el preu que el llibreter Joan Piferrer, en nom de la confraria dels llibreters de Barcelona, va pagar en la subhasta. Finalment, les 2.688 restants corresponien a la venda de la impremta, que fou adquirida pel convent dels carmelites descalços de Barcelona.²⁹

sous i 5 diners des del 8 de febrer al 26 de març de 1726, durant els dies que van cuidar Figueró. *Ibidem*, ff. 315v-318v, 17 de juny de 1726. La confessió feta per Miquel Artigas davant notari a: AHPB, Sever Pujol, Onzè manual, 944/10, f. 178, 23 de març de 1726.

28. El testament de Rafael Figueró figura a: AHPB, Pau Mollar, Llibre de testaments, 958/30, ff. 60v-61v, 14 d'abril de 1723. La data de la mort consta en una època signada per Gabriel Artigas als marmessors per les despeses que va tenir durant la malaltia del seu amo. AHPB, Pau Mollar, Quart manual, 958/12, ff. 315v-318v, 17 de juny de 1726.

29. La quantitat obtinguda en la venda dels béns mobles consta a: AHPB, Pau Mollar, Quart manual, 958/12, ff. 336v-337, 22 de juny de 1726, i també a: *ibidem*, Cinquè manual, 958/13, ff. 492v-496, 21 d'octubre de 1727. La venda dels llibres a Joan Piferrer a: *ibidem*, ff. 479v-486, 17 d'octubre de 1727. El preu pagat pel convent dels carmelites descalços per la impremta de Rafael Figueró consta en una partida feta al Col·legi de Sant Sever de la catedral de Barcelona, on els marmessors, per disposició testamentària, dipositaven tots els diners recollits de la venda dels béns de l'impressor. ACB, Col·legi de Sant Sever, Llibre de partides, 1726-1729, f. 134, 3 de març de 1728. La quantitat pagada per la impremta de Figueró fou superior a les 1.835 lliures que Joan Pau Martí va satisfer el 1703 per la impremta Cormellas, una de les més grans de Barcelona. AHPB, Francesc Serra, Quinzè manual, 875/31, ff. 180v-193, 10 d'abril de 1703.

6. *Conclusions*

El preu pagat pels frares carmelites pel material de la impremta de Rafael Figueró –el més elevat, amb diferència, entre totes les compravendes d'aquest tipus fetes en el període estudiat– permet deduir que es tractava del taller més ben equipat de Barcelona. Això, a la vegada, afegeix un altre argument de pes per considerar Figueró com l'impressor més important de l'època Moderna, tenint en compte, a més, que des de la introducció d'aquest invent a Catalunya cap altre impremta havia assolit, segons el fons conservat, un nivell de producció semblant. A banda d'això, un altre element que posa Figueró per damunt de la resta dels impressors, és que va exercir aquest ofici per a la majoria de les institucions polítiques catalanes, principalment per a la Generalitat i l'administració reial.

Per acabar-ho d'adobar, Rafael Figueró fou el responsable de la publicació d'algunes de les obres més importants del seu temps, entre les quals destaquen, per exemple, diversos volums de *Decisiones*, o reculls de jurisprudència, elaborats per jutges de renom, com Miquel de Calderó o Miquel de Cortiada, el *Fénix de Cataluña*, de Narcís Feliu de la Penya, l'*Escudo de la Verdad*, publicat per la Conferència dels Tres Comuns per defensar l'actuació dels catalans durant el setge de Barcelona de 1697, les *Nenias Reales*, l'homenatge pòstum de l'Acadèmia dels Desconfiats al rei Carles II, les Constitucions sortides de les Corts de 1701-1702 i de 1705-1706, el *Despertador de Catalunya*, encarregat per la Junta de Braços el 1713 per justificar la decisió de continuar la guerra contra Felip V, o bé el *Diario del sitio y defensa de Barcelona*, l'òrgan de la resistència catalana durant el setge de 1713-1714.

Per tot plegat, l'activitat de Rafael Figueró va contribuir a què, a partir del darrer terç del segle XVII, la impremta catalana assolís uns nivells de productivitat mai vistos fins aleshores. Fou per aquesta raó que la destrucció del seu taller, com a conseqüència dels bombardeigs de 1714, i el bandejament a què fou sotmès per part del règim de Felip V després de l'ocupació de Barcelona, va privar la indústria editorial del seu motor principal.

El setge borbònic va afectar negativament el dinamisme que havia adquirit el negoci de la impremta, que fins i tot havia aconseguit recuperar-se del sotrac provocat per l'inici de la Guerra de Successió. La majoria dels impressors, en aquest sentit, es van veure perjudicats pels danys materials ocasionats per les bombes, així com també per les mesures repressives adoptades pel règim borbònic, sobretot pel que fa al segrest de béns i a la fiscalitat. A més, l'enduriment de la reglamentació, principalment pel que respecta a l'obtenció de llicències d'impressió, van posar més dificultats a la recuperació del sector. Tot plegat, va comportar que després de la fi de la guerra la producció editorial catalana trigués encara uns deu anys a mostrar signes de recuperació.

Dues «Guerres», dos ducs, dues cantates

JOSEP DOLCET

Resum

Després de la victòria del duc de Berwick a la batalla d'Almansa (1707), el duc d'Orleans vol emular-lo i expugna sense major dificultat la ciutat de Lleida, pobrament defensada. A París, el seu compositor de cambra, Jean-Baptiste Stuck, «Batistin», encarregat de proveir la seva cort particular de cantates arcàdiques, mitològiques, amoroses i pastorils, posa música a aquest episodi i el converteix en una proesa d'heroi mític. El 1813, a València, el mariscal Louis-Gabriel Suchet, governador bonapartista, veu els primers èxits de la seva administració sobre la ciutat, ha estat nomenat duc d'Albufera per l'Emperador de França i ha tingut el seu primer fill mascle. Ferran Sor, militar i músic, partidari de Josep I, compon, probablement per encàrrec seu, una cantata en homenatge a la duquessa i a l'hereu, i un any després es veurà obligat a marxar a l'exili, en el qual consolidarà el seu renom internacional com a guitarrista i compositor.

Paraules clau: Jean-Baptiste Stuck, Ferran Sor, cantates, Lleida, València.

Resumen

Tras la victoria del duque de Berwick en la batalla de Almansa (1707), el duque de Orleans quiere emularlo y expugna sin mayor dificultad la ciudad de Lérida, pobremente defendida. En París, su compositor de cámara, Jean-Baptiste Stuck, «Batistin», encargado de proporcionar a su corte particular cantatas arcádicas, mitológicas, amorosas y pastoriles, pone música a este episodio y lo convierte en una proeza de héroe mítico. En 1813, en Valencia, el mariscal Louis-Gabriel Souchet, gobernador bonapartista, ve los primeros éxitos de su administración sobre la ciudad, ha sido nombrado duque de la Albufera por el Emperador de Francia y ha tenido su primer hijo varón. Ferran Sor, militar y músico, partidario de José I, compone, probablemente por encargo suyo, una cantata en homenaje a la duquesa y al heredero, y un año después se verá obligado a

partir al exilio, donde consolidará su renombre internacional como guitarrista y compositor.

Palabras clave: Jean-Baptiste Stuck, Ferran Sor, cantatas, Lérida, Valencia.

Abstract

After the victory of the Duke of Berwick in the battle of Almansa (1707), the duke of Orleans, wanting to emulate him, easily storms the poorly defended city of Lleida. In Paris, his chamber composer, Jean-Baptiste Stuck, «Batistin», in charge of supplying his private court with Arcadian, mythological, amorous and pastoral cantatas, sets the event to music and converts it into a feat of a legendary hero. In 1813, in Valencia, the marshal Louis-Gabriel Souchet, the Napoleonic governor, sees the first successes of his administration in the city, he has been named the Duke of Albufera by the Emperor of France and has had his first male child. Ferran Sor, Spanish military man and Catalan musician, supporter of Joseph I, composes, probably by Souchet's commission, a cantata in homage to the duchess and the heir, and one year later will be forced into exile, where he will consolidate himself as a renown guitarist and composer.

Keywords: Jean-Baptiste Stuck, Ferran Sor, cantatas, Lleida, Valencia.

1. Introducció

Quan l'amic Xavier Gil em va parlar del congrés *Catalunya entre la guerra i la pau: 1713, 1813*, de seguida em vaig sentir interessat pel caràcter "plutarquià" del seu plantejament, en oferir l'oportunitat d'analitzar en paral·lel dues guerres que, a distància d'un segle, presenten tantes característiques similars però alhora tantes divergències: dos fets històrics, en definitiva, que han conformat la Catalunya moderna i que en moments en què la revisió històrica és un tema candent, esdevenen candents i crucials.

Pel fet d'haver treballat durant molt de temps en la música de les dues etapes històriques que delimiten l'àmbit d'aquesta trobada, el motiu

de la meua comunicació no vol ser altre que donar a conèixer dues obres musicals lligades a aquests fets bèl·lics i que també presenten similituds i diferències, i que, per això mateix, poden ser il·lustratives d'aquests moments de la nostra història. La col·laboració interdisciplinària sempre ha estat una pràctica útil i enriquidora, sobretot quan, com en el cas present, en aplicar-se a la música i a la història, pot materialitzar-se en la recuperació sonora d'una obra inèdita de Ferran Sor, un dels compositors de més vàlua d'entre els qui han aportat el nostre país a la cultura universal, i alhora en la reinterpretació d'una obra barroca francesa relacionada amb Catalunya i que encara ara és pràcticament desconeguda.

S'ha dit sovint que la música s'explica ella mateixa quan sona i és escoltada, i totes dues obres ja van ser interpretades i recuperades sonorament ahir al vespre.¹ Tanmateix, la meua aportació no vol ser altra cosa que la descripció i comparació reflexionada d'ambdues peces musicals, bo i situant-les en els contextos històrics respectius.

La recuperació de la primera de les dues obres, la *Cantata à S. E. la Signora Duchessa d'Albufèra*, era un projecte que ja es trobava entre els objectius de la Societat Sor de Barcelona des de la data de la seva fundació, l'any 2010. Transcrita del manuscrit original pel company Sergi Casademunt, ha estat esperant des d'aleshores llavors l'oportunitat única que ara s'ha presentat.² La segona obra, anterior en el temps, va ser impresa a París l'any 1708 i recuperada per mi mateix l'any 2007, en ocasió de la commemoració de la batalla d'Almansa i, integrada dins l'espectacle dramàtico-coreogràfico-musical "La festa de l'arxiduc", que ha interpretat pel grup Vespres d'Arnadí, de llavors ençà ha circulat per diferents escenaris de València i Catalunya.

1. El concert es va fer el dia anterior a la lectura d'aquesta comunicació.

2. Val a dir que l'obertura d'aquesta obra (en versió purament instrumental i sense la part de cor) va ser oferta com a primícia aquest estiu passat al Festival de Músiques de Torroella de Montgrí i al Festival de Música Antiga dels Pirineus per l'orquestra Acadèmia 1750.

2. El Duc d'Orleans i la 'Cantate sur la prise de Lérida' de "Batistin"

Les revoltes de la Fronda, durant el segle XVII, van provocar un recel crònic de Lluís XIV envers les ambicions potencials dels membres masculins de la seva família, que el va menar a descurar-ne deliberadament l'educació, i que es va palesar després en la poca o nul·la preparació que manifestaren per a afers d'estat molts dels borbons que arribaren a ocupar llocs de responsabilitat política. El cas del seu nebot Felip III d'Orleans (1674-1723) n'és simptomàtic. [fig. 1]

FIGURA 1

Jean-Baptiste Santerre, *Felip, segon duc d'Orleans*.

Conegut universalment per haver estat el dirigent de França durant la "Régence" que es va produir entre la mort del Rei Sol i la majoria d'edat de Lluís XV, no és tan sabut que el 1709 l'oncle el va rellevar del seu càrrec militar per haver conspirat cara a fer-se amb el tron d'Espanya i desbancar el seu nebot Felip V. Com tampoc no és gaire divulgat que, Felip V, al seu torn, quan va abdicar el tron d'Espanya (començaments de 1724), ho va fer amb la secreta ambició de substituir-lo, ocupant el tron de França per sobre del futur Lluís XV. En tot cas, són misèries d'una guerra i d'una dinastia en què no aprofundirem més, doncs l'objectiu d'aquesta comunicació és parlar de les músiques.

El Duc d'Orleans va arribar a Almansa un dia després de la batalla, però la seva ambició no el permetia quedar per darrere del Duc de Berwick. La ciutat de Lleida, amb una guarnició reduïda, era una presa fàcil que no va costar gaire de conquerir i saquejar, tot i que el castell i la Seu van resistir gairebé dos mesos més,

però el cas és que el duc, «ce héros glorieux», va poder tornar amb «le front ceint de lauriers», com diu l'autor anònim del poema de la cantata commemorativa d'aquest fet: la *Cantate sur la prise de Lérida*. Efectivament, no sabem el nom del poeta d'aquesta obra, però sí que en coneixem la identitat del compositor, Jean-Baptiste Stuck (1680-1755), un violoncel·lista i compositor italià d'ascendència alemanya establert poc abans a la cort de França i que era aleshores el músic de cambra de Felip d'Orleans. [fig. 2]

No ens ha d'estranyar la doble o triple adscripció cultural d'aquest músic injustament desconegut. Tal i com va ser el florentí Jean-Baptiste Lully (1632-1687) que va crear l'òpera o *tragédie lyrique* francesa a partir de models italians, Stuck va ser —junt amb Jean-Baptiste Morin (1677-1745) i el deixeble de Caldara Nicolas Bernier (1665-1734)— un dels creadors de la cantata de cambra francesa abans de l'activitat de músics més coneguts com Louis-Nicolas Clérambault (1676-1749) o Marc-Antoine Charpentier (1643-1704).³ La cantata s'havia desenvolupat a la Itàlia del primer Barroc com a peça *per cantarsi* en l'àmbit de cambra— com la sonata era *per sonare*— i van ser sobretot Antonio Caldara (1671?-1736) i Alessandro Scarlatti (1660-1725) qui en fixaren el model definitiu, que havia seguit i seguiria encara una evolució paral·lela a la de la música instrumental: una successió de moviments contrastants, que en aquest

FIGURA 2

Portada del llibre II de les *Cantates françoises* de Jean-Baptiste Stuck, dit “Batistin” (París, Christophe Ballard, 1708).

3. Per més detalls, vegeu Bertrand POROT, «Les cantates de Stuck», prefaci a *Stuck, Cantates françoises, livre II*, J.M.Fuzeau, Courlay, 1999.

cas s'estructuraven en forma d'ària reexpositiva o estròfica, separats per episodis més declamatoris que els lligaven i que esdevenien la part més narrativa de la peça.

Jean-Baptiste Stuck –conegut correntment com a “Batistin”– era en aquells anys «ordinaire de la musique» de Felip d'Orleans i, com a tal, un dels encarregats de proveir els entreteniments la seva cort particular amb cantates arcàdiques, mitològiques, amoroses i pastorils, però sempre atemporals, de manera que la *Cantate sur la prise de Lérida* és l'única que li coneixem dedicada a commemorar un fet concret del seu moment. Per encàrrec de la duquessa, Stuck ja havia compost un *Te Deum* que es va interpretar al Palais-Royal el 27 de novembre de 1707, poc després de la presa de Lleida i que probablement estava destinat a celebrar el fet. Aquesta cantata, tanmateix, que va ser publicada en el seu *livre second* de *Cantates françoises* (1708),⁴ anava més enllà: la seva finalitat era convertir una fita militar discreta i convencional en una proesa d'heroi mítològic i, com calia esperar, representar el duc com un «Mars animé par la gloire», que aconsegueix «des bras de la Fortune arracher la victoire». I és que, de fet, «de remparts, de rochers... quel terrible assemblage irrite du héros l'intrépide courage?» La resposta és lògica, en un entorn de religió absolutista: «de sa seule valeur reconnoissant la loi, il se livre entier pour l'état, pour son roi». Tanmateix, ja sabem que aquest rei i majestuós oncle podia tenir motius per desconfiar de les manifestacions d'entrega fidel del duc.

L'obra, doncs, s'estructura en tres àries, introduïdes cadascuna pel seu recitatiu corresponent, i tot plegat precedit per una introducció instrumental. D'això en resulta una successió de set seccions contrastants de durada molt variable que recorden estructuralment les *sonate da camera* instrumentals en l'estil que Arcangelo Corelli havia elevat a forma arquetípica poc abans. Després del *prélude* descriptiu de sonoritats marcial

4. *Cantates françoises à voix seule et basse-continue, avec et sans symphonies; par Jean-Baptiste Stuck, florentin; ordinaire de la musique de S.A.R. Monseigneur le Duc d'Orleans*, C. Ballard, París, 1708.

i bèl·liques, el primer *air*–lent i en Sol major– invoca Minerva (saviesa i valor) com a protectora de l'heroi, mentre que en el *récitatif* següent és Apol·ló (la bella) qui baixa i transporta l'ànim del narrador. Tot seguit hi ha una al·lusió a les muralles i roques que defensen la ciutat de Lleida, que ja hem vist que l'heroi conquereix per a l'estat i el seu rei, i apareix el *leitmotiv* de la victòria, que esdevé la base de l'*air* següent, en Do major, que representa l'apoteosi de l'heroi.

Recordem que la regència que va assumir el Duc d'Orleans del 1715 al 1723 ha quedat en la memòria de França com una època de descans i relaxament dels costums, una mena d'oasi després del regnat gloriós però paternalista, totalitari, estricte i plagat de guerres de Lluís XIV. I és per això que no ens ha de sorprendre que l'*air* final convoqui el públic a preparar *riantes fêtes* per al retorn de l'heroi victoriós i que «de son retour heureux goûtons bien tous les charmes», ni que per a fruir aquests “charmes” invoqui els “Plaisirs” i els “Amours” a preparar-li «de plus douces conquêtes». Definitivament, ja estem a les portes del Rococó del Watteau de *Le pèlerinage à l'île de Cythère* (1717) i de l'època de les *fêtes galantes* del “bien aimé” Lluís XV...

3. *El Duc d'Albufera i la Cantata a tres veus de Ferran Sor*

Ferran Sor és, sens dubte, el músic català més internacional dels compositors catalans després de Granados i Albéniz i, com deia l'Ernest Lluch, a qualsevol botiga de discs del món que tingui una mínima importància hi ha una secció dedicada a aquest barceloní universal. Però, no ens enganyem, la fama internacional de Sor li ha vingut donada per haver estat el primer creador d'un repertori sòlid de concert per a la guitarra, un instrument que, fins llavors, havia estat considerat com a poc apte per a aquesta funció. Paradoxalment, i com ha passat també amb els mateixos Granados i Albéniz, Sor ha hagut de pagar un preu alt per aquesta glòria: que la seva producció que no encaixava en aquest estereotip hagi restat oblidada o menystinguda injustament. La veritat, però, és que, si la tenim en compte, Sor se'ns presenta cada cop més com un dels

compositors més complets, no només de Catalunya, sinó fins i tot a nivell peninsular.

Amb una ascendència familiar francesa que es remunta precisament a l'època de la Guerra de Successió, les tendències i la ideologia política de Sor són encara ara un tema debatut i poc clar. En tot cas, i a diferència de Jean-Baptiste Stuck, ens trobem amb un músic que es va implicar de ple en la guerra que li va tocar viure. Ingressat a l'exèrcit l'any 1795, en acabar els seus estudis musicals com a escolà de Montserrat, Sor va estudiar a l'Acadèmia d'Enginyers de l'actual carrer del Comerç, a quatre passes del Born. Aquesta doble formació, musical i científica, el va permetre teoritzar sobre el seu instrument i assentar-ne les bases de la seva tècnica moderna, alhora que li donaven possibilitaven categoria social que depassava la dels guitarristes del seu temps. El cas és que, en esclatar la guerra, Sor era sotstinent d'infanteria lleugera i que després va ser capità del Regiment dels Voluntaris de Còrdova.

D'aquests primers anys 1808-1810 daten totes els seus himnes i cançons patriòtiques contra els invasors francesos, que van tenir una difusió important durant tota la guerra i fins i tot després. L'any 1810, però, Sor va jurar fidelitat a Josep Bonaparte i va quedar com a comissari de guerra dels bonapartistes a Jerez, una presa de partit que, un cop acabada la guerra l'obligaria a exiliar-se per sempre del seu país i del regne. En tot cas, l'any 1812 Sor es va traslladar a València, on el governador bonapartista general Luigi Mazzuchelli,⁵ [fig. 3] el va presentar a la Duquesa d'Albufera, que no era altra que Honorine-Anthoine de Saint-Joseph (1790-1884), esposa del mariscal Louis-Gabriel Suchet (1770-1826) i neboda per altra banda de la reina d'Espanya Julie Clary, la dona de Josep Bonaparte. Durant els anys 1810-1811 Suchet havia expugnat ciutats com Lleida, Tarragona o Tortosa, una campanya que

5. Sobre Mazzuchelli, vegeu Narcís GASCONS, «Luigi Mazzuchelli, un general italià en el setge de Girona de 1809», *Revista de Girona*, 213 (juliol-agost del 2002), pp. 44-47.

havia culminat amb la presa de València el 9 de gener de 1812 i, per haver conquerit finalment la ciutat i tot l'antic regne, Napoleó el va fer duc d'Albufera (els valencians ironitzaven sobre el fet que era senyor d'un territori on només hi havia aigua i no hi vivia ningú). [fig. 4] Ara, un cop pacificat el territori, i endegades reformes urbanes i administratives de la ciutat (que fins al segle XXI no li serien reconegudes), la duquesa esperava un nou fill, que seria Louis-Napoléon Suchet, hereu d'aquest flamant títol nobiliari.

És en aquestes circumstàncies que Sor va compondre una «cantate à trois voix avec des chœurs et des accompagnements» que comença amb el vers *D'Onora al piè depongansi*, i que probablement va ser estrenada el 26 de febrer de 1813, festa del 23è aniversari de la duquesa. Segons l'article biogràfic sobre Sor de l'*Encyclopédie* d'Adolphe Ledhuy⁶ —principal font d'informació sobre aquesta obra, i probablement redactat per ell mateix— el general Mazzuchelli era «fort instruit et passioné pour la musique» i la Duquesa d'Albufera «chantait fort bien». Com que Sor no esmenta els intèrprets de l'obra, perquè es limita a dir que l'acompanyament el van fer «les musiciens de l'orchestre du théâtre», hi ha la possibilitat que els solistes —soprano, tenor i baríton— fossin la mateixa duquesa, Sor i Mazzuchelli, i fins i tot

FIGURA 3

Luigi Basiletti, *El comte Luigi Mazzuchelli, amb l'uniforme de general de brigada de la Divisió Pino de l'exèrcit d'Itàlia* (ca. 1811).

6. Adolphe LEDHUY, Henri BERTINI i Hippolyte ADAM, *Encyclopédie pittoresque de la musique contenant l'histoire de la musique ancienne et moderne, la biographie et le portrait des artistes célèbres*, Delloye, Paris, 1835, t. I, p. 165.

FIGURA 4A

Louis-Gabriel Suchet, duc d'Albufera i mariscal de França, en un gravat del primer quart del segle XIX.

FIGURA 4B

Jean-Baptiste Paulin Guérin, Louis-Gabriel Suchet, duc d'Albufera i mariscal de França.

que el text en italià, anònim, hagués estat escrit per aquest darrer. L'únic exemplar conegut ara per ara d'aquesta obra és una partitura general manuscrita –però no pas autògrafa– i relligada amb luxe que s'ha conservat a la biblioteca de la Fundació Cultural Manuel Rocamora.⁷ En el teixell d'aquest volum hi diu simplement *Cantata / de / Sor*, i la coberta porta el títol *Cantata / à S. E. la Signora Duchessa / [...]*. Curiosament, la darrera línia del títol va ser tallada i arrencada i algú hi va escriure a sobre (amb bolígraf!): *d'Albufera*. La seva existència va ser donada a conèixer pel mateix Rocamora en la biografia de Sor que va publicar l'any 1957,⁸ tot i que, malauradament, sense dir-ne absolutament res de la procedència ni dels antics

7. Biblioteca de la Fundació Cultural Manuel Rocamora, Signatura B2-V1-2.

8. Manuel ROCAMORA, *Fernando Sor (1778-1839). Ensayo biográfico*, Barcelona, 1957, p. 50.

propietaris, i per altra banda el manuscrit tampoc no en dóna cap pista. Potser els actuals ducs d'Albufera podrien aportar algunes dades sobre el tema.⁹

Si la cantata de Jean-Baptiste Stuck palesava una clara relació amb la sonata de cambra del Barroc, la cantata de Sor segueix una estructura força assimilable a la de la simfonia del darrer Classicisme. El primer moviment és una obertura molt semblant a les altres obres que va compondre Sor en aquest gènere i amb aquesta forma, però amb un cor sobreposat que no fa la seva entrada fins a la part final. El segon moviment és un *Andante allegro* que, a manera de rondó, alterna les intervencions dels solistes amb una tornada o refrany recurrent del cor. El tercer moviment és un tercet a càrrec dels tres solistes que ens recorda que Sor ja havia estrenat una òpera a Barcelona quan tenia dinou anys, i formalment adopta un ritme de dansa ternari, en aquest cas el de la *polacca*, una dansa originària de Polònia però que a les darreries del segle XVIII ja s'havia incorporat al folklore espanyol. De fet, és el moviment que presenta més elements musicals hispànics en contraposició al lirisme italià de la resta de l'obra i ens recorda que ja en aquell temps Sor ja era un compositor conegut per les seves *seguidillas* i boleros. El darrer moviment, per acabar, és un *Allegro mosso* que adopta una forma sonata simplificada amb alternança de parts *a solo* i de *tutti* d'un cor que, malgrat la seva simplicitat, aporta un toc de color efectista i brillant a aquesta cantata d'aniversari.

Sor, per tal de sortir del pas d'una obra que probablement era un encàrrec –i, en qualsevol cas, música de circumstància–, va “reciclar” temes i fragments d'obres anteriors, com ara l'obertura que va escriure a Barcelona el 1804 per a l'*Oratori a San Llorenç de Brindisi*, de Josep Cau, mestre de capella de Santa Maria del Mar¹⁰ i que li va servir per al primer

9. L'actual duc d'Albufera és, des de l'any 2006, el comte Louis-Victor-Emmanuel Suchet, nascut el 1944.

10. Efectivament, tornant a Ledhuy llegim que «M. Quéralt, maître de chapelle de la cathédrale [de Barcelona], ne dédaignait point de le consulter sur ses ouvrages; et celui de Sainte-Marie-del-Mar, M. Cau, le chargea de l'instrumentation de quelques morceaux de ses oratorios.» (LEDHUY, BERTINI, ADAM, *Encyclopédie pittoresque*, I, p. 165).

moviment, mentre que, inversament, el tema del segon moviment de la cantata el va reaprofitar per al ballet *Alphonse et Léonore ou L'amant peintre*, compost a Londres l'any 1823 i refet a Moscou el 1824. El més sorprenent del cas és que fins i tot va reaprofitar l'himne patriòtic *Corone la victoria de ínclito laurel*, compost a Madrid l'any 1808 en homenatge als vencedors de Bailén, i que utilitza en el darrer moviment. Cal suposar que Sor confiava que cap dels assistents a la festa d'aniversari no hauria sentit aquesta música que va compondre «inflamado por el ardor», com va dir el musicòleg Josep Subirà, descobridor de la peça.¹¹

La resta ja és història: El mes de maig de 1813 Sor ja estava a Barcelona, seguint la retirada de les forces bonapartistes i a l'estiu, arran de la batalla de Vitoria, va passar la frontera francesa un gran contingent d'afrancesats dels quals probablement Sor en formava part.

4. Conclusions

Al llarg de la història podem veure com sovint com en governs o sistemes de poder que trontollen per atacs externs de triomf més o menys imminent, passen a primer ordre consideracions d'ordre propagandístic i d'imatge o de protocol, tant cara a l'exterior com per a la població interior, maldant per mantenir fins al darrer moment una aparença de normalitat i de funcionament correcte de l'aparell institucional. D'aquestes situacions que poden semblar a vegades paradoxals i, en qualsevol cas, forçades i allunyades de la realitat, en tenim exemples al llarg de la nostra història i de la universal, com ara la cort carlina de Carles VII a Estella o el govern de Negrín durant la Guerra Civil, però evidentment els sis anys de la cort barcelonina de Carles d'Àustria (1705-1711) i els també sis (1808-1813) del precari aparell estatal de Josep Bonaparte. Curiosament, Josep I, potser per haver tingut la seva cort a Madrid, sovint el trobem

11. Josep SUBIRÀ, «Pretéritos músicos hispánicos. Páginas históricas», *Academia. Boletín de la Real Academia de San Fernando*, 21 (1965), pp. 15-56.

inclòs dins la nòmina dels reis d'Espanya, ni que sigui com a «rey intruso». A Carles III d'Àustria, tanmateix, li ha estat tradicionalment negada fins i tot aquesta consideració.

En tot cas, no és el moment ara de parlar de la cort de Josep Bonaparte ni de la gran quantitat de música que va generar la de Carles d'Àustria, un rei que, segons deien, «gastava massa en músiques mentre es perdien les ciutats», ni de la frustrada introducció de l'òpera francesa a Catalunya i a Madrid en l'època de l'ocupació francesa. Sí que podem establir unes curioses comparacions entre les dues obres musicals que ens han ocupat i que vam poder escoltar ahir.

Per començar, les dues obres presentades van estar dedicades a dos aristòcrates francesos que són emblemàtics dels fets històrics que es van esdevenir a Catalunya a distància d'un segle. Però si el Duc d'Orleans pertanyia a la família que regnava a França des del segle XVII, en concret a una branca col·lateral i molt important de la dinastia borbònica, el Duc d'Albufera –el mariscal Suchet– era un nouvingut que procedia de la burgesia comerciant de Lió. I si el primer havia estat posat al front de l'exèrcit francès en raó del seu naixement, Suchet havia anat ascendint progressivament d'ençà que es va allistar a la Garde Nationale l'any 1791. Aquesta diferenciació social és simptomàtica del pas de l'Antic al Nou Règim, i és palesa en les obres que els van ser dedicades o que, encara més probablement, ells mateixos van encarregar.

En principi, totes dues cantates coincideixen en invocar les divinitats clàssiques com a protectores dels respectius homenatjats: en el cas del Duc d'Orleans són Mart, Minerva, Apol·ló i les Muses com a símbols del valor guerrer, la saviesa, la bellesa i les arts, conceptes que l'obra vol presentar harmonitzats en la seva persona. En el cas de Suchet, és una personificació divina de l'aurora que ha de protegir, no tan sols la duquessa, ans també el matrimoni, amb al·lusions als «marziali sudori» del marit guerrer que l'esposa ha de compensar, com també el «garzon contento» que «fa il materno amor» i que assegurarà la perpetuació de la nissaga dels Ducats d'Albufera, sense oblidar «un mar d'almi contenti» que lloaran els beneficis de l'administració paternal i il·lustrada del nou règim

bonapartista. En definitiva la primera proposa una glorificació “parnasiana” o fins i tot “olímpica” de l’homenatjat de la casa d’Orleans, mentre que la segona ens presenta uns homentajats –els ducs d’Albufera– més humans i amb preocupacions familiars i fins i tot amb les inquietuds socials, un punt aquest que, recordem-ho, justificava en darrer terme la intervenció napoleònica en el regne d’Espanya.

La diferenciació principal més ostensible, tanmateix, es pot sentir en els respectius estils musicals, separats pel segle de distància estètica que hi ha entre la culminació del Barroc musical francès del “Grand Siècle” i Classicisme tardà en el seu vessant líric italià, que ja està donant els primers del rossinisme prerromàntic. En els recitatius i àries de la cantata francesa hi ha encara la majestuositat clàssica de l’art àulic versallesc, mentre que en la cantata italiana de Sor hi trobem el lirisme de l’òpera italiana de després de Cimarosa i Paisiello combinat amb la fermesa dels himnes corals que la Revolució Francesa havia establert com a llenguatge habitual de les obres cíviques i commemoratives i que Sor havia emprat ja en els seus cants patriòtics antifrancesos. L’estil de saló cortesà *versus* un estil teatral ja popularitzat; tots dos derivats de models italians, però que representen dos moments històrics i socials en el fons ja molt diferents.

Esperem, doncs, que aquestes pinzellades sobre les dues cantates analitzades –tan representatives de dues èpoques i de dues estètiques tan diferents– hagin servit, si més no, per a il·lustrar de manera sonora la manera en què aquestes dues guerres tan semblants i alhora tan diferents han produït obres artístiques paral·leles.

Literatura, historiadores y artistas: repercusión de la Guerra de la Independencia en Cataluña a través de los libros de viajes

LAURA GARCÍA SÁNCHEZ

Universitat de Barcelona

Resum

El segle XIX va ser un dels períodes més propicis per a la impressió de llibres de viatges relacionats amb Espanya, situació que es va veure impulsada per motius tan concrets com la cada cop més palesa afició per conèixer nous llocs del denominat romanticisme històric, les millores dels mitjans de comunicació i els transports, el gust generalitzat per tot allò que fos exòtic o el perfeccionament de la màquina fotogràfica. La visió de determinades regions i ciutats a través d'aquests relats de viatgers de diferents èpoques va facilitar la recuperació de la cultura i de la mentalitat d'una època.

En l'àmbit més específic de la història, la Guerra de la Independència també va despertar un estímul viatger. La llegenda nascuda a l'entorn d'aquest conflicte bèl·lic, amb l'heroica i sagnant repulsa a la invasió napoleònica i el conjunt del territori transformat en un camp de batalla i de resistència de guerrilles, de bandolers, de la Inquisició, d'estratègies militars... va nodrir la literatura del moment i, per què no, la imaginació dels seus autors, els quals van donar a conèixer d'aquesta manera aspectes molts diversos del conjunt del país. En el cas de Catalunya, amb Barcelona i Girona com a llocs més durament assetjats, l'aparició d'aquest tipus de publicacions va motivar un interès particular vers el conjunt de la regió, analitzada ara sota la mirada d'autors estrangers i nacionals que van reflectir en les seves obres nombroses impressions sobre determinades ciutats, llocs o localitats.

Paraules clau: Llibres de viatge, Guerra de la Independència, literatura de viatges, invasió napoleònica, literatura romàntica

Resumen

El siglo XIX fue uno de los períodos más propicios para la impresión de libros de viajes relacionados con España, situación que se vio impulsada por motivos concretos como la creciente afición por conocer nuevos lugares del denominado romanticismo histórico, las mejoras de los medios de comunicación y los transportes, el generalizado gusto por todo lo exótico o el perfeccionamiento de la cámara fotográfica. La visión de determinadas regiones y ciudades a través de estos relatos de viajeros de diferentes épocas facilitaron la recuperación de la cultura y de la mentalidad de una época.

Dentro del ámbito más específico de la historia, la Guerra de la Independencia despertó también un estímulo viajero. La leyenda surgida en torno a este conflicto bélico, con la heroica y sangrienta repulsa a la invasión napoleónica y el conjunto del territorio transformado en un campo de batalla y de resistencia de guerrillas, de bandoleros, de la Inquisición, de estrategias militares... alimentó la literatura del momento y, por qué no, la imaginación de sus autores, quienes dieron a conocer así aspectos muy diversos del conjunto del país. En el caso de Cataluña, con Barcelona y Gerona como enclaves más duramente sitiados, la aparición de este tipo de publicaciones motivó un interés particular hacia el conjunto de la región, observada ahora bajo el prisma de autores extranjeros y nacionales que reflejaron en sus obras sus impresiones sobre determinadas ciudades, lugares o localidades.

Palabras clave: Libros de viaje, Guerra de la Independencia, literatura de viajes, invasión napoleónica, literatura romántica,

Abstract

The XIXth century was one of the most auspicious periods for printing travel books related to Spain. This situation was driven by specific reasons such as the growing passion for knowing new places of the called historical romanticism, the improvement of the media and transports system, the widespread taste for anything exotic, or the improvement of cameras. The vision of certain regions and cities through these travel accounts from different periods helped restore the culture and mentality of an era.

Within the specific field history, the Independence War awakened a travelling stimulus as well. The legend that aroused this war conflict, with

the heroic and bloody repulse to Napoleon's invasion and the whole territory transformed into a battlefield and a guerrilla and bandits' resistance area, with the Inquisition, military strategies... all these facts fueled the literature of the time and, why not, the imagination of its authors, who thus brought to light many different aspects of the country. In the case of Catalonia, with Barcelona and Girona as most severely besieged sites, the appearance of these types of publications led to a particular interest in the whole region, with was now being observed through the prism of foreign and local authors who reflected in their works their impressions of certain cities, places or localities.

Key words: Travel books, Independence War, travel literature, Napoleon invasion, romantic literature

1. Invasión de España: estrategia de la ocupación

La Guerra de la Independencia, o Guerra del Francés como vino a denominarse en Cataluña, va mucho más allá de una narración que los relatos tradicionales acostumbraban a empezar de forma habitual con la entrada de los ejércitos franceses en 1808, iba explicando los acontecimientos según los ritmos de las diversas campañas militares y concluía en 1814, fecha marcada por el regreso del Fernando VII al poder. Hoy en día resulta difícil aceptar una óptica tan simplista. La guerra misma no fue el sencillo enfrentamiento de dos ejércitos, el francés y el español, sino que tuvo como protagonista esencial la guerrilla en una medida desconocida anteriormente y en la que los hombres que rechazaban combatir en el ejército regular lo hacían en las partidas.

La entrada de las fuerzas napoleónicas en la Península tuvo un pretexto: las estipulaciones del tratado de Fontainebleau, compromiso según el cual España y Francia acordaban repartirse Portugal. De hecho, se suponía que los ejércitos franceses que empezaron a introducirse en España desde octubre de 1807, dirigiéndose hacia Burgos y Valladolid, venían a

auxiliar a los españoles en la proyectada invasión. Que sus objetivos iban más allá quedó demostrado a través de la llegada de contingentes mucho más numerosos por el este y que fueron ocupando las principales plazas fuertes con la escasamente creíble excusa de prevenir un desembarco inglés en Andalucía. La realidad era que el Imperio aspiraba también a controlar la monarquía española, dado que dominarla quería decir, en principio, tener poder sobre las Indias y el control del tráfico de los metales preciosos procedentes de las colonias americanas. Napoleón estaba convencido que la España de principios del siglo XIX, gobernada por una dinastía inepta, era un enemigo sin importancia y que podía someterse con poco esfuerzo. Por otro lado, también pensaba que la fortaleza de los ejércitos españoles era más bien pobre. Lo que no había previsto era la importancia de las fuerzas irregulares contra las que tendría que luchar y la poderosa combinación que podía hacerse de esta resistencia y de la ayuda de las tropas británicas.

Las primeras huestes francesas entraron en Cataluña el 9 de febrero de 1808, comandadas por el general Duhesme. Les seguirían posteriormente, y a lo largo del año, las del general Joseph Chabran, las de Honoré Charles Reille y las del mariscal Laurent de Gouvion Saint-Cyr. A Barcelona llegaron casi al mismo tiempo José Manuel de Ezpeleta, el nuevo capitán general de Cataluña, y los franceses, quienes hicieron su entrada la tarde del 13 de febrero en un total de 5427 hombres y 1830 caballos. Fueron bien acogidos, siguiendo instrucciones de Madrid, pero el clima imperante era intranquilo. En teoría tenían que permanecer tres días en la ciudad, en su camino hacia Cádiz. Pero las cosas empezaron a complicarse cuando el 15 se añadieron cuatro mil soldados más y, sobre todo, cuando iban pasando los días sin desplazamiento alguno. Mientras, los enfrentamientos entre los ciudadanos barceloneses y los soldados extranjeros eran cada vez más frecuentes. El 29 los franceses ocuparon por sorpresa la Ciudadela y Montjuic, con la tolerancia de Ezpeleta y ante la irritación ciudadana. Durante los meses de marzo a junio la situación fue extraña y difícil: unas tropas teóricamente aliadas, mantenidas por el Ayuntamiento, se hacían con puntos estratégicos de Barcelona mientras

el capitán general daba ordenes con la intención de calmar la agitación popular contra aquellos visitantes que poco a poco se iban transformando en ocupantes. Esta toma de posesión provocó tensiones en diversas localidades que dieron lugar en toda España a las revueltas del mes de mayo.

2. Resistencia en Barcelona. El papel de las guerrillas

Mientras en Barcelona se repetían los incidentes, el levantamiento se inició con un seguido de enfrentamientos locales y con acontecimientos como la quema del papel sellado habilitado para las nuevas autoridades de Manresa. Paralelamente aparecieron las primeras estructuras insurreccionales en la forma de Juntas de Gobierno y de Defensa que intentaron llenar el vacío de poder creado por las abdicaciones de Bayona y la instauración de un rey intruso: José I, hermano de Napoleón. La primera que se constituyó fue la de Lérida, presidida por el obispo de la diócesis, a la que siguieron las de Tortosa, Tarragona, Igualada, Manresa, Gerona y Vilafranca del Penedés. Muy pronto, el 18 de junio, se creó la Junta Superior de Gobierno del Principado de Cataluña, dirigida por el obispo de Lérida y con representantes de todos los corregimientos de Cataluña. Su propósito era dirigir la lucha contra el invasor y se disolvió en 1812. Como tantas otras veces, el levantamiento popular no se centró solo en la invasión francesa, sino que llevaba un germen de revuelta contra el régimen señorial. Menudearon las negativas a pagar los derechos señoriales, aduciendo que «si no tenim rei, mo hem de pagar».¹

La lucha contra los franceses tomó diversas formas, y las operaciones militares se combinaron con las guerrillas. Los primeros episodios que merecen destacarse fueron las batallas del Bruc, la derrota de una columna francesa dirigida por el brigadier Schwartz el 6 de junio, y la victoria

1. Carlos SECO SERRANO, *Sociedad, literatura y política en la España del siglo XIX*, Guadiana de Publicaciones, Madrid, 1973, pp. 17-45.

sobre una segunda columna enviada con misión de represalia, el 14 de junio de 1808. De hecho, el significado moral de estos conflictos armados fue más importante que el militar. Más tarde fueron mitificados por la historiografía romántica, especialmente en torno a un personaje, el *timbaler del Bruc*, a quien se atribuyó una decisiva intervención. Las guerrillas contra los franceses se extendieron por toda Cataluña y el resto de España. Sus protagonistas tomaron forma en grupos irregulares que aprovecharon los momentos y las circunstancias en que la relación de fuerza les era favorable para tender emboscadas y llevar a cabo ataques por sorpresa, evitando batallas campales. Con ello se dificultó con notable éxito los movimientos de las tropas invasoras y sus comunicaciones. De hecho, la extraordinaria amplitud de la respuesta guerrillera por toda España dio al traste con los planes de Napoleón de dominar la Península. Las guerrillas tuvieron bajo constante amenaza las líneas de contacto, interceptaban los partes enemigos, proporcionaban al general británico Wellington información sobre los movimientos del adversario y animaban de forma constante a la población de las zonas ocupadas a una resistencia sin límite frente a los franceses.²

En Cataluña, no obstante, la autoridad militar francesa fue indiscutible, aunque limitada a los núcleos de población importantes y a las fortificaciones de interés estratégico. Barcelona fue dominada desde el primer momento; un intento de insurrección, en 1808 (la conspiración de la Ascensión), resultó abortado por una delación, y los principales conjurados fueron ejecutados. El mismo año de 1809, Gerona sufrió un nuevo sitio, el tercero y definitivo (los dos anteriores, en 1808, habían acabado con la retirada francesa). Durante ocho meses, la guarnición, mandada por el general Álvarez de Castro y ayudada por la población civil, mantuvo una numantina defensa hasta que, a finales de diciembre de 1809, los galos consiguieron ocupar la ciudad, cuya población quedó diezmada.

2. Ian ROBERTSON, «Guerra a cuchillo», en su *Los curiosos impertinentes. Viajeros ingleses por España desde la accesión de Carlos III hasta 1855*, Serbal, Madrid, 1988, pp. 175-177.

3. *Anexión de Cataluña*

Asegurado el control de Barcelona y Gerona, el mariscal Pierre François Charles Augereau, comandante supremo de los ejércitos franceses en Cataluña, ayudado por el afrancesado Tomás de Puig, impulsó una política de atracción, intentando aprovechar las particularidades del país: a título de ejemplo, el *Diario de Barcelona* apareció en catalán y en francés, y se dirigieron proclamas a la población en las que se le recordaban, entre halagos interesados, episodios gloriosos de la historia catalana descaradamente manipulados. El propósito de Augereau, que no logró engañar a nadie, duró muy poco porque el mariscal cayó pronto en desgracia. Sus sucesores acentuaron las operaciones militares, logrando la ocupación de Lérida (1810), Tortosa (1811) y Tarragona, que fue sometida a un terrible y asolador saqueo de tres días de duración. El monasterio de Montserrat, lugar de refugio de la Junta, fue también destruido.

Finalmente, el 26 de enero de 1812, Cataluña fue pura y simplemente anexionada a Francia y dividida en cuatro departamentos: el del Ter, con capital, en Gerona; el del Segre, con capital en Puigcerdà; el de Montserrat, con capital en Barcelona; y el de Bocas del Ebro, con capital en Lérida. En otro orden de cosas, en 1810, y ante el vacío de poder creado por las abdicaciones de Bayona, se reunieron las Cortes de Cádiz, la primera asamblea parlamentaria española. Su importantísima tarea puede simbolizarse en la elaboración de la Constitución de 1812, el primer texto constitucional que tuvieron los españoles (ya que la constitución de Bayona fue impuesta por Napoleón), en la cual se formula con claridad que la soberanía nacional está por encima del rey, y se proclaman los principios de igualdad civil y libertad personal. Cataluña envió 15 diputados a las cortes de Cádiz, entre los cuales destacaron Antoni de Capmany y Ramon Llàtzer de Dou. La situación en Europa, sobre todo después del fracaso de la campaña de Rusia, obligó a Napoleón a retirar tropas de la Península Ibérica, circunstancia que aprovecharon las tropas inglesas y españolas para ir consolidando sus posiciones. El mismo rey José I tuvo que

abandonar España en julio de 1813. El mariscal Suchet³ evacuó Valencia y organizó en Cataluña sus últimas líneas defensivas hasta que, finalmente, el 25 de abril de 1814, firmó un armisticio con Wellington. Los franceses salieron de Barcelona y de otras plazas fuertes que habían ocupado hasta el último momento como Tortosa, Hostalric y Figueres.

4. *Los libros de viaje: impresiones de una realidad vivida*

La contienda dejó unas terribles secuelas de muerte, destrucción y miseria, situación que se vio agravada por el pago de impuestos y contribuciones de guerra, además de la subsiguiente crisis económica. La secuela del fenómeno de las guerrillas fue la persistencia de núcleos de personas inadaptadas para una vida normal y pacífica. Plantada la semilla de un futuro de subversión del antiguo orden establecido, fue germinando lentamente, inadvertida para los que creyeron, en 1814, que bastaba con regresar al sistema político, la administración y las leyes a su estado de 1808, y de perseguir y expulsar a los hombres que habían intentado cambiarlos para recuperar el hilo de la historia en el mismo punto en que había quedado interrumpido en el mes de mayo de 1808. No tardaron mucho tiempo en descubrir que estaban equivocados y que la sociedad había cambiado más de lo que pensaban y no se la podía hacer regresar hacia el pasado y alterar el rumbo de las corrientes del tiempo.⁴

Sin embargo, la guerra tuvo otro tipo de repercusiones que, de forma insospechada, beneficiaron a España. A nivel cultural y sobre todo literario, la imagen del país quedó decisivamente modificada gracias especialmente a la fama que le proporcionó su tenaz resistencia al ejército invasor.⁵ De hecho, cuando Inglaterra y España se aliaron en 1808 hubo la

3. *Memorias del mariscal Suchet, duque de Albufera, sobre sus campañas en España, desde el año 1808 hasta el de 1814, escritas por el mismo, traducidas en español, con el más particular esmero por G... D... M., Bossangue padre, Paris, 1829, 4 vol. In-12, portrait.*

4. José Luis ABELLÁN, *Liberalismo y Romanticismo (1808-1874)*. Historia Crítica del Pensamiento Español, vol. IV, Espasa-Calpe, Madrid, 1984.

5. Russell P. SEBOLD, *Trayectoria del romanticismo español*, Editorial Crítica, Barcelona, 1983.

intención de impulsar a través del teatro y de otras manifestaciones culturales una propaganda que mejorase la visión que se tenía de los españoles. En otras palabras, la admirada fascinación que suscitaron el heroísmo de los sitiados o la virulencia de las guerrillas constituyó un ingrediente nada desdeñable en el renovado interés por el país que impregnó el Romanticismo.⁶ La auténtica ola de hispanofilia que recorrió Europa desde principios del siglo XIX inundó los terrenos políticos, literarios, viajeros y artísticos: la idea de la existencia de una escuela española de pintura adquirió entonces entidad propia gracias al gusto difundido por viajeros y estudiosos y que cultivaron algunos coleccionistas privados y empresas de la talla del Museo Español de Luis Felipe. Al mismo tiempo, muchos pintores del momento escogieron las obras de insignes artistas españoles, la imagen de la nación o la contemplación directa de su realidad y paisajes como fuente de renovación.⁷ Y aunque son abundantes los relatos que sobre su desplazamiento por España dejaron escritos los viajeros del siglo XVIII, son mucho más numerosos los redactados durante el siguiente siglo.

El propósito del viaje influyó obviamente en la forma de escribir el relato posterior. El prototipo de viajero que recorría España en el siglo XVIII solía ser por lo general, aunque con todas las matizaciones que su distinto origen geográfico y social requería, el de un erudito, un estudioso, un diplomático que aprovechaba su estancia para conocer sus costumbres, sus manifestaciones artísticas, su historia... pero menos veces el de un literato, como sucedería con los viajeros románticos del siguiente siglo;⁸ su estilo era, por ello árido muchas veces. Esto no quiere decir que no se publicasen relatos de viaje por España realizados por viajeros extranjeros o españoles que recorrían su propio país con un estilo literario cuidado, buscando la amenidad del lector además de la transmisión de conocimientos.⁹

6. Léon-François HOFFMANN, *Romantique Espagne. L'image de l'Espagne en France entre 1800 et 1850*, P.U.F., París, 1961.

7. Josefina GÓMEZ MENDOZA et al., *Viajeros y paisajes*, Alianza Editorial, Madrid, 1988.

8. Gaspar GÓMEZ DE LA SERNA, *Los viajeros de la Ilustración*, Alianza Editorial, Madrid, 1974.

9. María del Mar SERRANO, *Viajes y viajeros por la España del siglo XIX*, *Revista Geocrítica*, 98 (1993), p. 12.

5. Los inicios: del *Voyage Pittoresque et Historique de l'Espagne* al *Itinéraire descriptif de l'Espagne* de Alexandre de Laborde

A grandes rasgos, el espíritu de la Ilustración estuvo presente entre los motivos generales que impulsaron al viaje a los relatores del XVIII y el talante romántico entre aquellos que emprendieron su particular aventura en la centuria siguiente. Uno de los libros más importante en relación al tema que nos ocupa es, sin duda, el realizado por Alexandre de Laborde, conocido con el sugestivo título de *Voyage Pittoresque et Historique de l'Espagne*. No tan conocida, pero también muy interesante, es otra de sus publicaciones, el *Itinéraire descriptif de l'Espagne*. La primera comenzó a publicarse en 1806, y la segunda en 1808, aunque existe la errónea creencia de que Laborde escribió primero el *Itinéraire* y después el *Voyage*. Aunque por cronología quedan algo periféricas respecto a la Guerra de la Independencia, si que tuvieron mucho que ver con el conflicto bélico, especialmente esta última, desde el punto de vista del supuesto aprovechamiento que hizo Napoleón de su topografía descriptiva para invadir España.

Algunos autores explicaban en el prólogo los esfuerzos realizados a favor de que la obra publicada fuera rigurosa en los datos que aportaba e indicaban también las fuentes. Por ejemplo, Laborde señala que en el *Itinéraire*, más próximo realmente a una monumental guía que a un relato de viaje, empleó tres años en la recolección de datos y sólo algunos meses en redactarla. El autor eligió la forma de itinerario para su obra porque le pareció «la más metódica y conforme al gusto de la mayoría de los viajeros». Era, además, cómoda en un país del que apenas se conocía su configuración y sobre el cual no se tenían planos precisos. En este sentido, dejó constancia de la ausencia de viajeros extranjeros comparándolos con los que visitaban otros países europeos. Según su propia confesión, cuando llegaba a una localidad preguntaba por el «hombre erudito del lugar». Generalmente era conducido entonces a un canónigo para los datos históricos, a un boticario para los de historia natural o a un comerciante o abogado para los datos sobre comercio o agricultura y también a un noble o alto clero. Alexandre de Humboldt, a quien Laborde llama

«respetable amigo», le proporcionó datos sobre finanzas de las posesiones de España en América y de geología en la Península. Esas fueron sus fuentes, además, lógicamente, de itinerarios anteriores, como el de Antonio Ponz u otras obras afines.¹⁰

Por su parte, el *Voyage Pittoresque* resulta muy conocido para todo estudioso de la historia artística de la Península, principalmente por el detalle que proporciona de una serie de monumentos que ya no existen y de otros que se han conservado hasta hoy en día y que han podido ser restaurados gracias a los datos que proporciona el libro. La obra está formada por dos volúmenes de gran formato divididos en dos partes. La primera parte del primer volumen está dedicada a Cataluña; la segunda, al Reino de Valencia y a Extremadura. El segundo tomo empieza con la descripción de Andalucía, completando el libro zonas tan importantes como Navarra, Aragón y Castilla. Una de las mayores riquezas de esta publicación son los 349 grabados que la acompañan, de gran calidad, para cuya elaboración fue necesario reunir un gran número de ilustraciones realizadas por un equipo de artistas y dibujantes, entre los que sobresalieron Jacques Moulinier y François Ligier, quienes representaron los aspectos inéditos y pintorescos de los paisajes, monumentos y ciudades que iban visitando. Mientras se llevaba a cabo el proyecto, la obra tuvo un importante eco en la prensa. El estallido de la guerra en España en 1808 comprometió seriamente la finalización de un proyecto que había nacido con la ayuda tanto del rey de España como del gobierno francés. La guerra comportó la ruina de Laborde, que se vio obligado a pagar con su propia fortuna la realización final del libro. Después, la caída del imperio retrasó aún más su publicación, prolongada durante catorce años (1806-1820).

En el plan general de los volúmenes, originalmente más ambicioso, la descripción de los monumentos antiguos se repartía en la misma proporción

10. Antonio PONZ, *Viage de España, o Cartas en que se da noticia de las cosas más apreciables, y dignas de saberse, que hay en ella*. Su autor D. Pedro Antonio de La Puente, por D. Joachin Ibarra, impresor de Cámara de S.M., Madrid, MDCCLXXII-MDCCXCIV, 18 vols.

que los monumentos de otras épocas. La posterior reestructuración del proyecto redujo los capítulos correspondientes a la época medieval y potenció el tratamiento de la historia y el arte antiguos de la Península, fruto de la admiración de Laborde por Roma. La definitiva incorporación de la Península Ibérica a las rutas europeas de viajeros supuso el descubrimiento de sus posibilidades plásticas, ya que, apenas unos años antes, la inclusión de España en el Grand Tour que los jóvenes de la nobleza y la burguesía solían realizar no era tan frecuente como la de otros países. El *Voyage* ejerció, sin duda, una gran influencia en la fijación de los tópicos y los estereotipos culturales de los viajeros románticos que, durante el siglo XIX, visitaron la Península Ibérica. Gracias a este libro, muchos curiosos la descubrieron y supieron apreciarla como puente de paso hacia el siempre fascinante Oriente.

6. *El exotismo árabe en España*

Sin embargo, España era considerada por sí misma como un lugar exótico y más aún la zona de Andalucía, hasta el punto de que en una fecha tan avanzada como 1861 un viajero eligió para su relato un itinerario por la zona norte, desde Barcelona a Tolosa, al que curiosamente denominó «la España desconocida»¹¹ y que, a su vez, fue motivo de estudio.¹² Otros que, por el contrario, habían visitado España apenas esbozada la Guerra de Independencia, se sorprendían de la escasa incidencia del conflicto en lugares como Cádiz, donde se decía que «incluso el dinero que una dama se gasta en medias de seda y zapatos (nunca llevan los mismos dos veces) es cuantioso».¹³ Obviamente, cuando las ciudades a visitar eran muchas el desplazamiento se convertía en directamente proporcional a la gente que se tenía la oportunidad de conocer, con sus ideas, sus costumbres y sus creencias. Así, no resultaba sorprendente entablar

11. Justin CÉNAT-MONCAUT, *L'Espagne inconnue. Voyage dans les Pyrénées, de Barcelone à Tolosa. Mœurs, anecdotes, beaux-arts, routes nouvelles, industrie*, Amot, París, 1861.

12. Jaime del BURGO, *La aventura hispánica de los viajeros extranjeros del s. XIX y la España desconocida de Cénat-Moncaut*, Ed. Gómez, Pamplona, 1963.

13. ROBERTSON, «William Jacob (1809-1810)», en *Los curiosos*, p. 171.

amistad con personajes variopintos como el magistrado de Gaucín, obsesionado con el tema de la expulsión de los franceses de su provincia. A su juicio, solo los andaluces debían defender Andalucía; los valencianos, Valencia; y los catalanes, Cataluña. El concepto de España como único reino, con intereses comunes a todas las regiones, no parecía formar parte de su ideología. La decidida hostilidad hacia Francia, que el propio diputado inglés William Jacob pudo comprobar por doquier «dificultaría la conquista, a pesar de que el ejército haya perdido incluso su nombre, pues son tan dados a la venganza individual que el enemigo se vería cercenado día tras día, en pequeños grupos, y no podría someter más que el terreno ocupado materialmente por sus tropas». ¹⁴

Edificios, vestimenta, rasgos físicos, valores morales, costumbres... todo servía para fantasear respecto a una España de matices chocantes. De hecho, fue la búsqueda del exotismo lo que impulsó al viajero romántico a visitarla en el siglo XIX, época en que las dificultades materiales para el viaje eran notorias. Para que la afluencia de viajeros fuera masiva en España tuvo que producirse un cambio de interés que paliase los obstáculos. Ese cambio lo introdujo el Romanticismo a través de su preferencia por lo extravagante, lo no uniforme, lo heterogéneo, la diversidad. La España de entonces parecía poseer, por tanto, todas aquellas características que el aventurero romántico quería y esperaba encontrar en su viaje: exotismo en sus habitantes y sus rutinas, irracionalidad en sus creencias y actitudes, exuberancia o grandiosidad en algunos de sus paisajes. Sin embargo, la realidad era muy distinta. ¹⁵ No había suficientes majos ni bandidos capaces de satisfacer las expectativas de aventuras de los relatores de viajes, como tampoco era muy elevada la presencia de toreros y gitanas ni tan grande el número de andaluzas de ojos negros y rasgados que esperase la llegada de un viajero inglés al que rendirse. ¹⁶ Por tanto, allí donde la

14. ROBERTSON, «William Jacob (1809-1810)», p. 174.

15. François HÉRAN, «L'invention de l'Andalousie au IXe s. dans la littérature de voyage. Origine et fonction sociales de quelques images touristiques», en A. M. BERNAL, coord., *Tourisme et développement régional en Andalousie*, E. de Boccard, París, 1979.

16. Alberto GONZÁLEZ TROYANO, *La imagen de Andalucía en los viajeros románticos y Homenaje a Gerald Brenan*, Diputación Provincial de Málaga, Málaga, 1987.

España real no podía cubrir todas las expectativas porque, a pesar de todo, formaba parte de Europa, surgía la España inventada que algunos viajeros presentaron, perpetuando imágenes exageradas o, en el peor de los casos, inexistentes.¹⁷

7. La huella francesa en la Península

El interés generalizado de los viajeros extranjeros por España comenzó en el siglo XIX, en parte porque la guerra mantenida contra los franceses propició, paradójicamente, el conocimiento de la Península en el resto de Europa pero, sobretodo, porque la finalidad de los viajes había cambiado en base a una dinámica propia.¹⁸ Por entonces, Cataluña era objeto del mismo interés que el resto del territorio español todo y que su proximidad con la frontera francesa la convirtieron en punto de partida de un recorrido por el resto del país. Sin embargo, no resulta desconocido el precedente del barón de Massias, quien en su cargo de oficial de artillería intervino en la guerra contra España de finales del siglo XVIII y fue hecho prisionero en Figueras. Al igual que muchos otros, aprovechó el momento y las circunstancias para escribir *Le prisonnier en Espagne*, obra que subtuló como *Coup d'oeil philosophique et sentimental sur les provinces de Catalogne et de Grenade* y de cuya lectura se desprende la presencia de todos los tópicos sobre el país.

Así, no resulta difícil concluir que un elevado número de las imágenes más o menos falseadas de la España de la época nacieron a partir de los relatos de viaje, textos que influyeron no sólo en la idea general que del país se tenía, sino también en aspectos mucho más concretos. En otras palabras, las narraciones de viaje francesas constataron cómo la moda, el estilo, la lengua o las costumbres galas eran copiadas por una parte de la sociedad

17. SERRANO, *Viajes y viajeros*, p. 32.

18. Jean-René AYMÉS, *L'Espagne romantique, témoignage de voyageurs français*, A.M. Métalé, París, 1983.

19. Antonio de CAMPMANY, *Centinela contra franceses*, Dedicado al Excmo. Señor D. Henrique Holland, Lord de la Gran Bretaña, Madrid, 1808, p. 11.

española, aunque también menudearon las críticas de los españoles contra ese mimetismo de sus compatriotas. A principios del siglo XIX, momento del estallido de la guerra de la Independencia, quedó constatado como algún autor, alarmado por la adopción de las costumbres y las modas de Francia entre una franja cada vez más amplia de la sociedad española, dejó escrito que ese dramático episodio permitiría, a pesar de todo, volver a ser «españoles rancios», es decir, «valientes, formales y graves». Aludió después directamente a las guías de forasteros de la época al añadir: «Con esta guerra limpiaremos la Guía de forasteros de los nombres asquerosos de las familias reinantes napoleónicas y de sus satélites coronados».¹⁹

Lógicamente, la invasión napoleónica tuvo repercusiones negativas en cuanto a copiar las costumbres y las novedades galas. «Antes de la llegada, se admiraba todo lo que procedía de París; las modas francesas eran seguidas con pasión... La injusta agresión de Bonaparte detuvo este capricho y el orgullo castellano acusó de infame a todo español que prefiriese a las costumbres de sus antepasados, aquellas de sus crueles opresores».²⁰ Pero no mucho después de la retirada de las tropas francesas, modas y costumbres parisinas volvieron a recabar adeptos.²¹ La curiosidad por lo español no fue tan solo de dominio galo, sino que a la larga se sumaron ingleses, italianos e hispanoamericanos. Al final, las publicaciones de relatos de viaje por España realizadas por autores extranjeros llegó a ser tan numerosas que en una de sus obras, Ramón de Mesonero Romanos realizó un retrato satírico de los relatores, en este caso franceses, contraponiendo su superficialidad a la sólida narración de otros como el ya citado Ponz, Antonio Joseph Cavanilles o los hermanos Villanueva, quienes invirtieron años de estudio y dedicación antes de escribir sobre sus viajes.²²

20. M. de NAYLIES, *Mémoires sur la guerre d'Espagne pendant les années 1808, 1809, 1810 et 1811*, Officier Supérieur des Gardes-du-Corps de Monsiur, Chevallier de Saint Louis et de la Légion d'Honneur, Magimel, Anselin et Pochard, París, 1817, VI, p. 310.

21. SERRANO, *Viajes y viajeros*, pp. 39-40.

22. Ramón de MESONERO ROMANOS, *Memorias de un setentón, natural y vecino de Madrid*, Maribau y Cía, Madrid, 1881, 2 vols.

José Nicolás de Azara protector y difusor de la ciencia. Una aproximación.

ESTHER GARCÍA-PORTUGUÉS

Resum

El nom del diplomàtic José Nicolás de Azara ha estat associat en nombrosos estudis com a un dels principals promotors de la cultura de final del segle XVIII. Molt menys conegut és el seu recorregut com a promotor i difusor de les ciències. Aquesta recerca se situa en un període marcat pels conflictes polítics, en molts dels quals es va veure implicat al final de la seva carrera política. Tot i així, Azara serà una figura clau en el recolzament a científics i en promoure estudis que van des de la flora i la fauna, la sanitat a les matèries primes i la mineria, entre d'altres. Investigacions molt diverses que tenien com a objectiu millorar i potenciar la indústria i el comerç al nostre país, a més de resultar beneficiós per l'exèrcit i la marina. La seva vinculació amb científics europeus també l'aproximaren a les escoles i acadèmies catalanes, especialment a figures com Joan Antoni Desvalls i Àrdenas, un dels més importants impulsors de l'Acadèmia de Ciències i Arts a Barcelona. Així mateix, el seu pas per Barcelona posa de relleu l'ambient il·lustrat que es vivia a finals de segle en una Catalunya que iniciava el seu camí en una incipient indústria.

Paraules clau: José Nicolás de Azara, Acadèmia de Ciències i Arts a Barcelona, Il·lustració, comerç i indústria.

Resumen

El nombre del diplomático José Nicolás de Azara ha estado asociado en numerosos estudios como uno de los principales promotores de la cultura de finales del siglo XVIII. Menos conocida es su faceta de protector y difusor de las ciencias. Este estudio se sitúa en un período marcado por

conflictos políticos en los cuales se verá envuelto al final de su carrera política. Aún así, Azara será una figura clave para apoyar a científicos y promover sus estudios vinculados con la fauna y la flora, la sanidad, las materias primas y la minería, entre otros. Investigaciones dispares que tenían como objetivo mejorar y potenciar la industria y el comercio en nuestro país, además de resultar beneficioso para el ejército y la marina. Sus relaciones con científicos europeos también lo aproximan a las escuelas y academias catalanas, especialmente a la figura de Juan Antonio Desvalls y Àrdenas, uno de los principales impulsores de la Academia de Ciencias y Artes de Barcelona. Su paso por Barcelona pone de relieve el sentir ilustrado que se vivía a finales del siglo XVIII en una Cataluña que iniciaba su singladura en una incipiente industria.

Palabras claves: José Nicolás de Azara, Academia de Ciencias y Artes de Barcelona, Ilustración, comercio e industria.

Abstract

The diplomat José Nicolás de Azara has been named in many studies as one of the main promoters of culture at the end of the 18th century. His role as a supporter and transmitter of science is less well known. This study centers in a period of time marked by political turmoil, in which he will become involved at the end of his political career. Even so, Azara will be a key figure who will support men of science and will promote their works related to flora and fauna, health, raw materials and mining. The goal of that diverse research was to improve and enhance industry and commerce in our country, as well as to benefit the army and the navy. His relationships with European scientists make him come close to Catalan schools and academies, especially to Juan Antonio Desvalls y Àrdenas, one of the main drivers of the Academy of Sciences and Arts in Barcelona. His presence in Barcelona highlights the Enlightenment age at the end of the 18th century in Catalonia, which was beginning its industrialization journey.

Key words: José Nicolás de Azara, Academy of Sciences and Arts in Barcelona, Enlightenment age, commerce and industry.

El nombre del diplomático José Nicolás de Azara y Perera (1730-1804) es conocido como uno de los principales promotores de la cultura europea de finales del siglo XVIII. Entre los temas abordados por los estudiosos se encuentran su mediación en la edición de libros, la protección de artistas, el mecenazgo y el coleccionismo.¹ Menos conocida es su faceta de protector y difusor de las ciencias, cuya participación tuvo como objetivo principal mejorar el comercio y la industria española. Concretamente este estudio recoge parte de la correspondencia de Azara del *Fons Torres i Amat* correspondiente a sus dos embajadas en Francia² y su estancia en Barcelona,³ entre los años 1799 y 1803. Representa la etapa final

1. Como promotor de las artes véase las investigaciones de las tesis doctorales de Gabriel SÁNCHEZ ESPINOSA, *Las memorias de D. José Nicolás de Azara*, Banco Central Hispano, Ed. Peter Lang, Madrid, 1994; Javier JORDÁN DE URRÍES, *José Nicolás de Azara, promotor de las artes*, Universidad Complutense, Madrid, 1995 y Esther GARCÍA-PORTUGUÉS, “José Nicolás de Azara i la seva repercussió en l'àmbit artístic català”, tesis doctoral, Universitat de Barcelona, 2007, y el estudio de Beatrice CACCIOTTI, «La collezione di José Nicolás de Azara, Studi preliminari», *Bollettino D'Arte*, 78 (1993), pp. 1-54.

2. El fondo documental Torres i Amat, conservado en la Biblioteca Nacional de Catalunya, en el cual se ampara este estudio, permite reconstruir la vida de Azara una vez que fue relevado del cargo de embajador español en París, el 26 de agosto de 1799. Estos documentos, muchos de ellos inéditos, son principalmente correspondencia del diplomático con su hermano Félix, ingeniero militar y naturalista, con su amigo Bernardo de Iriarte y con otros personajes ilustres especialmente científicos. Como consecuencia este estudio es una aproximación a la implicación y protección de Azara en el desarrollo científico. El diplomático cuando llegó a Barcelona se alojó en la parroquia de Santa Anna y se movió en un ámbito cultural eclesástico por su parentesco con el obispo auxiliar de Barcelona Pablo Schar Ruata. Así conoció al responsable de la Biblioteca Pública Episcopal de Barcelona, Ignasi Torres i Amat. Sus proyectos literarios le vinculan a Azara y muy posiblemente, además de recibir a la muerte del diplomático un legado en libros, éste conservará las cartas de este período, motivo por el cual el fondo familiar Torres i Amat ha conservado la documentación. Más información en Esther GARCÍA-PORTUGUÉS, «José Nicolás de Azara a Barcelona. Promotor d'edicions literàries durant i entre les dues ambaixades a París (1798-1799, 1800-1803)», *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, 30 (2010), pp. 288-299.

3. Véase la presencia del diplomático en Barcelona en GARCÍA-PORTUGUÉS, «José Nicolás de Azara», pp. 283-322.

de su vida diplomática en la cual se vio unas veces encumbrado como máximo representante de España en París y en otras o bien fue exonerado del cargo de embajador por desavenencias políticas o bien el propio Azara renunció a la embajada. Esto último sucedía un año antes de morir en el año 1804.

Durante esta etapa, marcada por los vaivenes políticos,⁴ la presente comunicación muestra un personaje atento a las novedades científicas, muy bien relacionado y a la par punto de referencia donde acuden científicos y viajeros para obtener una recomendación y el apoyo tanto del Estado español como del francés. La correspondencia desvela su implicación en difundir lo más novedoso del conocimiento en la geografía, la fauna, la flora y los avances en la producción de materias primas, así como su interés en introducir una agricultura menos perjudicial a los cultivadores, entre otros asuntos que destacan. Temáticas todas ellas que

4. Véase Carlos Eduardo CORONA BARATECH, «Las relaciones entre Godoy y Azara y el tratado de subsidios de 1803», en *Cuadernos de Historia Diplomática*, 2 (1955), pp. 103-174; Rafael OLAECHEA, *Las relaciones hispano-romanas en la segunda mitad del XVIII, la agencia de preces*, 2 vols., Institución Fernando el Católico (CSIC), Zaragoza, (1965) 1999, y Esther GARCÍA-PORTUGUÉS, «José Nicolás de Azara (1730-1804) y el cambio hegemónico en las artes de Roma a París después del Tratado de Tolentino (1797), y su recuperación por la intervención del escultor Antonio Canova (1757-1822)», *Actas XVI Congreso Español de Historia del Arte. La multiculturalidad en las Artes y en la Arquitectura*, vol. I, Las Palmas de Gran Canaria, 2006, pp. 665-673. Además de las Memorias de J. N. de AZARA, *Revoluciones de Roma que causaron la destitución del papa Pío VI como soberano temporal, y el establecimiento de la última República romana, así como la conquista de aquella parte de Italia por los franceses mandados por Napoleón; y relación de la política de España y de sus sucesos de Francia posteriores a estos acontecimientos. Memorias originales del célebre diplomático y distinguido literato español, del Excmo. Sr. D. José Nicolás de Azara* [obra publicada por Agustín de Azara], Imprenta de Sanchiz (1799-1804), Madrid, 1847, III, pp. 247-253; Andrés MURIEL, «Historia de Carlos IV», en *Memorial Histórico Español*, col. Documentos, Opúsculos y Antigüedades, Real Academia de la Historia, t. XXXIII, vol. V, Viuda e hijos de Manuel Tello, Madrid, 1893-98, pp. 130 y ss.; Paul BESQUES, «La première ambassade de D. José Nicolás de Azara á Paris (Mars 1798 – Août 1799)», en *Bulletin Hispanique*, t. 3, Burdeos, *Annales de la Faculté des Lettres* (1901), pp. 406-424; y SÁNCHEZ, *Las memorias*, p. 37.

descubren como estaba la incipiente industria española, la situación geográfica de las colonias y las particularidades orográficas de los países, cuyo fin era mejorar las rutas comerciales, pero también las militares. De hecho, su inclinación por la ciencia representa una aportación más del sentir ilustrado de finales del siglo XVIII, que también se detecta en Cataluña con la proliferación de academias y escuelas.⁵ También, los documentos epistolares ponen de relieve las características excepcionales del diplomático y lo aproximan a una nobleza catalana preocupada por establecer una enseñanza que ayude y permita el progreso de la ciencia, cuya finalidad estaba orientada a fines mercantiles e industriales.

En este período José Nicolás de Azara recibió de Carlos IV el feudo de Nibbiano en el Piacentino junto al título de marqués [fig. 1],⁶ como reconocimiento a sus servicios prestados a los infantes de Parma para conseguirles la concesión del Reino de Etruria en el Tratado de Lunéville (1801). El acto protocolario de la entrega oficial tuvo lugar en Aranjuez, unos días antes de su viaje a París para tomar posesión del cargo de su segunda embajada en Francia.⁷

FIGURA 1

Armas de la casa Azara. Imagen cedida por Don José Antonio Moreno Nicasio, heredero de la familia del diplomático.

5. Véase GARCIA-PORTUGUÉS, "José Nicolás de Azara", pp. 537-544.

6. Agradecemos a Don José Antonio Moreno Nicasio, descendiente de Azara y cuya línea familiar heredó el marquesado, la documentación testamentaria aportada y la imagen cedida de las armas de la familia Azara.

7. Jack BERTÉ-LANGEREAU, «L'Espagne et le Royaume d'Etrurie», *Hispania*, 15 (1955), pp. 354-356; M. Ángeles PÉREZ SAMPER, *Barcelona, corte. La visita de Carlos IV en 1802*,

El barón de Maldà, más preocupado que contento, anunciaba la vuelta a la política del diplomático:

En quant a muda dels ministeri, no hi ha cap novetat per ara, sí tan sols la del Sr. Azara a ambaixador a París, tornant al mateix honorífic empleu del que el féu caure lo Sr. D'Urquijo, que s'ha dit avui si tenir ordre de passar a Pamplona, és regular a aquell castell, per purgar los pecats en vida contra Déu, lo rei i la nació; prou mal que ha fet, com pedra seca durant l'empleu de primer ministre d'Estat, com nos cou prou a tots en la bossa... Mal ministre hem tingut, així como lo que presenta ser lo Sr. Cevallos, que ha parlat en abono del Sr. Azara a S.M., tornant-lo al referit empleu d'ambaixador a París.⁸

El afán de Azara por las letras, una de sus principales ocupaciones que compartió con su vida política,⁹ le facilitó la entrada en la élite académica parisina. El director del Observatoire francés, Joseph Jérôme Lalande, junto a otros astrónomos fueron algunos de los científicos con los que se relacionó. Documentalmente, la correspondencia con el director constituye un testimonio fundamental para mostrar su vínculo con miembros de la academia. Concretamente en la carta fechada el

Universidad de Barcelona, Barcelona, 1973, pp. 35-37 y 291; SÁNCHEZ, *Las memorias*, p. 47; LA PARRA LÓPEZ, *Manuel Godoy. La aventura del poder*, Tusquets, Barcelona, 2002, p. 295, y GARCÍA-PORTUGUÉS, «José Nicolás de Azara», p. 313.

8. Rafael AMATI DE CORTADA, baró de Maldà, *Calaix de Sastre en que se explicarà tot quant va succehint en Barcelona, y vebinat, desde mitg any 1769. A las que seguiràn las dels demás anys esdevenidors, per divertiment del Autor, y sos Oyents, adnexas en el dit Calaix de Sastre las mes mínimas frioleras*, (1769-1816), editada como *Calaix de Sastre*, a cargo de Ramon Boixareu, Curial, Barcelona, 1990, 5 de Enero de 1801, p. 156

9. Casi la única en su última etapa política. Véase GARCÍA-PORTUGUÉS, «José Nicolás de Azara», pp. 283-322. En realidad Azara seguía una de las actividades promotoras que con más entusiasmo había desempeñado durante su larga y fructífera embajada en Roma, primero como Agente de Preces (1766-1784) y después como Ministro Plenipotenciario ante la Santa Sede (1784-1798). Véase GARCÍA-PORTUGUÉS, «José Nicolás de Azara», pp. 125-174.

18 de Agosto de 1799 el director se dirige a Azara para darle las gracias por las noticias aportadas sobre Constantinopla, solicitándole información militar de la ubicación del arsenal y de los ingleses enviados a esa ciudad.¹⁰

También entre sus relaciones habituales figura el *comissaire* de la Académie des Sciences de París, Joseph François Charpentier de Cossigny. Éste enviaba al diplomático un ejemplar publicado por la Academia sobre la producción del café y de paso le solicitaba conocer su opinión como experto sobre la fabricación del índigo sacado del añil. También le remitía las memorias que había realizado sobre la elaboración del *eaux-de-vie de sucre* y la pólvora de cañón, además pretendía su mediación para difundirlos.¹¹ Un mes más tarde le llegaban diversos informes o “Rapport des Commissaires” en los que informaban a Azara sobre la importancia de los descubrimientos realizados por Cossigny. A través de estos documentos sabemos que Cossigny era “Ingénieur du Roi et correspondant de l’Académie Royale des Sciences de París” y quienes eran los integrantes de la comisión:

Nous avons assisté pendant plusieurs jours aux expériences principales, qu’il seroit trop long de rapporter. Elles ont eu les succès annoncé par l’Auteur, en présence de M.M.de Souillac, de Foucault, de Tronjohj Chef de la Division de l’Inde, et Chevalier Intendant de Poudichéry.

10. Biblioteca Nacional de Catalunya (BNC), Fons Torres i Amat, ms. 3783, sig. 22-VI, registre 5484, armari V, prestatge IV, núm. 15, vol. 32, 737-1804, doc. 41, de 18/8/1799. Carta de Lalande a Azara, transcrita por GARCÍA-PORTUGUÉS, “José Nicolás de Azara”, doc. núm. 102.

11. BNC, Fons Torres i Amat, doc. 157. Carta del 16/7/1799 transcrita por GARCÍA-PORTUGUÉS, *José Nicolás de Azara*, doc. núm. 100. Véase el intercambio de cartas y raports sobre estos estudios en BNC, Fons Torres i Amat, doc. núm. del 155 al 163.

La transcripción de los manuscritos responde a un francés de finales del siglo XVIII con matices italianizados del autor al que debemos añadir los posibles errores cometidos por nosotros.

Estos daban su opinión para determinar que «L'art de l'indigotier est connu et pratiqué depuis long temps dans les quatre parties du monde, mais la manière dont l'Auteur lá traité nous a paru neuve. La théorie de ces arts intéressant, était absolument ignorée». La cientificidad del estudio se apoyaba en:

...des épreuves chimiques, et justifiés par les Succès, ils sont aussi confirmés par le raisonnement, et réunissent toutes les probabilités que l'on peu désirer en fait de spéculation; et comme ils sont tous lié les uns aux autres, et qu'ils expliquent d'une manière claire, naturelle et plausible, tout les phénomènes d'un art bien compliqué, et fondée sur les principes de physique et de chimie, qui l'ont conduit à des découvertes très-importantes.

Finalmente, los comisarios consideraban que era un tratado completo y muy instructivo.¹² Las propiedades y el proceso de fermentación en la elaboración del índigo de Cossigny fueron valorados en un escrito firmado por el marqués Le Mounier de la Académie Royale des Sciences, fechado el 28 de Febrero de 1781. En dicho informe los académicos llegaban al acuerdo de publicarlo:

Nous croyons que l'ouvrage de M. de Cossigny sera extremement utile à nos Colonies, et particulièrement à celle de l'Île de France, à notre commerce, à nos manufactures; qu'il mérite l'approbation de l'Académie, et d'être imprimé, sous son privilège, si l'auteur le désire, et nous ferons observer à ce sujet que la publication de l'art de l'indigoterie par M. Beauvais Razeau, ne doit point empêcher que l'Académie n'adopte celui de M. de Cossigny, parce que ce dernier,

12. BNC, Fons Torres i Amat, doc.164-166, fechado el 28 de febrero de 1781 que dice: «Nous soussignés Commissaires nommés par M. Le Vicomte de Sotüillac, Capitaine des Vaisseaux du Roi et Commandant Général des Îles de France et de Bourbon, et par M. de Foucault Intendant des dites Îles, pour rendre compte d'un Ouvrage intitulé Essai Sur la fabrique de l'Indigo, par Mons.r Charpentier de Cossigny».

quoique renfermé uniquement dans son objet, et fait avec toute la précision qu'on peut désirer dans un bon ouvrage, est beaucoup plus étendu et plus détaillé que le premier.¹³

Los académicos constataban que era una descripción abreviada y muy interesante del método practicado por los indios para fabricar el índigo, además de resaltar la propiedad de «prévenir les maladies» en la manipulación de la materia.¹⁴

El fondo epistolar *Torres i Amat* está formado por un número suficiente de documentos que permiten estudiar los intercambios e intervenciones protocolarias en beneficio, no solo de las actividades comerciales, sino también las sanitarias, industriales y militares. Por ejemplo Azara contestaba al Ministro del Interior francés el 22 de septiembre de 1798 para agradecer al departamento su intervención en facilitar las relaciones mercantiles entre España y Francia:

Je vien de recevoir avec la plus grande satisfaction votre lettre du 4. Complementaire avec les exemplaires de celle que vous avez adressee aux Departements de la Republique pour ranimer l'industrie et le commerce, en leur proposant les facilites que l'Espagne leur fournit

13. BNC, Fons Torres i Amat, doc.164-166, 28 de febrero de 1781

14. Firman el documento que «l'avons remis aux chef de la Colonie conformément à leur ordre. Fait quadruple A Palma dans l'Île de France, quartier des Flaine de Willhemsre, le 18 Août 1779. Et ont signé, M.M. Le Chevalier de Tromelin Capitaine de Vailleaux du Roi; le Baron de Souville Capitaine de Vailleaux du Roi; De Maisin Colonele d'Infanterie; le Chevalier De Roy, Major au Corps du Génie; S.t Mihiel, Conseiller au Conseil Supérieur et Médecin du Roi; De Grainville Montigny, Comandant de Quartier, Levasseur, Contrôleur de la Marine et des Colonies aux Ile de France et de Bourbon: Sounerat, Sous-Commissaire de la Marine, Correspondant de l'Académie de Science: Céré, Major de Quartier et Directeur du Jardin du Roi; Morice négociant et Armateur; Boucher, Major de Quartier; Stierling habitant, Officier des milices Nationales; Bessabre habitant; Pitoir Capitaine d'Infanterie, le Roux habitant». BNC, Fons Torres Amat doc.164-166, de 18 de agosto de 1779.

par sa position, par son amitié avec La France, et par la proscription des marchandises Anglaises.¹⁵

Los estudios del Ingeniero del rey, Cossigny, dirigidos a Azara tenían el firme propósito de proporcionar los medios necesarios al gobierno español para mejorar el comercio con sus colonias, incidiendo en la prosperidad que podrían conseguir en la producción de vegetales «telles que celle du café, et de Arbres à épiceries fines... celle des canes –à-sucre, celle du cotonier, celle du cúrcuma, celle de l'acacia, qui donne la gomme arabique», así como su investigación sobre el índigo. Conocimientos que había adquirido en sus viajes por las «Indes Orientales, à Madagascar, a la Côte de Coromandel, au Bengale, à la Chine, à Batania».¹⁶

Con este propósito, Cossigny se dirigía de nuevo al diplomático el 19 de agosto de 1799 para ofrecer al gobierno español sus «connaissances acquis par l'expérience, pourrait me mettre dans le cas d'être utile, soit au Gouvernement, soit à Nation Espagnole».¹⁷ Estas consistían en hacer menos peligrosa la fabricación de la pólvora; en elaborar el índigo del extracto del añil y evitar la dependencia de importarlo de territorio inglés; en utilizar mejor las materias primas de la madera y el carbón en las Azucareras españolas,¹⁸ y en cultivar un tipo de grano de arroz diferente al que se empleaba en Valencia, siguiendo el método de los asiáticos e introducirlo en la isla de Cuba, ya que consideraban que era menos dañino para la salud. Proponía incorporar «la cultura du riz-sec, qui est préféré au riz aquatique» de acuerdo con la publicación de la obra *Tableau de l'Espagne Moderne* de Jean François, barón de Bourgoing (1748-

15. BNC, Fons Torres i Amat, doc. 79-80. Contestación de Azara al Ministro del Interior (borrador fechado en París 22 sept. 1798).

16. BNC, Fons Torres i Amat, doc. 161-163, de 15 de julio de 1799.

17. BNC, Fons Torres i Amat, doc 203-206, 12 fructidor au 7, París 19 de agosto de 1799

18. Es nombrada la de Vélez en Málaga, donde además de «eau-de-vie-de-Sucre» producían «Rum, ou Rafia».

1811)¹⁹ y aprovechar la planta de aloes muy extendida en España, extraer el zumo de sus hojas para fabricar cuerdas o papel. Cossigny afirmaba que la marina militar y la mercante se beneficiaría de la dureza y la duración de la planta, por el gran consumo que la marina realizaba de «toiles à voiler et des cordages».²⁰

No obstante, el papel más importante de Azara durante este período fue el de promover la publicación de los textos de su hermano Félix de Azara y Perera (1742-1821). Después del tratado de San Ildefonso, Félix en su calidad de ingeniero militar y brigadier de la Marina había estado comisionado por los reinos de España y Portugal para establecer los límites y consolidar las fronteras de la América conquistada. Desde su destino en el Paraguay y la América Meridional envió el material de su investigación a Madrid. Azara conocedor del valor del trabajo de su hermano y ante la desidia burocrática española²¹ decidió encargar la traducción del texto en francés a Médéric Louis Élie Moreau Saint Méry (1750-1819).²² Al mismo tiempo que se imprimía en París, Azara no cejó en la tarea de

19. Diplomático y literato francés que se relacionó con Azara en París. Como amigos intercambiaron libros e información literaria. A la muerte de Azara escribió su biografía titulada *Notize historique sur le chevalier Don Joseph-Nicolas d'Azara, Arragonais, ambassadeur d'Espagne à Paris, mort dans cette ville le 5 pluviôse an 12* (1804).

20. BNC, Fons Torres i Amat, doc. 203-206, 12 fructidor au 7, París 19 de agosto de 1799.

21. «Ces ouvrages (de Geografie avec des Memoires) sont perdus entre les commissionaires de Cadix, les donamices, ou les commis du Bureau destudes (sic) de Madrid». BNC, Fons Torres i Amat, doc. 219-223, borrador de Azara sobre los documentos enviados por su hermano Félix. Sobre la participación de Azara en la edición del estudio de Félix ya aportamos la documentación inédita en GARCÍA-PORTUGUÉS, "José Nicolás de Azara", pp. 299 y ss. En esta investigación volvemos a incluir este tema para poder vincular con más claridad que supuso la tarea promotora de Azara y los escritos de su hermano en el futuro científico europeo pero sobretodo su incidencia en académicos ilustrados en Cataluña.

22. Consejero de Estado (1799) y Administrador en los ducados de Parma, Piacenza y Guastalla (1802-1805).

conseguir una edición española.²³ En una carta dirigida a su amigo Bernardo de Iriarte, fechada el 19 de noviembre de 1800, manifestaba claramente que le era más fácil publicar en París que en España:

Tu carta del 12 comienza por el libro de mi Felix, y mi respuesta sera por el mismo tono. La obra aunque yo lo diga es buena y bien escrita, y sale del comun de las diez j mil que hai de aquellos asuntos no hai duda en que haria honor al Gobierno que la publicase, pero yo no puedo ahora contar con esa chapuceria que vosotros llamais Ministerio de Indias, y asi estoi reducido a mis propias fuerzas y manexo. Si tu hallas modo de hacer que se imprima como quiera que sea tienes amplias facultades para ello. En frances me sera mas facil publicarla.²⁴

Los manuscritos de los *Quadrípedos* habían permanecido más de quince años abandonados en el Instituto Nacional, motivo por el qual el diplomático optó publicarlos en París.²⁵ Se implicó de lleno en la tarea, convencido del éxito de la obra de su hermano.²⁶ Consideraba el libro totalmente instructivo porque políticamente creía en la inminente independencia de America: «y quando la América andaré por su pie, que no

23. Biblioteca Nacional de España (BNE), ms. caja 20089, carpeta 8, Carta de Azara a Iriarte fechada en Barcelona el 15 de noviembre de 1800. Más información en GARCÍA-PORTUGUÉS, “José Nicolás de Azara”, pp. 302-304.

24. En las cartas dirigidas a su amigo Iriarte de 22 de noviembre de 1800 y 10 de diciembre de 1800 debatía cuestiones técnicas. Véase BNE, doc. núm. 13, 14, 15 y 79, transcritos por GARCÍA-PORTUGUÉS, *José Nicolás de Azara*, doc. núm. 125, 126, 128 y 130.

25. Sobre las dificultades véase la correspondencia entre Azara a Iriarte del 29 de julio de 1800, 2 de agosto de 1800, 16 de agosto de 1800, 18 de octubre de 1800, 2 de octubre de 1800 y 29 de diciembre de 1800. BNE, núm. 61, 62, 67, 5, 77 y 17, documentos transcritos por GARCÍA-PORTUGUÉS, *José Nicolás de Azara*, núm. 112, 113, 115, 124, 121 y 134.

26. Carta d’Azara a Iriarte de 6 de octubre de 1800 BNE, núm. 78, transcrita por GARCÍA-PORTUGUÉS, *José Nicolás de Azara*, doc. núm. 122.

tardará, podrá recurrir a este trozo de su historia». ²⁷ Con estas palabras Azara mostraba su gran nivel de estadista a la par de su conocimiento sobre las necesidades editoriales del momento, que en este caso la obra de su hermano cubriría. ²⁸ En los *Essais sur l'histoire naturelle des quadrupèdes de la province du Paraguay* (1801) realizó un estudio basado en la observación de la flora y la fauna, en el que se detallaba con gran precisión la orografía de la América Meridional. Una investigación que pronto se convirtió en una herramienta imprescindible para aquellos que viajaron al “nuevo” continente, siendo de un valor incuestionable para geógrafos y etnógrafos, científicos entre los que destacaría Charles Darwin. ²⁹

En el año 1801 se editaron los dos volúmenes del *Essais sur l'Histoire naturelle des quadrupèdes de la province du Paraguay [...] avec une appendice sur quelques reptiles, et formant suite nécessaire aux Oeuvres de Buffon* y la edición castellana aún tardaría unos años con el título *Historia Natural de los Pájaros del Paraguay y del Río de la Plata* (1802-05). ³⁰ Posteriormente se publicaba *Voyages dans l'Amérique Méridionale, par don Félix de Azara, commissaire et commandant des limites espagnoles dans le Paraguay depuis 1781 jusqu'en 1801... Suivis de l'histoire naturelle des Oiseaux du Paraguay et de la Plate* (París 1809).

La obra fue un éxito rotundo en París, siendo elogiado José Nicolás de Azara en revistas y diarios parisinos. Poco después, Azara manifestaba

27. Carta del tesorero José Martínez de Hervàs a Azara, fechada en París el 5 de julio de 1800 y carta de Azara a Iriarte escrita en Barcelona el 13 de diciembre de 1800, transcritas en JORDÁN, *José Nicolás de Azara*, doc. 237 y 243.

28. «Cette histoire contient une infinite des details inconnus en Europe» hace referencia a la obra de Buffon sobre los pájaros, aventajándole en el número de especies. BNC, Fons Torres i Amat, doc. 219-223.

29. Diana MARRE, «La cerilla de Darwin (o cómo los juicios sobre la ausencia de información pueden inducir la desvalorización social)», *Scripta Nova. Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales*, 69 (19), número extraordinario dedicado a Darwin en el II Coloquio Internacional de Geocrítica, 1 de agosto de 2000.

30. Un precedente en este tipo de edición dedicado a las ciencias naturales y la geografía física fue su participación en la traducción del inglés con sus comentarios de la *Introducción a la historia natural y a la geografía física de España*, por D. Guillermo Bowles (1775) reeditada en el 1782 y el 1789.

a su amigo Iriarte su preocupación porque su participación en la traducción y publicación de los escritos de su hermano había sido tan activa que en algunos de los medios editoriales se le llegó a atribuir la autoría.³¹

No obstante, la intervención de Azara está firmemente descrita en la publicación de 1809, concretamente en el *avertissement de l'éditeur* se detalla: «Il l'avait fait traduire sous ses yeux, d'après son original espagnol. Son illustre frère, alors ambassadeur d'Espagne en France, l'avait revu et corrigé». También Azara figura como colaborador fundamental en ayudar a su hermano en ideas y recomendaciones en el capítulo «Notice sur la vie et les écrits de Don Félix de Azara», que dice:

Les deux frères Azara nous offrent un exemple frappant de la justesse de ces révoirs assujétissans (sic) de sa place, devint à Rome un philologue distingué, un protecteur éclairé des arts et des lettres; Don Félix, sans livres, sans secours, sans instruction préalable, mais avec des matériaux d'observations qui s'offraient à lui de toutes parts, s'est, parses seuls efforts, placé au premier rang parmi les zoologistes.³²

En 1802 llegaba el naturalista Félix de Azara a París. No se habían visto desde hacía unos treinta y siete años.³³ El propósito de ambos era no volverse a separar y aligerar sus respectivas responsabilidades oficia-

31. La participación de Azara en los textos de su hermano fue muy amplia. El propio Azara escribía a su amigo Iriarte: «Todas las Gacetas me atribuyen a mi la obra de mi hermano sobre los Quadrupedos del Paraguai que elogian tontamente. Ve el journal des Debay y el Publiciste de 19. Brumaire au g.l» y «Ya habras visto que la obra de los Quadrupedos se anuncia en todas las Gacetas. Y lo bueno es que me la atribuyen a mi». BNC, ms. caixa 20089, carpeta 8, núm. 16 y 17: cartas de 26 de noviembre de 1800 y 29 de diciembre de 1800, transcritas en GARCÍA-PORTUGUÉS, *José Nicolás de Azara*, doc. núm. 129 y 134.

32. Félix de AZARA, *Voyages dans l'Amérique Méridionale, par don Félix de Azara, commissaire et commandant des limites espagnoles dans le Paraguay depuis 1781 jusqu'en 1801*, 1809, «Avertissement de l'éditeur», pp. XIII-XXVII.

33. Los hermanos coincidieron dos días en Barcelona, antes de que Félix marchara a América y su hermano a Roma. El reencuentro se produjo el mes de Julio de 1802 en París

les.³⁴ En la capital francesa Azara lo presentó a sus amigos, nobles, militares y científicos, especialmente a los naturalistas.³⁵ Napoleón también se aproximó a él, a través del diplomático, con la idea de conseguir información privilegiada sobre las minas en Brasil, ya que tenía la intención de conquistar el territorio para abastecer a sus tropas de materias primas en caso de guerra.³⁶

José Nicolás de Azara conocía la importancia que tenía para un estado poseer minas y poder extraer todo tipo de metales. La carta del barón de Karwinski, oficial de Minas, dirigida a él el 20 de junio de 1799 para pedir una recomendación y así acceder a un puesto en las Minas de Su Majestad Católica en las Indias lo demuestra. Además adjuntaba su biografía en la que destacaba haber sacado el máximo provecho de sus estudios en Minería en las academias de Hungría y Sajonia, en las minas austriacas de azogue y en los hornos de destilación, conocidos en España por unos dibujos que envió de Dresde «a la Real Hacienda y Tribunal de Minas con una carta de petición al Ex.mo Ser.r D.n Josef de Saavedra». También, dejaba constancia de su preparación para el puesto, y su disposición en proporcionar libros e instrumentos sobre Minería, ya que su único deseo era «servir al Rey de una generosa Nación». Necesitaba de la protección de Azara para pasar las fronteras y viajar con pasaportes seguros, porque conocía su fama en ayudar a «todos los sujetos que se esmeran en fomentar los profegos (sic) de diferentes ciencias y estudios». Se

y no se volverían a separar hasta la muerte del diplomático. Véase Basilio Sebastián CASTELLANOS DE LOSADA, *Album nacional y extranjero en honor del caballero Azara, Corona científica, literaria, artística y política que las Universidades, Academias, Maestranzas [...] consagran a la buena memoria del célebre diplomático y [...] literato español [...] D. José Nicolás de Azara y Perera [...]*, Alejandro Fuentenebro, Madrid, 1856, p. 72.

34. AZARA, *Revoluciones de Roma*, pp. 503-519 y 504-520, información recogida por SÁNCHEZ, *Las memorias*, p. 486.

35. CASTELLANOS, *Historia*, II, pp. 240 i 295.

36. André FUGIER, *Napoléon et l'Espagne 1799-1808*, 2 vol., Félix Alcan, París, 1930.

dirigía a Azara con la «esperança de ser empleado» con el convencimiento de que lo hallaría «apto para el Servicio de S.M.» y sería empleado en las «minas de S.M. en Indias». ³⁷

En la correspondencia de Cossigny a Azara, el Ingeniero Real se presentaba como un experto en la fabricación «de la poudre à canon». Estudio que había enviado a Azara en el que solicitaba del embajador su mediación con la Corte de Madrid, para servir fielmente al gobierno proporcionando sus conocimientos sobre la pólvora «en une heure de tems, sans dagnier, et meilleure que celle employéé dans toute l'Europe». ³⁸ Defendía el proceso de fabricación de la pólvora como muy efectivo y seguro, sobretodo porque paliaba los efectos nefastos de la explosión en la elaboración:

le moulin à poudre de Bombay qui en les principal établissement des Anglois à la Côte de Malabarre, est le seul port qu'ils aient dans les Indes Orientales, a fautés avec une explosion terrible, et qu'il a occasionné des dégâts affreux. Ces exemples ne sont pas rares. La méthode que j'ai imaginée de fabrique de la poudre prévient ces funestes accident. ³⁹

Una preocupación sanitaria transmitida a Azara que al mismo tiempo mejoraba la efectividad del armamento militar.

Cossigny hacía referencia a la obra antes mencionada *Tableau de l'Espagne Moderne* de uno de los amigos de Azara, el barón Bourgoing. En dicho estudio remitía a la falta de madera y a la necesidad de utilizar carbón en las *sucreries* establecidas en Vélez, Málaga. Cossigny proponía utilizar «l'esprit de sucre, qui e préférable à l'esprit de vin, pour la dissolution des résines». Además, Bourgoing ya había alertado en su libro sobre la

37. BNC, Fons Torres i Amat, doc. 33-40, carta de Guillermo, Baron de Karwinski, Oficial de Minas a Azara 20/6/1799.

38. BNC, Fons Torres i Amat, doc. 161-163, 15 de julio de 1799.

39. BNC, Fons Torres i Amat, doc. 198-201, 29 de agosto de 1799.

manera de cultivar el arroz en Valencia tachándola de nociva, porque alteraba la salubridad del aire, dando pie a la aparición de fiebres periódicas. Cossigny informaba sobre «La culture du riz, à la Côte de Coromandel, à la Chine, à la Cochinchine, pays où l'o fait annuellement deux récoltes de ce grain, ne rend point l'air mal-fain; mais le méthode employée, dans le Asie, de cultiver ce gramen est tout-à-fait différente de celle des Valenciens.» Por lo tanto, insistía y recomendaba de nuevo su segundo volumen del *Voyage au Bengale*, con el mismo argumento, porque:

J'y fais voir pourquoi cette culture est mal-faine dans un Pays, et ne l'est pas dans un autre; enfin j'engage les Espagnols et les Piémontois à changer de méthode et à Suivre celle des asiatiques. Cette dernière pourrait être introduite aux Iles de Cuba, de Sta Croise et ailleurs, à l'on seroit par an deux récoltes, sans altérer la salubrité de l'air, dans ces Colonies. On pourroit aussi y introduire la culture du riz-sec, qui est préféré au riz aquatique.⁴⁰

Su estancia en Barcelona, entre sus dos embajadas francesas, en un principio no fue muy bien recibida como así lo manifestó el barón de Maldà en el *Calaix de Sastre*. Un escrito que inmediatamente rectificaría, dada la acogida en el ámbito clerical y científico por parte de los prohombres de la Ciutat Comtal.⁴¹ Un recibimiento que puede tildarse

40. BNC, Fons Torres i Amat, doc.161-163, 15 de julio de 1799. A este mismo libro Azara se vuelve a referir en el doc. 198-201 de 29 de agosto de 1799 y en el doc. 203-206 de 19 de agosto de 1799. Con fecha 4 de agosto de 1799 Cossigny enviaba a Azara un ejemplar. BNC, Fons Torres Amat, doc.282-283.

41. Azara se alojó en la parroquia de Santa Anna, «ab lo senyor bisbe auxiliar don Pau Sitjar» el día de su llegada, el barón de Maldà informaba que era «ministre i oncle de l'actual senyor prior de Santa Anna, don Dionísio Bardagí» (AMAT, *Calaix de Sastre*, 11 de noviembre de 1799, p. 253). Dionisio y Eusebio Bardaxí eran sobrinos de Azara. A su vez Azara estaba emparentado con Pablo Sichar Ruata, también sobrino de los Azara y primohermano de los Bardaxí. Más información sobre sus vínculos familiares y relación con otros personajes ilustres en GARCÍA-PORTUGUÉS, *José Nicolás de Azara*, pp. 209-218, y GARCÍA-PORTUGUÉS, «José Nicolás de Azara», pp. 296-297.

de poco acogedor si se compara con los actos celebrativos a su honra que se llevaron a cabo en París⁴² y que a su vez estaban muy lejos del fasto al cual se había acostumbrado en Roma.⁴³

Muy significativo de la valoración en Francia de la presencia de Azara en París es el poema editado por un tal Reyneri de la *Rédactrice du Journal*, dirigido a Azara y publicado el 10 de abril de 1799. El mismo es una exaltación al protector de las artes y de las ciencias, que inicia con las palabras:

Votre Excellence.
Toujours Protecteur des talens,
Vous les encouragés par votre bienveillance,
A cet effet j'offre à votre Excellence,
L'expression de unes foibles accens.⁴⁴

En Barcelona, José Nicolás de Azara pronto se dio a conocer a través de actuaciones altruistas en situaciones difíciles. Un ejemplo fue su intervención en socorrer a la ciudad durante una crisis motivada por la falta de pan. Azara por su mediación facilitó la entrada de harina en el puerto. Testimonio de este episodio lo constituye la carta del Ayuntamiento de Barcelona, fechada el 17 de agosto de 1799 y firmada por el marqués de Vallesantoro, el conde de Creixell y el marqués de Monistrol expresando su agradecimiento por lo:

...que ha hecho V.E., no p.a el simple logro de permiso q.e primeramente se solicitó, sino para q.e se verifiquen embios efectivos de trigos à este Principado, prueba evidentem.te el interes con q.e V.E. mira el bienestar de estos Pueblos, y hace esperar à esta Ciudad en medio de

42. Véase la diferente acogida y que actos celebrativos tuvo en GARCÍA-PORTUGUÉS, «José Nicolás de Azara», pp. 293-294

43. GARCÍA-PORTUGUÉS, *José Nicolás de Azara*.

44. BNC, Fons Torres i Amat, doc. 87-88. Reyneri a Azara exaltación al protector de las artes y las ciencias.

los cuidados en que la tiene la perturbacion de la Navegacion y Comercio de que depende su subsistencia, que ha de lograr V.E. el gusto y Barcelona el consuelo de que no se malogre el fruto del trabajo que V.E. se toma a favor suio, y q.e asi como ha visto llegar varias porciones de harina de que se ha utilizado principalm.te el Estado p.a la provision de Mallorca, continuaràn los arribos en terminos que pueda aprovecharse el Ayun.to p.a la de este Pueblo.⁴⁵

También se implicó en cuestiones sanitarias proporcionando información sobre la peste a la Junta de Sanidad, cuando la epidemia hizo estragos en Barcelona:

Ayer recibí puntualmente el libro de Munarriz con el impreso de la peste, que acavo de leer, y me ha gustado voi a darlo a un amigo que es aquí de la Junta de Sanidad, y podra servirle de mucho, porque estan plantificando varias providencias.⁴⁶

La mediación de Azara en la difusión de estudios y promoción de científicos ha quedado suficientemente fundamentada en la correspondencia estudiada. La misma ha desvelado su interés por mejorar la agricultura, la sanidad, la minería, las redes comerciales y militares en beneficio del gobierno español, entre otros avances científicos en los que el diplomático se implicó. Políticamente hubo una especial búsqueda por adquirir conocimientos y por encontrar otras vías para evitar la dependencia que suponía importar materias primas procedentes del dominio inglés, en un momento político que Inglaterra era considerada enemiga del país.

En el entorno de la ciencia hay otro dato que lo proporciona el barón de Maldà que permite plantear la hipótesis que el vínculo de Azara con

45. BNC, Fons Torres i Amat, doc. 276, carta dirigida a Azara, el 17 de agosto de 1799.

46. BNE, ms. núm. 14 i 15: cartas de Azara a Iriarte del 19 de noviembre de 1800 y 22 de noviembre 1800, transcritas por GARCÍA-PORTUGUÉS, *José Nicolás de Azara*, doc. núm. 126 i 128.

los científicos barceloneses fue mucho más estrecho de lo expresado en los documentos consultados.⁴⁷ Con motivo de la boda del heredero del marqués de Llupià y de Alfarràs con la Señora Narcisa de Sarriera i Despujol, José Nicolas de Azara fue invitado a la recepción oficial en la casa Ribes del marqués de Alfarràs. El barón destacaba los nombres de dos personalidades entre la nobleza y los militares asistentes: el capitán general «don Domingo Izquierdo» y Azara como «lo científic, diplomàtic, estadista lo Sr. Azara, que ha fet gran tro en Roma i en París, tenint Sa Senyoria tots los ministeris al puny, és dir que ell donava, com corda a tots los rellotges, lleis a casi tot l'Europa».⁴⁸

Son pocos datos pero suficientes para considerar que Azara mantuvo contacto con la Acadèmia de Ciències i Arts, dirigida por Joan Antoni Desvalls y Àrdenas (1740-1820), que no es otro que el marqués de Llupià y Alfarràs.⁴⁹

47. No descartamos la posibilidad que aparezca un nuevo fondo documental a través de amigos y conocidos, como el presente Fons Torres i Amat estudiado para esta comunicación.

48. AMAT, *Calaix de Sastre*, 28 de enero y 3 de febrero de 1800, pp. 13 y 18.

49. Fue cuarto marqués de Poal, sexto marqués de Llupià y cuarto marqués de Alfarràs. Se formó en el Col·legi de Cordelles, nombre abreviado del Imperial i Reial Seminari de Nobles Cordelles, en el que se impartía conocimiento en idiomas, música, filosofía cartesiana basada en el razonamiento y la experimentación. Asistió desde 1757 a las clases del jesuita y matemático Tomás Cerdà, como discípulo y colaborador. Participó en reuniones y ambientes de desarrollo científico. Interesado en el progreso económico, industrial y comercial será uno de los impulsores para la celebración de la Conferencia Físico Matemática Experimental. Llegará a ser su secretario. En 1765 se obtiene de Carlos III el título de Real conferencia Física, se modifican los estatutos, aunque su presidente siempre será el capitán general destinado en Cataluña. Fue vicepresidente desde 1799 y secretario perpetuo, salvo durante la ocupación francesa (1808-1814) de la Academia de Ciencias y Artes creada en el 1770. Teniente coronel del ejército defendiendo la frontera del Principado, comisionó la guerra aportando 4.000 duros para ayudar al ejército. Ayudó en la reforma de la educación de los huérfanos expósitos, bajo el cuidado de las hermanas de la caridad. Fue Académico de Florencia y miembro del Gremio de comerciantes de Barcelona. Véase su biografía en Rosa María MORENO, *Els Jardins del Laberint d'Horta*, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 1996.

Un noble implicado con su país, Cataluña, que al igual que Azara, ayudaba en los momentos más difíciles, como el que se desencadenó en el año 1780 por la falta de pan cuando era regidor del Ayuntamiento. También se le atribuyen generosas donaciones para beneficiar a los más desvalidos.⁵⁰ Además de sus numerosas aportaciones en investigaciones científicas.⁵¹ Puso en práctica sus estudios, sobretudo en la ciencia de la hidráulica, y permitió que otros miembros académicos y sus alumnos experimentaran, proporcionándoles medios técnicos y prácticos, tales como el acceso a su biblioteca científica, a un laboratorio instrumental y al recinto conocido por El Laberint d'Horta, dónde celebró alguna aca-

50. Joaquín LLARÓ, y Joaquín VIDAL, *Elogio del I.S.D. Juan Antonio Desvalls y de Ardena, marqués de Llupiá y vicepresidente de la Academia Nacional de Ciencias Naturales y Artes de esta ciudad*, leída en Junta general, celebrada por dicha en 15 noviembre de 1802, Brusi, Barcelona, 1821. El autor destacaba la generosidad del marqués por su aportación de material constructivo destinado a la creación de un hospital en Vilanova. Posiblemente se trata de Vilafranca del Penedés donde la familia tenía casa y no en Vilanova y que Iglesias ya señaló como erróneo en José IGLESIAS, *Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona*, Barcelona, 1964, p. 79. Un dato a investigar, de nuevo el barón de Maldà proporciona una pista con motivo del alojamiento de los Reyes en Vilafranca de camino a Barcelona. Véase AMAT, *Calaix de Sastre*, 12 de noviembre de 1802, p. 148.

51. Fueron diversas y conocidas a través de las memorias académicas: «La Observación del fenómeno celeste» (1766); «La relación de las operaciones que hizo a la mina de carbón de Isona el día 27 de septiembre, en compañía de Fray Federico Llobet» (1768); «La Disertación sobre los terremotos» (1783); «Sobre las explicación de las fuerzas elementales» (1786); «El razonamiento de los cuerpos en general» (1787); «Sobre cetáceos en general y las marsopas en particular, con motivo de haber varado 32 en estas en las playas de Puerto de Tánger en Tortosa» (1789); «El aerómetro pesa licores y su más perfecta graduación» (1791); «Observaciones sobre las causas que hacen ahumar las chimeneas» (1792); «Los medios de perfeccionar el estudio de la meteorología» (1796) y «Los medios de perfeccionar el estudio de la meteorología de Sonnevier» (1798).

FIGURA 2
Domenico Bagutti, Templete palladiano
(1797-1802), Laberint d'Horta (foto: autor).

demia en el pequeño palacete palladiano erigido en el jardín, delante del estanque.⁵² [fig. 2]

El marqués de Llupià y Alfarràs no fue el único noble involucrado en el desarrollo científico en Barcelona. Entre los miembros fundadores de la Acadèmia de Ciències i Arts (1770) figuraban el conde de Llar, Francesc Gaità Planella; Francesc de Dusai i Fivaller,

vicepresidente de 1766 a 1768; su hijo, Francesc de Dusai i Mari, marqués de Monistrol interesado en la química, fue el sucesor de Llupià de 1820 a 1824 en la Academia, autor de la *Memoria sobre los principios químicos del arte de fabricar el vidrio* (1792); Joan Antoni Fiveller i Bru, marqués de Vilhel y conde de Darnius, director de la sección de Historia Natural de la Academia (1800-1806) y célebre por su discurso sobre las amatistas del Montseny; Felipe de Amat y Cortada, hermano del barón de Maldà y cuñado del marqués de Llupià y Alfarràs, quien asumió la dirección de agricultura en la Academia, y el marqués de Ciutadilla, en 1782,⁵³ precursor

52. MORENO, *Els Jardins*, 1996, y GARCÍA-PORTUGUÉS, *José Nicolás de Azara*, p. 604.

53 Proponía la creación de un jardín botánico en el Raval, cerca del monasterio de Sant Pau destinado a beneficiar al pueblo como jardín público, cuyo fin era suministrar a los pobres plantas medicinales. Véase José IGLESIAS, *Memorias de la Real*, pp. 39, 47-48; Josep BALERY I JOVANY, *Historia de la Real Academia de las Ciencias y de las Artes: memoria inaugural del año académico de 1893 à 1894*, L'Avenç, Barcelona, 1895, pp. 56-60, y Pere MOLAS RIBALTA, *L'alta noblesa catalana a l'Edat Moderna*, Editorial Eumo, Vic, 2004, pp. 208-209. La realidad fue que se convirtió en un huerto de verduras como señaló el barón

de la cátedra de botánica.⁵⁴

Con anterioridad a la edición de los textos de su hermano, José Nicolás de Azara fue considerado un promotor de la ciencia botánica. Por ejemplo, el naturalista Casimiro Ortega se dirigía a él como “el Restaurador de esta y de las demás Ciencias útiles en España”. Su propósito no era otro que el de presentar su candidatura y buscar la mediación del diplomático para optar a un puesto en el Ministerio.⁵⁵

No obstante, Barcelona deberá esperar casi un siglo, concretamente el 25 de septiembre de 1882, para tener el Museu d’Arqueologia i d’Història Natural en el Parc de la Ciutadella [fig. 3], conocido por Museu Martorell por los estudios de ciencias naturales aportados por Francesc Martorell i Peña (1822-1878).⁵⁶ Presidiendo la fachada del Museo y a ambos lados de la entrada se rendía homenaje escultórico a dos de los naturalistas predecesores de Martorell. Una estatua corresponde a la re-

FIGURA 3

Antoni Rovira i Trias (1879-1882), Museu d’Arqueologia i d’Història Natural o Museu Martorell. Parc de la Ciutadella (foto: autor).

de Maldà. Todas estas actuaciones fueron el embrión de la creación de una escuela de Botánica, que finalmente abriría sus puertas en el año 1797. AMAT, *Calaix de Sastre*, 1782, vol. I, p. 98, y Jaume CARRERA PUJAL, *La Barcelona del segle XVIII*, Bosc, Barcelona, 1951, vol. II, pp. 196-199.

54. ELIAS DE MOLINS, *Diccionario biográfico de escritores y artistas catalanes del siglo XIX*, Barcelona, 1889, vol. I, p. 189

55. BNC, Fons Torres i Amat, núm. 102-104, sin fecha.

56. Martorell dejó a futuros investigadores su legado consistente en una importante biblioteca, un fondo arqueológico y una cantidad pecuniaria suficiente para construir el

FIGURA 4

Eudard Batista Alentorn, *Escultura de Jaume Salvador* (1883-1884), mármol blanco 2,5m.alt, zócalo de 40cm., fachada Museu Martorell (foto: autor).

FIGURA 5

Eudard Batista Alentorn, *Escultura de Félix de Azara* (1884-1886), mármol blanco 2,5m.alt, zócalo de 40cm., fachada Museu Martorell (foto: autor).

presentación de Jaume Salvador i Pedrol (1649-1740)⁵⁷ [fig. 4], conocido por cultivar especies raras e impulsar un jardín botánico en Sant Joan Despí. La otra es la del naturalista Félix de Azara y Pereda (1746-1821) [fig. 5] por sus estudios cartográficos de la América Meridional y descriptivos de especies de la flora y la fauna,⁵⁸ reconocimiento que vincula

edificio que albergaría el citado patrimonio, de aquí que sea conocido por Museu Martorell. Manuel ARRANZ, Ramon GRAU y Marina LÓPEZ, *El Parc de la Ciutadella. Una visió històrica*, L'Avenç, Barcelona, 2000.

57. En 1679 fue Conseller de Barcelona, y sus estudios se vinculan con las facultades de Montpellier y Tolosa. Provenía de una familia de botánicos, su padre Joan Salvador i Boscà fue famoso como herbolario.

58. La elección de las dos figuras fue propuesta por Antoni Cipriano Costa, indicó a la Comissió de Foment de la Ciutadella los dos nombres: Jaume Salvador, como arqueólogo,

a su hermano José Nicolás de Azara como promotor de la edición de los textos.

Azara pasó por Barcelona dejando su huella como promotor de las artes y de las ciencias. El fondo epistolar *Torras i Amat* conservado en la Biblioteca Nacional de Catalunya permite reconstruir la vida de sus últimos años. Concretamente, en este estudio, sus actividades promotoras vinculadas con las ciencias durante sus dos embajadas en Francia y el escaso año que vivió en Barcelona. Una ciudad impulsora de nuevas academias y escuelas que respondían al espíritu ilustrado del momento, cuyos testimonios documentales, edificaciones construidas y esculturas erigidas demuestran que los miembros académicos estaban al día de los últimos descubrimientos científicos y dispuestos a experimentar y aplicar sus conocimientos por el bien y el progreso del país.

en una comunicación fechada el 18 de noviembre de 1882 y Fèlix de Azara, como zoólogo, en la comunicación del 16 de enero de 1883 dirigida a la Reial Acadèmia de Ciències Naturals i Arts de Barcelona. Véase ARRANZ, *El Parc de la Ciutadella*.

Els Acadèmics Desconfiats el 1713

PERE MOLAS RIBALTA

Resum

L'article mostra la posició política que van prendre en la data crucial de 1713 els antics membres de l'Acadèmia dels Desconfiats de Barcelona, fundada el 1700. Els acadèmics es van trobar en situacions polítiques diverses, partidaris de Carles d'Àustria i defensors de Barcelona, partidaris de Felip V i molts que prengueren aquesta darrera opció després de la declaració de resistència el juliol de 1713.

Paraules clau: Acadèmia, Barcelona, Guerra de Successió.

Resumen

El artículo muestra la posición política que tomaron en la fecha crucial e 1713 los antiguos miembros de la Academia de los Desconfiados de Barcelona, fundada en 1700. Los académicos se encontraron en situaciones políticas diversas, tanto partidarios de Carlos de Austria y defensores de Barcelona, como partidarios de Felipe V. Muchos siguieron esta última opción tras la declaración de resistencia en julio de 1713.

Palabras clave: Academia, Barcelona, Guerra de Sucesión.

Abstract

The paper shows the political position followed in the year 1713 by the ancient members of the Academy "dels Desconfiats", founded in 1700. Members of the Academy were divided between followers of Archduke Charles and of Philip V, many of later after the proclamation of resistance in July 1713.

Key words: Academy, Barcelona, War of Succession.

L'any 1713, quan la major de Catalunya va ser ocupada pels exèrcits borbònics, no existia l'Acadèmia de Bones Lletres, ja que aquest títol va ser concedit precisament pel rei Ferran VI el 1752 dins la política cultural de la dinastia borbònica. El títol va ser concedit a una acadèmia "literària" que es reunia a Barcelona des de 1729, reconeguda oficialment per les autoritats borbòniques. Però anteriorment el 1700 s'havia format l'Acadèmia dita dels Desconfiats o Desconfiada.¹ Aquesta institució cultural va deixar de celebrar sessions el 1703 i se sol atribuir el cessament de la seva activitat a l'impacte de la Guerra de Successió, i en part a les tensions entre austriacistes i borbònics. Els historiadors insisteixen en el caràcter majoritari dels acadèmics austriacistes. L'objecte d'aquest treball és mostrar la situació dels antics desconfiats en aquell any crucial de 1713 i les diferents opcions polítiques i personals que prengueren.²

1. Els austriacistes

Els desconfiats estaven distribuïts entre les diferents situacions polítiques, i els trobem des de la *villa* de Madrid a la cort imperial de Viena. En aquesta hi tenia un lloc important un dels nobles titulats que havien fundat l'Acadèmia el 1700. Em refereixo al comte de Savallà, Joan Antoni de Boixadors i Pinós, nascut el 1672. Savallà, malgrat que el 1701 havia participat institucionalment en la rebuda oficial de la reina Maria Lluïsa de Savoia, esposa de Felip V, va ser un dels partidaris més

1. Marta MUNTADAS I ARTILES, «Els integrants de l'Acadèmia dels Desconfiats (Barcelona 1700-1703)», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona* (BRABLB), XLVIII (2001-2002), pp. 11-84. Mireia CAMPABADAL BERTRAN, *La Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona en el segle XVIII*, Reial Acadèmia de Bones Lletres, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2006, pp. 27-57.

2. Les referències que no apareguin en les notes a peu de plana corresponen al *Diccionari biogràfic de l'Acadèmia de Bones Lletres*, Barcelona, 2012, i a l'article de Josep Rafael CARRERAS BULBENA, «Constitució i Actes conservades de la Academia Desconfiada, anomenada també Escola y Academia dels Desconfiats», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona* (BRABLB), X (1922), pp. 225-277, 289-336, 379-394.

fidels de Carles d'Àustria, que ja el 1705 li va conferir la dignitat de *grande* d'Espanya. L'any següent va dirigir la conquesta de Mallorca, regne d'on procedia la seva muller, i de 1706 a 1709 va exercir el càrrec de virrei. Carles III el va nomenar 1709 gentilhome de cambra i el 1710 li va encarregar la reconquesta del regne de València, que no va poder dur a terme. El 1711 va acompanyar el nou emperador Carles VI a la cort imperial i allí va romandre fins la mort del sobirà el 1740. L'historiador proborbònic Bacallar i Sanna, li va atribuir el projecte d'una aliança, nogensmenys que amb els turcs, per salvar Catalunya.³ A la cort de Viena el comte de Savallà va poder desenvolupar les seves aficions musicals al front de la capella àulica. Va formar part dels organismes polítics de l'exili austriacista, primer de l'anomenat Consell d'Espanya, i després de la supressió d'aquest (1725), al front del Consell de Flandes, encarregat del govern dels antics Països Baixos espanyols, l'actual Bèlgica. Carles VI el va fer també cavaller de l'ordre del Toisó d'Or (1722), lògicament en la seva vessant austríaca.⁴

També es trobava el 1713 fora de Catalunya l'altre noble titulat que el 1700 va fundar l'Acadèmia Desconfiada. Era el marquès de Rubí, Josep Antoni de Rubí i de Boixadors (1669 – 1740). Es tractava d'un títol més recent que el de Savallà, que havia estat concedit per Felip III a les corts de 1599. El títol de marquès de Rubí havia estat creat el 1693. La trajectòria del marquès de Rubí va ser en certa manera similar a la del comte de Savallà. Carles III el va nomenar el 1706 ajudant general i posteriorment general d'artilleria. El 1713 va ser nomenat virrei de Ma-

3. Vicente BACALLAR I SANNA, *Comentarios a la Guerra de España e Historia de su rey Felipe V el Animoso*, Gènova, 1725, II, pp. 92-93. «Quedarse república bajo patrocinio de la casa othomana, es bien gran baldón para los catalanes tan ciega pertinacia, cuando aun ofrecía indulto general el rey católico». L'acusació va ser desmentida pels acadèmics Víctor Balaguer, Antoni de Bofarull i Sanpere i Miquel, i no va ser admesa per l'historiador militar J.I. de la Llave, acadèmic corresponent.

4. Josep DOLCET, «El comte de Savallà. Un aristòcrata del Barroc i la seva música», BRABLB, XLV (1995 -1996), pp. 131-189.

llorca i des d'aquella illa va dur a terme una tasca de suport de la resistència de Barcelona. El 1715 va haver de lliurar l'illa als borbònics i el 1717 li va succeir el mateix a Sardenya, d'on havia estat nomenat també virrei. Encara el 1734 ni tant sols va poder arribar a prendre possessió del virregnat de Sicília, també ocupat pels borbònics. Va morir el 1740 a la ciutat belga d'Anvers, on era "castellà", o governador del castell. Sis anys després els exèrcits de Lluís XV de França ocupaven Anvers.⁵

Un altre desconfiat que s'estava a la cort imperial era Lluís de Peguera i Aimeric, uns dels sis "meninos" o joves que havien de ser educats a l'Acadèmia. Era el germà petit d'un dels austriacistes més fervorosos i acadèmics més actius, el famós Antoni de Peguera i Aimeric, que havia mort a València el 1707, poc abans de la batalla d'Almansa.⁶ Lluís de Peguera, que era patge de Carles d'Àustria des de 1706, va sortir de Barcelona, com Savallà, en el seguici imperial el 1711. Posteriorment va servir l'emperador com a gentilhome de cambra. També havia estat "menino" de l'Acadèmia el seu germà Josep, el qual el 1713 va ser capità de la Coronela de Barcelona i va ser ferit abans de l'Onze de Setembre de 1714.⁷

Altres acadèmics van participar d'una manera activa i decidida en la opció resistent. Vegem el cas del canonge Francesc de Josa i Agulló, ardiaca major de Santa Maria del Mar. Josa havia passat bona part de la guerra a Madrid, acompanyant el bisbe de Barcelona Benet Sala Caramany, pràcticament detingut des de 1704. El 1706, davant l'anunci de la imminent arribada de Carles d'Àustria, tingué la prudència de no sortir de Madrid i va aconsellar el bisbe que no ho fes, consell que el prelat no va ser seguir i que li va costar el confinament a França. Josa va romandre

5. Pere MOLAS, «La família del marquès de Rubí, dels Àustria als Borbó», *Afers* (1995), pp. 61-71.

6. Sobre la seva obra poètica vegeu l'article de Kenneth BROWN, «Antoni Peguera i Aimeric (1680/1681-1707): obres en català i en castellà», BRABLB, XLII (1988-1989), pp. 515-516.

7. Francisco de CASTELVÍ, *Narraciones históricas*, Fundación Francisco Elías de Tejada, Madrid, 1997-2002, II p. 152, III, pp. 297, 389, 682, 687, IV pp. 355, 475, 617.

a Madrid fins la segona ocupació aliada el 1710. S'incorporà aleshores al seguici de Carles d'Àustria, a qui va besar la mà. Retornat a Catalunya, el 1712 fou formà part de la comissió dels Tres Comuns (Generalitat, Diputació i Braç Militar) convocada per assessorar la reina emperadriu Isabel Cristina, comissió de la qual formaven part altres acadèmics (Pau Ignasi de Dalmases i Felip de Ferran). En el si de la comissió Josa va parlar de la continuïtat del «nom immortal de Catalunya» i proposà un esforç fiscal, «sin distinción de clases y jerarquías, aun de las más exentas», «oferint-se en tot a l'últim sacrifici de la patria». A principis de juliol de 1713, abans de la gran decisió de la Junta de Braços a favor de la resistència, l'ardiaca Josa i Agulló s'embarcà altra vegada en el seguici del bisbe Sala, aquesta vegada cap a Itàlia. Després de la mort del prelat a Roma (1715), Josa anà a la cort imperial on fou nomenat comissari general de *Cruzada* pel regne de Sicília (1718). El 1720 hi hagué la possibilitat que fos nomenat cardenal a proposta de Carles VI. Va morir a Viena el 1730.⁸

Va decidir quedar-se a Barcelona i participar a la resistència el cavaller de la Conca de Trempl Alexandre de Palau i Aguilar (nascut el 1671), a qui l'arxiduc havia concedit el títol de comte de Toralla. El 1714 va participar també a la Conferència dels Tres Comuns. Segons Carreras Bulbena el comte de Toralla no va poder prendre part en la resistència armada per les xacres de la seva edat, però tenia només 42 anys. El seu fill Francesc de Palau i Magarola ingressà a l'Acadèmia de Barcelona el 1735.⁹

Un dels principals dirigents polítics de la resistència va ser el marquès de Barberà Josep Galceran de Pinós, el fill del qual, Esteve de Pinós i Urriés, nascut el 1687, havia estat “menino” de l'Acadèmia i havia mort el 1709. En la resistència militar va destacar el desconfiat Francesc Miquel de Sans i Monrodon, coronel del regiment de la Diputació, ascendit a general de batalla el 30 de juliol de 1714, ferit en l'assalt del 12 d'agost, combatent l'onze de setembre, pres a Espanya després de la caiguda de

8. CASTELLÍ, *Narraciones històricas*, III, p. 43 i IV, pp. 685-686.

9. CARRERAS BULBENA, «Constitució i Actes», pp. 292-293.

Barcelona, alliberat el 1719, com fruit de la conjuntura internacional i mort a la cort imperial molts anys després. Sense perjudici que cinc descendents seus fossin membres de l'Acadèmia de Bones Lletres en la segona meitat del segle XVIII i un d'ells diputat a les Corts de Cadis.¹⁰ També va lluitar l'onze de setembre i va resultar ferit un altre desconfiat, el militar valencià Felip d'Armengol i Folc, austriacista de primera hora, tinent coronel del regiment català de la guàrdia reial de Carles d'Àustria (1705) i posteriorment exiliat a Nàpols, on el trobem amb el grau de coronel.¹¹

Alguns dels desconfiats de 1700 havien mort ja el 1713. De la major part es pot presumir una militància austriacista. El cavaller Llorenç de Barutell i Erill havia escrit un poema d'exaltació de les glòries de la casa d'Àustria en relació a la reconquesta d'Hongria el 1686, una acció en la qual havien participat catalans. El ciutadà honrat Diego Martínez Folcras, era capità d'infanteria, però tenia també en propietat el càrrec d'ajudant primer de l'escrivania major de la Generalitat i era gendre d'un conseller en cap de Barcelona.

Dos importants acadèmics no visqueren la dura realitat del setge, bé que en compartiren les angúnies a distància. Em refereixo als dos ambaixadors que sortiren de Barcelona el març de 1713 tramesos les institucions catalanes per defensar la causa del Principat davant els governs fins aleshores aliats del Regne Unit i de les Províncies Unides dels Països Baixos: Pau Ignasi de Dalmasas i Felip de Ferran i Sacirera. Tots dos devien a Carles d'Àustria el seu títol de noblesa: marquès de Vilallonga el primer i comte de Ferran el segon.

Felip de Ferran, nascut el 1655, va ser un dels austriacistes més decidits. No només va ser acadèmic, sinó que el seu fill, Josep Felip Ferran i Fiveller, nascut el 1688, va ser "menino" de l'Acadèmia. És cert que, per

10. Mercè COLOMER I BARTROLÍ, «Francesc Sans de Miquel: un militar austriacista exiliat a Viena (1667-1657)», *Pedralbes. Revista d'Història moderna*, 28, (2008).

11. CASTELLVÍ, *Narraciones històriques*, I, pp. 509 i 622, II, pp. 90, 247 i 369, IV, pp. 354 i 684.

raons institucionals, Ferran va ser un dels nobles que va rebre Felip V a Martorell el 1701, però ja abans s'havia mostrat oposat a les directrius del govern reial. Per aquesta actitud va ser desinsaculat el 1704. Va ser l'acadèmic més assistent a la Conferència dels Tres Comuns, el doble de vegades que Dalmases. Va ser-ho els anys 1701-1704, 1706-1708, 1710 i 1712.¹² En el moment del triomf austriacista l'octubre de 1705, Ferran va entrar a Barcelona per ordre de Carles d'Àustria, juntament amb Savallà i altres nobles. El 1706 va rebre el títol de comte i el 1707 la dignitat de *grande* d'Espanya. Va participar activament en la defensa del Principat, per exemple a Girona el 1711. El comte de Ferran va romandre a Holanda durant dos anys i el 1714 es va entrevistar amb el nou rei de la Gran Bretanya, Jordi I de Hannover per demanar-li ajuda per Catalunya. El 1716 va tornar a Viena, on va contraure un segon matrimoni amb Gertrudis Lanuza de Gelabert, dama de l'emperadriu, filla del comte de Plasencia, el darrer Protector del Braç Militar del Principat. Encara el 1721 Ferran va demanar ser enviat al congrés diplomàtic de Cambrai, per defensar la causa de Catalunya. Va morir a Viena el 1723 i va ser enterrat a l'església benedictina de Montserrat.¹³

Pau Ignasi de Dalmases va ser el personatge més important en la fundació de l'Acadèmia, que precisament es reunia en el seu palau del carrer Montcada. No és ara el moment d'exposar la importància de Dalmases com a historiadore, sinó de fixar-nos en la seva posició política.¹⁴ Va dedicar a Felip V el seu llibre sobre Pau Orosi, amb aprovació de Francesc de Josa. La seva relació dels fets del 1704, el primer intent

12. Eduard MARTI FRAGA, *La Conferència dels Tres Comuns*, Fundació Ernest Lluch, Editorial Milenio, Barcelona, 2008, pp. 487-497.

13. CASTELLVÍ, *Narraciones històricas*, IV, *passim*.

14. Amèlia CASTAN i Gemma GARCIA FUENTES, «L'oscil·lant posicionament polític de Pau Ignasi de Dalmases durant la Guerra de Successió», a *L'aposta catalana a la Guerra de Successió*, Barcelona, 2007. AA.VV., *La Junta general de Braços de 1713. L'ambaixada Dalmases i altra documentació (1713-1714)*, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, Textos jurídics catalans, 29, Barcelona, 2008.

austriacista, el mostra encara favorable al virrei borbònic Francisco de Velasco. Aquest informava amb posterioritat «que nunca le tuvo por muy seguro», però que no passava per ser dels més desafectes. Aquesta apreciació va canviar quan Dalmases va ser enviat a la cort de Madrid en representació de la ciutat de Barcelona, per protestar de l'actuació del virrei. Aleshores fou detingut (febrer 1705) i confinat a Burgos (març). El 1706 va ser alliberat per ordre de la reina Maria Lluïsa de Savoia, quan la cort residia en aquella ciutat. Passà a París on es va relacionar amb l'ambaixador de Felip V, que era el duc d'Alba. El 1709 fou objecte d'un bescanvi i tornà a Catalunya. Carles d'Àustria li va concedir el títol de marquès de Vilallonga (1709), per aquesta senyoria del Camp, que el seu pare havia comprat. Fou membre diverses vegades de la Conferència dels Tres Comuns. El 1713 fou enviat a Londres, on durant un any i mig va fer gestions infructuoses davant el govern britànic perquè fos tinguda en compte la situació de Catalunya. Mentrestant el seu pare Pau Dalmases major, s'havia retirat a Mataró i s'havia convertit en informador dels borbònics, als quals passava la correspondència del fill. Després de la caiguda de Barcelona, Dalmases marxà de Londres el novembre de 1714 i lliurà la documentació de la seva ambaixada al comte de Ferran. Anà a París, i des de la capital de Lluís XIV va escriure a les autoritats borbòniques demanant poder retornar a Catalunya (on els seus béns havien estat confiscats). Va escriure demanant protecció a la duquessa vídua d'Alba, a qui havia conegut en l'ambaixada de París, al conseller de Castella Francesc Portell, català, i al comte de Montellano, que havia tingut relació amb l'Acadèmia. Per fi va escriure al secretari d'estat Grimaldo. Entre els seus mèrits al·legava haver protegit el 1710 al capità filipista Díaz de Mayorga, antic desconfiat, que havia caigut presoner a la batalla de Saragossa. Va tornar a Barcelona el 1716. «Sus patricios no miraron con buenos ojos su vuelta», va escriure en l'exili l'austriacista Francesc de Castellví, que havia estat capità de la Coronela. Pau Ignasi de Dalmases va morir a Barcelona el 1718. El seu germà Josep Balasar Dalmases i Roses, que era canonge va ser expulsat de Catalunya de 1718 a 1720 per les autoritats borbòniques, que el consideraren desafecte. El mateix va

succeir amb un altre clergue desconfiat, el beneficiat de la catedral, Josep Clua i Granyena, el qual va ser confinat a Tortosa (1718-1720). Un cunyat de Dalmasas, Joan B. de Vilana i Millars, que havia estat nomenat canonge de Sant Joan de les Abadesses el 1712, va ser desposseït del seu càrrec, el 1713, bé que després fou restablert.¹⁵

2. *Els borbònics*

Els acadèmics desconfiats que es mantingueren fidels a Felip V també presenten una varietat de posicions. Joan Agustí de Copons, Francesc de Junyent i Vergós i Josep d'Amat i Planella foren partidaris declarats del nou monarca durant les corts de 1701-1702. Aquesta posició va valer al pare del primer el títol de marquès de Moja i als altres els títols de marquès de Castellmeià i de Castellbell respectivament.¹⁶ Joan Agustí de Copons, nascut el 1675, fins i tot va acompanyar Felip V com a voluntari a la campanya d'Itàlia el 1702 i el 1706 en el setge de Barcelona. El 1710 va succeir el seu pare en el títol de marquès de Moja. El 1713 era a Madrid, esperant la fi de les hostilitats. Mantenia correspondència amb el seu oncle Francesc de Copons i Grimau, el qual intentava que el Braç Militar acceptés la capitulació. A Madrid es va casar el 1714 amb Gaietana d'Oms i Sarriera, el pare de la qual, un altre fugitiu de Catalunya el 1705, pertanyia al Consell d'Índies. De 1718 fins la seva mort el 1737, Agustí de Copons va ser regidor de l'Ajuntament borbònic de Barcelona. Va ser un dels procuradors de la ciutat a les Corts espanyoles de 1724, que juraren com príncep d'Astúries el futur Ferran VI i gentilhome de cambra del rei. El seu germà petit, el "menino" Antoni de Copons, que va marxar de Barcelona a Mataró el 1713, fou posteriorment canonge de Barcelona.

15. CARRERAS BULBENA, «Constitució i Actes», pp. 310 (Clua), 316-318 (Vilana) i 320-322 (Dalmasas).

16. Pere MOLAS, *L'alta noblesa catalana a l'Edat moderna*, Eumo editorial, Vic, 2004, pp. 131 i ss.

Més combativa va ser la trajectòria de Francesc de Junyent i Vergós, donzell de Barcelona nascut el 1662. Havia tingut una activitat política abans de la guerra. El 1688 havia participat en l'intent d'apaivagar la revolta pagesa dels "gorretes". El 1696 va ser extret oïdor del Braç militar o nobiliari de la Generalitat, però va ser privat del càrrec durant dos anys, per haver bastonejat el síndic de la vila d'Agramunt. Va ser també un dels capitans de la Coronela de Barcelona el 1697. En les justes organitzades per la Generalitat en honor de Felip V el 1701 va ser precisament «lo primer combatent» i l'autor de la «millor invenció en l'agudesia de l'empresa».¹⁷ El seu pare, Francesc de Junyent i Marimon, va rebre el març de 1705 el títol de marquès de Castellmeià pels seus serveis militars i l'ajuda donada al virrei Velasco davant el moviment austriacista de 1704. El títol no va ser oficialitzat, però, fins el 1716. La família va ser víctima de l'avalot austriacista de l'octubre de 1705. Junyent va romandre durant la guerra amagat a Vacarisses, amb el seu cunyat Josep Amat i en correspondència amb els borbònics. El 1710 ell i el seu germà Ramon intentaren unir-se a l'exèrcit borbònic que estava a l' Urgell, però se li va indicar que era millor quedar-se a la zona austriacista, «manteniendo el partido de los leales vasallos». Per fi el 1713 es va incorporar a l'exèrcit filipista a Martorell i va participar activament en la repressió de la resistència del Principat i en el setge de Barcelona. Ell i el seu germà Ramon s'ufanaven d'haver estat els primers catalans que l'onze de setembre havien entrat a la ciutat amb les armes de la mà. Junyent va acompanyar les noves autoritats borbòniques en actes plens de significat polític. Ell era amb l'intendent José Patiño en l'acte de dissolució de la Generalitat i als intents de protesta del diputat eclesiàstic va respondre amb duresa, que quan mancava la força no hi havia dret a protestar. També hi era en el Te Deum per la Victoria borbònica que es va celebrar dies després i allí va assenyalar al vencedor duc de Berwick els dirigents del Braç Militar que eren presents

17. *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, IX (2005), pp. 714 i 894, X (2007), pp. 63 i ss.

com els principals instigadors de la resistència. Junyent va ser un dels 16 administradors nomenats per governar la ciutat de Barcelona i un cop organitzat el nou ajuntament borbònic en va ser un dels regidors (1718).¹⁸ Va morir el 1735 i va ser enterrat al convent nou de Sant Agustí.

També va participar en el setge de Barcelona de manera activa un altre noble i militar català que a vegades és citat incorrectament com acadèmic desconfiat. Em refereixo a Oleguer Taverner i Ardena, comte de Darnius, coronel de cavalleria. La família Taverner havia sortit en ple de Barcelona el 1705. Entre ells sí que hi havia un acadèmic desconfiat, el germà del comte i canonge de Barcelona Josep Taverner i Ardena, el qual va aprofitar el seu exili a Perpinyà per fer profitoses recerques històriques a les biblioteques de França, i encarregar la còpia de la Crònica de Jeroni Pujades a la biblioteca reial de París. Sembla que també va participar en tasques d'espionatge.¹⁹ El 1720 va ser nomenat bisbe de Girona.

Un altre desconfiat borbònic va ser Josep Cortada i Bru (nascut el 1685), el qual va servir com a capità de cavalleria en el regiment del Rosselló. El seu pare va formar part, amb altres cavallers catalans de la real junta interina de justícia i govern, que s'encarregava de l'administració civil de Catalunya sota la presidència de l'intendent José Patiño. Posteriorment, Josep Cortada va ser agutzil major de l'Audiència.²⁰

Cunyat de Junyent era Josep Amat de Planella i Despalau (1670 – 1715), que s'havia casat el 1695 amb Mariana de Junyent i Vergós. Com a secretari de l'Acadèmia fou l'encarregat de publicar les *Nenias Reales*. Felip V li va concedir el títol de marquès de Castellbell, mentre que el seu germà Francesc va ser nomenat marquès de Castellar per Carles

18. CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, IV, pp. 313 i 315. Joan MERCADER RIBA, *Felip V i Catalunya*, Edicions 62, Barcelona, 1968, pp. 348-349.

19. Salvador SANPERE I MIQUEL, *Fin de la nación catalana*, Barcelona, 1905, p. 267. Traiciones de... José Taberner y Dardena (sic). «Un hombre entregado por entero a la Historia de Cataluña, un investigador tenaz de nuestras antigüedades y de nuestras instituciones... pero un hombre del partido realista-absolutista».

20. CARRERAS BULBENA, «Constitució i Actes», pp. 318-319.

d'Àustria. L'historiador Josep Rafael Carreras Bulbena digué d'ell que «no fou tan ardent partidari com el seu germà, no traient la cara per causa alguna». El 1705, però, va sortir de Barcelona amb el seu cunyat Junyent i es va refugiar al seu domini de Vacarisses, i a vegades a Montserrat. El 1713, després de l'entrada dels exèrcits borbònics, es va establir a Tarragona. Va tornar a Barcelona després de la caiguda de la ciutat i va morir l'any següent. Va atorgar testament davant un notari que havia estat dels últims consellers de Barcelona. Va ser el pare del famós virrei Amat.²¹

Entre les persones que ingressaren a l'Acadèmia el 1700 hi havia nou militars espanyols. El més famós va ser José Carrillo de Albornoz (Sevilla 1671), capità de cuirassers a cavall, que es va casar aquell mateix any a Santa María del Mar amb la dama catalana Isabel Maria d'Antic. Va ser presentat per entrar a l'Acadèmia pel marquès de Rubí. El 1713 Carrillo era comte de Montemar i un dels caps militars que reprimiren amb més duresa la resistència catalana. Va escriure un famós dictamen sobre el caràcter dels catalans, als quals qualificava d'idòlatres de la llibertat., Després de la guerra va ser corregidor de Barcelona i capità general de Catalunya.²² Si hagués perllongat el seu comandament fins el 1729 hagués pogut ser el primer president de la nova Acadèmia, en lloc del marquès de Risbourg.

Dels altres acadèmics militars, Martín Díaz de Mayorga (Madrid 1675), que havia pres part a la defensa de Barcelona el 1697 i el 1710 era capità d'infanteria, apareix diverses vegades en el conflicte. El 1710 va ser fet presoner, com hem vist, a la batalla de Saragossa. Per un sarcasme de la Història, el 1717 va intimar la rendició al darrer virrei austríac de Sardenya, que era l'antic desconfiat marquès de Rubí. Estava casat amb una Ferrer de Savassona. Va morir a Barcelona el 1721. Iñigo Villarroel Peláez (nascut a Barcelona el 1666 i mort a la mateixa ciutat el 1755),

21. Alfredo SAENZ-RICO URBINA, *El virrei Amat*, vol. I, Universidad de Barcelona, 1967, pp. 9-16.

22. Josep M. GAY, *El corregidor a Catalunya*, Marcial Pons, Madrid 1997, pp. 557-558. Didier OZANAM, *Los capitanes y comandantes generales de las provincias en la España del siglo XVIII*, Universidad de Córdoba, 2008, pp. 103-105.

que el 1700 era capità de cuirassers va fer tota la guerra en el bàndol borbònic, a diferència del seu germà Antonio, el gran defensor de Barcelona.²³

Altres acadèmics desconfiats pertanyien més aviat a l'administració militar. Diego Pellicer y Tovar era auditor general de l'exèrcit. Tres dels seus fills, Diego, Manuel i Felipe Pellicer y Bustamante foren "meninos" de la institució. Durant la guerra el pare serví amb el regiment de dragons de Marimon, de filipistes catalans. Diego de Cárdenas, comissari general de la cavalleria, era natural d'Elx i es va casar amb la catalana Maria d'Aspre, de família noble de Sant Joan de les Abadeses (1699). Marcos de Alva era inspector de guarnicions («veedor de presidios») de Girona.²⁴

En la sessió acadèmica que es va celebrar en honor de Felip V el 1701 hi van participar dos personatges castellans que el 1713 fundaren a Madrid la Real Academia Española. Per cert de trajectòria vital ben diversa. Gabriel Álvarez de Toledo va morir el 1714. En canvi José Ignacio Solís i Gante, nét del comte de Montellano, va viure 50 anys més. Álvarez de Toledo era secretari de Montellano. En aquesta sessió participaren els acadèmics austriacistes: Savallà, Rubí, el canonge Josa, el comte de Ferran i Antoni de Peguera. En conjunt hi havia una dotzena d'austriacistes i una altra de borbònics, amb alguns indecisos.²⁵

3. *La gran decisió*

Fins aquí hem parlat d'una divisió clara entre austriacistes i borbònics. Però precisament en relació amb l'any 1713 ens hem de referir a un tercer grup: el d'aquelles persones que havien viscut sota la sobirania de Carles d'Àustria des de 1705, però que sortiren de Barcelona un cop es va deci-

23. CARRERAS BULBENA, «Constitució i Actes», pp. 302-304 (Díaz de Mayorga) i 389-391 (Villarroel).

24. CARRERAS BULBENA, «Constitució i Actes», pp. 305-306 (Pellicer y Bustamante), 312 (Cárdenas), 325-328 (Pellicer y Tovas) i 383 (Alva).

25. CAMPABADAL, *La Reial Acadèmia*, pp. 48-52.

dir la darrera resistència i es dispersaren per diferents llocs de Catalunya, molt d'ells a Mataró, bo i esperant la fi dels esdeveniments.²⁶

Alguns d'ells podien ufanar-se d'una militància austriacista força explícita. Joan de Pinós i Rocabertí, nascut el 1670, cavaller de l'ordre de Sant Joan (1696), va ser capità del gremi de paraires (1706), gentilhome de cambra i ajudant de camp de Carles d'Àustria. El 1713 mentre el seu germà el marquès de Barberà esdevenia un dels caps polítics de la resistència, es retirà a Centelles, amb el seu cosí Josep de Pinós i Sacirera, que era alhora el gendre del marquès.²⁷

Josep Faust de Potau, nascut el 1684, era fill del jutge de l'Audiència Cristòfol Potau, un dels magistrats considerats austriacistes, encara que va acceptar de Felip V el títol de comte de Vallcabra. Va participar a les darreres sessions de l'Acadèmia el 1703 i aquell mateix any es va casar amb la germana de Pau Ignasi de Dalmases. Els dos Potau pare i fill i el mateix Dalmases foren enviats a Madrid com a portaveus de les institucions catalanes per queixar-se de l'actuació del virrei Velasco. A la cort els Potau foren detinguts i confinats, primer a Burgos i després a la ciutatella de Pamplona, on va morir el pare. Josep Faust fou bescanviat el 1709 i Carles d'Àustria va premiar la seva fidelitat amb el títol de marquès de Vallcabra. Era també capità de la Coronela. El 1713 en les deliberacions del Braç Militar es manifestà a favor de negociar amb els borbònics. Un cop decidida la resistència, es va retirar a Sabadell. Malgrat això, els borbònics li segrestaren els béns i cremaren el seu títol de marquès. Morí el 1732. Amb ell havia sortit de Barcelona un Pere Potau. Devia ser el seu germà i antic "menino" Pere de Potau i Ferran, que posteriorment fou canonge de Lleida.²⁸

26. CASTELLVÍ, *Narraciones històriques*, III, p. 708. «Nombre de los caballeros... que, declarada la defensa, se salieron de Barcelona, donde tenían sus domicilios, cuyos nombres se ponen... a fin de manifestar habían sido de dictamen contrario a la defensa».

27. CARRERAS BULBENA, «Constitució i Actes», pp. 302-304.

28. CARRERAS BULBENA, «Constitució i Actes», pp. 330-331.

També sortí de Barcelona l'advocat i ciutadà Joaquim Vives i Ximenes, conegut en els treballs acadèmics com «el rector dels Banys». El govern austriacista li havia encarregat missions polítiques (recollida de moneda) i cerimonials (participà en la rebuda d'Isabel Cristina de Brunswick el 1708). Va ser membre de la Conferència dels Tres Comuns.²⁹ Un altre dels desconfiats que sortiren de Barcelona fou el cavaller Benet de Sala i Cella, nascut a Girona el 1684, nebot i hereu del bisbe de Barcelona Benet de Sala i Caramany, que havia marxat a Itàlia abans que es decidís la resistència. Benet de Sala es retirà a Arenys.³⁰

Possiblement el més famós dels refugiats a Mataró va ser el mercader Josep Aparici, que havia estat conseller quart de la ciutat (1698) i l'aportació del qual a l'Acadèmia havia estat fonamentalment de matèria geogràfica. Aparici havia estat privat dels seus càrrecs pel triomf austriacista el 1705, però sembla que havia estat recuperat gràcies al seus coneixements tècnics en matèria d'impostos. Per aquests mateixos coneixements fou cridat per l'intendent borbònic Patiño perquè col·laborés en l'organització de la nova administració d'hisenda, com així va fer. Va formar de la nova Junta patrimonial o de la Intendència i en l'organització del nou impost de les quinzenades, que va revoltar bona part de Catalunya. Malgrat aquests serveis, només va obtenir dels vencedors un càrrec subaltern a la administració d'hisenda. El 1720 va publicar un mapa de Catalunya, dedicat a Felip V. Els seus descendents sí que prosperaren en l'administració borbònica i obtingueren l'ennobliment d'Aparici a títol pòstum.³¹

Fins aquí hem parlat de persones de militància austriacista més o menys clara entre els qui sortiren de Barcelona. Considerem ara un grup

29. CASTELLMÍ, *Narraciones històricas*, II, pp. 431 i 509, III, pp. 460 i 508. MARTÍ FRAGA, *La Conferència*, p. 391.

30. Enrique Claudio GIRBAL, *Biografía del cardenal gerundense D. Fr. Benet Sala i Caramany*, Girona, 1886, pp. 18 i 51.

31. Jesus BURGUEÑO, *El mapa com a llenguatge geogràfic. Recull d'estudis històrics*, Societat catalana de Geografia, Barcelona, 2008, pp. 41-82.

d'acadèmics de connexions borbòniques, però que havien romàs a Barcelona sota el govern austriacista i que fins i tot havien participar en la Junta de Braços, naturalment defensant les posicions inclinades a la capitulació.

El canonge Josep Rius i Falguera, tresorer de la catedral, era fill del magistrat de l'Audiència Francesc de Rius i Bruniquer, destacat borbònic. Josep Rius prengué part de la Junta de Braços i sortí de Barcelona cap a Vic i després Solsona. El seu germà Ignasi de Rius i Falguera fou magistrat de l'Audiència borbònica. Tota la família es presentava com a borbònica i perseguida pels austriacistes. Però el canonge havia romàs a Barcelona durant el govern austriacista. Després de la guerra també fou nomenat canonge l'antic "menino" Antoni de Copons, germà petit del marquès de Moja, que el 1713 es retirà a Mataró. El 1713 va morir el canonge de la Seu d'Urgell Josep de Lluvia i Agulló, canonge d'Urgell (ho era des de 1697). El seu germà havia estat el portaveu de governador general de Catalunya fins el 1705, data en què fou destituït pel govern austriacista, pel que podem deduir que el canonge tenia la mateixa orientació política. També era de família borbònica Antoni Serra Vileta, catedràtic de Teologia de la universitat de Barcelona i qualificador del Sant Ofici. Va sortir de Barcelona el seu germà Esteve, que havia estat conseller de la ciutat i membre de la Generalitat, però que després de 1714 va formar part de l'equip municipal borbònic. En canvi, sembla que Antoni era a Barcelona l'agost de 1713 i va formar part de la junta de teòlegs que va autoritzar l'ús de la plata de les esglésies per a les necessitats de la defensa. El 1716, però, era beneficiat de la catedral.³²

Això és el que sabem dels supervivents de l'Acadèmia Desconfiada. Però els fets de 1713 foren viscuts també per alguns personatges que 16 anys després fundaren la definitiva Acadèmia de Barcelona. L'Acadèmia es va refer el 1729 al voltant dels fills de dos dels fundadors: el comte de Savallà i Pau Ignasi de Dalmases. El comte, que romania a la cort impe-

32. CARRERAS BULBENA, «Constitució i Actes», pp. 294-298 (Rius i Falguera), 305-306 (Copons), 322-323 (Lluvia) i 335-336 (Serra Vileta).

rial de Viena, va cedir al seu primogènit el títol de comte de Peralada, que acabava d'heretar. Aquest primogènit, Bernat Antoni de Boixadors va ingressar a la nova Acadèmia ensem amb tres germans seus, un d'ells el futur cardenal Joan Tomàs de Boixadors. El comte de Peralada va seguir la carrera militar al servei de Felip V i va ser president de l'Acadèmia de 1737 fins la seva mort el 1755.³³ També van ingressar a l'Acadèmia tres fills de Pau Ignasi de Dalmases: el primogènit, el canonge i el militar.

El 1713 es va quedar a la Barcelona assetjada Joan de Sentmenat, primer marquès de Sentmenat, que va tenir una participació política coneguda. Després de la caiguda de Francesc de Sentmenat i Agulló, el futur acadèmic, tenia 16 anys el 1713. Un informe posterior deia que «no tiene mérito ni demérito en asuntos del real servicio». Malgrat els antecedents austriacistes del seu pare, va ser regidor de l'Ajuntament borbònic i gentilhome de cambra del rei.³⁴ També va romandre a Barcelona el comte austriacista de Sant Miquel de Castellar, germà del marquès de Castellbell i pare del futur acadèmic Feliu d'Amat i Llentiscar, que tenia 15 anys el 1713. A part d'aquests nobles titulats, els acadèmics de 1729 que havien romàs a la Barcelona resistent no pertanyien a la noblesa. El metge Josep Forners, catedràtic de prima de medicina, capità de la companyia d'estudiants, participà activament en la defensa de la ciutat.³⁵ El religiós Agustí Antoni Minuart, catedràtic de Teologia, fou membre de la junta de teòlegs que va autoritzar l'ús de la plata de les esglésies per finançar el setge.³⁶ També va patir els rigors del setge el botiguer de teles Pere Serra Postius, de reconeguda adhesió austriacista, el qual va perdre una part de la seva preuada biblioteca.³⁷

33. Pere MOLAS, «Els presidents de l'Acadèmia al segle XVIII», *Anuari de la Reial Acadèmia de Bones Lletres*, Barcelona, 2005-2006, pp. 11-12.

34. Francisco José MORALES ROCA, *Oficialium Cataloniae (I). Regidores del Ayuntamiento de Barcelona. Dinastía de Borbón (1716-1833)*, Barcelona, 2002, pp. 14-15.

35. CASTELLMÍ, *Narraciones històriques*, III, p. 698 i IV, p. 168.

36. CARRERAS BULBENA, «Estudis biogràfics d'alguns benemèrits patricis que il·lustren aquesta Academia. Proemi - primera època», BRABLB, XIII (1927), pp. 183-185.

37. Rosa M. ALABRUS, *Felip V i l'opinió dels catalans*, Lleida 2001, pp. 377-378.

Les famílies de futurs acadèmics amb títol de noblesa sortiren de Barcelona un cop proclamada la resistència. Així ho feren el marquès d'Alfarràs, el comte de Creixell, el baró de Rocafort, a qui Carles d'Àustria havia donat el títol de comte de Montagut, però que el 1713 s'havia mostrat partidari de negociar amb els borbònics.³⁸ El seu fill i futur acadèmic tenia aleshores 21 anys. El mercedari Marià Ribera es refugia a Vic. També pares que es quedaren a la ciutat enviaren la família a fora (el futur acadèmic marquès de Barberà, que tenia tres anys). Ramon de Ponsich, que va ser durant molts anys secretari de l'Acadèmia, va néixer el mateix any 1713 a Sant Quirze de Terrassa, mentre el seu pare, que havia estat conseller de la ciutat, participava activament en la defensa. Per cert que Ramon de Ponsich va esdevenir el 1739 regidor de l'Ajuntament, un cop casat amb una dona de la família Alós, de provada fidelitat borbònica.³⁹

Un dels nobles que van sortir de Barcelona el 1713 va ser don Josep Mora, del carrer Montcada, amb el seu fill Josep, que tenia 13 anys. Van anar a Sant Jeroni de la Murtra. El pare havia estat conseller de Barcelona. Del fill es deia en un informe de 1739 que no se li coneixien actes positius o negatius en temps de la guerra. Malgrat això havia obtingut el 1730 una plaça de regidor vitalici a l'Ajuntament borbònic, plaça que el 1744 va esdevenir hereditària. El 1749 va obtenir del rei Lluís XV de França el títol de marquès per la seva petita senyoria cerdana de Llio. Va ser el director de l'Acadèmia i qui li va obtenir el títol de Reial amb la denominació de Bones Lletres.⁴⁰

38. CASTELLVÍ, *Narraciones històriques*, III, p. 552, «Fue de voto que desde luego se nombrasen personas para salir a conferenciar con el general Grimaldi, dándoles amplios poderes».

39. Pere MOLAS, *Institucions i grups socials a l'Edat moderna*, Barcelona, 2012, p. 279.

40. IDEM, «El marquès de Llio i la seva obra històrica», Pròleg a la reedició de les *Observaciones sobre los principios fundamentales de la Historia* del marquès de Llio, Associació de Bibliòfils, Barcelona, 2000.

Marbres a la Catalunya setcentista: art, il·lustració i propaganda

MONTSE ORTÍ IGLESIAS*

Resum

S'explora la relació entre la utilització de marbres de colors en l'art i la seva dimensió com a símbol propagandístic de la riquesa natural d'un territori, de la capacitat científica per a transformar la natura i de l'avantguarda artística. Aquesta tendència europea s'exemplifica a Catalunya amb la col·lecció de marbres del Museu Salvador i amb alguns projectes artístics on la presència de determinats materials petris portava un missatge implícit no sempre evident per a l'espectador actual.

Paraules clau: Col·leccions de marbres, Museu Salvador, Marbres catalans, segle XVIII.

Resumen

Se explora la relación entre la utilización de mármoles de colores en el arte y su dimensión como símbolo propagandístico de la riqueza natural de un territorio, de la capacidad científica para transformar la naturaleza y de la vanguardia artística. Esta tendencia europea se ejemplifica en Cataluña con la colección de mármoles del Museo Salvador y con algunos proyectos artísticos en los que la presencia de determinados materiales pétreos comportaba un mensaje implícito no siempre evidente para el espectador actual.

* Els continguts d'aquesta comunicació s'han beneficiat dels projectes BTE2001-3201 (2002-2005) del Programa Nacional de Promoción General del Conocimiento-Comisión Interministerial de Ciencia y Tecnología (CICYT), CGL2005-05337/BTE (2005-2008) del Programa Nacional de Biodiversidad, ciencias de la tierra y cambio global- Ministerio de Educación y Ciencia i 2001SGR00075 i 2005SGR0089 del Grup de recerca finançat de la Generalitat de Catalunya.

Palabras clave: colecciones de mármoles, Museu Salvador, mármoles catalanes, siglo XVIII.

Abstract

This contribution explores the relationship between the use colours marbles in art and their propagandistic role as a symbol of the natural wealth of a territory, the scientific ability to transform nature and the artistic vanguard. This European tendency is exemplified in Catalunya by the marble collection of the Salvador Museum and by some artistic projects where certain stone materials bore an implicit message not always obvious to the spectator of today.

Keywords: marble collections, Salvador Museum, Catalanian marbles, XVIII century.

En aquesta comunicació voldria dirigir l'atenció envers la relació que en època moderna es va establir entre la utilització de marbres de colors¹ en l'art i la seva dimensió com a element propagandístic de la riquesa d'un territori, així com a exponent de l'avantguarda artística, la ciència i la capacitat per a conèixer la natura i transformar-la. És prou sabut que la utilització d'aquests materials fastuosos de superfícies polides i colors llampants era considerada com un símbol de luxe i distinció, no només pel seu cost, sinó perquè per a aconseguir-los calien tècniques específiques, així com comptar amb artífexs destres en la seva talla i modelatge, un requisit que a Catalunya, concretament, quedava a l'abast de pocs i que a inicis del 1700 es concentrava en una nombre reduït de tallers que n'haurien adquirit les tècniques per vies alienes a l'ensenyament gremial. En adhesió, quan l'exhibició d'aquest art marmorari va venir de la mà

1. L'ús que aquí es fa del terme "marbre" és el de "marmora" llatí; és a dir, qualsevol roca que pel seu gra i la seva duresa admeti poliment: marbres "sensu stricto", calcàries, porfirs, granits, basalts, alabastres, obsidians, serpentina, travertins, etc.

dels sobirans, el missatge també portava intrínsec l'assoliment de tot l'aparell burocràtic que havia fet possible la reunió de materials vinguts d'arreu dels seus dominis, i el missatge incrementava en intensitat quan els marbres es tractaven com a pedres dures o semiprecioses en les peces d'art sumptuari que elaboraven els tallers d'orfebreria i marqueteria lapidària que assortien les corts europees.² Aquesta funció d'exaltació de la riquesa natural i la perícia tècnica era l'objectiu que perseguia la llegenda de la custòdia de l'altar major d'El Escorial, "Totum Hispano e Lapide". I en aquest sentit, el llegat dels marbristes italians que participaren en l'obra escurialense s'estén més enllà de la seva execució, atès que atansa plantejaments de base com els que Jacobo Trezzo transmetia a la cort austríaca quan remarcava respecte de les pedres allà emprades que «mucho más tenéis los españoles si lo supiédeséis buscar».³

De fet, no només calia saber reconèixer els materials a les faldes de les muntanyes, sinó habilitar les infraestructures necessàries per a la seva explotació i transport i, també, recollir-ne el testimoni per tal d'assegurar-se'n que el coneixement es perllongaria al llarg del temps. Aquesta fou una lliçó que la monarquia borbònica tenia ben apresada quan va arribar al tron d'Espanya, ja que l'heretava directament de l'experiència francesa. Concretament, comptava amb el referent del Servei Central de Marbres,

2. Vegeu, entre d'altres estudis dedicats als tallers de pedres dures i la seva presència a les corts europees: Alvar GONZÁLEZ PALACIOS, *Il gusto dei principi: arte di corte del XVII e del XVIII secolo*, Longanesi, Milà, 1993, 2 vols. i Wolfram KOEPEL i Annamaria GUISTI, *Art of the Royal Court: Treasures in Pietre Dure from the Palaces of Europe*, Metropolitan Museum of Art, Nova York, 2008.

3. El comentari, segons relata Antonio de Morales, el va realitzar Jacobo Trezzo quan de Morales admirava l'obra esmentada: «y habiendo el mismo artifice labrado de piedras de España tan finos jaspes y de tanto esplendor como en la custodia del altar mayor del Real Monasterio de San Lorenzo se ven, y espantándome yo de la lindeza de aquellas piedras, me dixo con afirmación: Mucho más tenéis los españoles si lo supiédeséis buscar», Ambrosio de MORALES, *Las antigüedades de las ciudades de España*, Don Benito Cano, Madrid, 1792, vol 9, p. 162 (obra original de 1575).

un organisme dependent dels Bâtiments du Roi el funcionament del qual havia estat definitivament regulat el 1700, quan la conjuntura bèl·lica europea féu aconsellable a l'administració de Lluís XIV abandonar la importació i intensificar l'explotació als Pirineus francesos i el Llenguadoc. La finalitat d'aquest servei reia en assortir els projectes reials a través d'una estructura que des de la direcció general de París s'estenia cap a les zones productores amb els controladors regionals, els inspectors locals i els controladors de port i duanes; de ports i duanes perquè l'Estat ostentava el monopoli del comerç de marbres. Si bé durant els primers anys l'organisme es va concentrar en els materials de major qualitat, a partir de les noves normatives de 1725 i 1730 la seva responsabilitat es va fer extensible a qualsevol tipus de marbre, i al 1765 el control es va ampliar a la mateixa explotació de pedreres.⁴

Fou a través del Servei de Marbres francès que a Catalunya arribaren algunes de les comandes del jaspi més internacional i preuat que s'explotava al Principat: el brocatell de Tortosa, o com se'l coneixia arreu d'Europa, el "broccatello di Spagna". Si bé l'administració francesa tradicionalment s'havia assortit d'aquest material vermell i daurat a través dels nombrosos tallers genovesos, l'opció de recórrer directament als mestres tortosins s'havia estudiat en moments avançats de la Guerra de Successió, quan l'any 1712 Claude Tarlé va incloure al final del seu informe sobre els marbres dels Pirineus i el Llenguadoc una notícia del material tortosí per si més endavant resultava d'interès.⁵ Alguns anys després, la confrontació dels preus al port de Gènova respecte dels costos d'assortir-se'n directament a Tortosa féu aconsellable dur a terme aquestes empreses a la ciutat de

4. Geneviève BRES-CBAUTIER, Hélène DU MESNIL, «La politique royale du marbre français (1700-1789)», a *Les ressources minérales et l'histoire de leur exploitation*, vol. II, CTHS, Paris, 1986, pp. 425-442 i Geneviève BRES-CBAUTIER, Hélène DU MESNIL, «Le Marbre du roi: l'Approvisionnement en marbre des bâtiments du roi, 1660-1715», *Eighteenth-Century Life*, 17 (1993), pp. 36-54.

5. Archives Nationales de France (ANF), Maison du Roi, Série O1, Marbres, 2067. Claude Tarlé, informe de 1712 setembre 22.

l'Ebre mitjançant l'administració catalana. En aquestes missions hi va jugar un paper fonamental Antoine de Sartine, qui estigué al front de la Superintendència de Catalunya des de 1726 fins a 1744. Un exemple d'això el trobem en la comanda que l'any 1737 l'administració de Lluís XV va realitzar a la Confraria de la Cinta de la catedral de Tortosa, la qual va gestionar Sartine a través de la seva xarxa burocràtica. I s'hi va implicar fins al punt d'avançar les més de 944 lliures valencianes que havien costat els 30 blocs de brocatell que arribaven al port de Le Havre l'any 1741.⁶ Aquests blocs, com els d'altres comandes posteriors, es destinarien majoritàriament a fornir les taules i xemeneies que moblaven les estances dels palaus de la monarquia i l'alta noblesa de França.

A Espanya, si bé Felip V no va veure la necessitat d'endegar un projecte similar al del Servei Central de Marbres, aquesta si que fou una mesura que inspiraria a Ferran VI des dels primers anys del seu regnat, quan les necessitats decoratives de la capella i les estances del primer pis del nou Palau Reial de Madrid feren que el tot just arribat d'Itàlia Felipe de Castro posés de relleu la necessitat de comptar amb major varietat de material lapidi per a ornamentar-les. El procés de cerca, que inclouria exhumar la documentació relativa a El Escorial, va precipitar la resolució de l'any 1748 per mitjà de la qual totes les pedreres de marbre quedaven incorporades al patrimoni reial.⁷ La mesura anava acompanyada d'una tendència observable anys abans i que es mantindria al llarg del segle, com fou la promoció de viatges de reconeixement de marbres arreu del territori, seguint un model present a diverses corts europees per mitjà del qual el sobirà encarregava expedicions que comportaven la realització

6. ANF, Maison du Roi, Série O1, Marbres, 2068, anys 1737-1741.

7. Buen Retiro, 1748 setembre 17, Resolución de su majestad sobre canteras de mármoles. Archivo General de Palacio (AGP), Administrativa, Obras de Palacio, 1061, 4. Vegeu una transcripció a María del Socorro GONZÁLES DE ARRIBAS i Filemón ARRIBAS ARRANZ, *Noticias y documentos para la Historia del Arte en el siglo XVIII*, Universidad de Valladolid, Valladolid, 1961, doc. 71, pp. 31-33.

d'informes i la remesa de mostres. Fruit d'això, a finals de segle es comptava amb una col·lecció de més de 300 marbres d'Espanya.⁸

Els fruits de les recerques als tallers de la reial fàbrica assortiren en part les col·leccions lapidàries del Real Gabinete de Historia Natural de Madrid, des d'on Pedro Franco Dávila remetria als seus homònims europeus i membres de l'alta noblesa il·lustrada col·leccions de petites lloses polides com a intercanvi d'espècimens naturals, o com a obsequis refinats carregats de simbolisme propagandístic. Aquestes col·leccions estaven compostes d'unes 80 a 110 mostres i s'acompanyaven d'una «Nómina de los artículos de que consta la colección de jaspes, pórfidos, granitos, mármoles y alabastros de las canteras que actualmente se trabajan en España».⁹ Un exemple d'elles es pot observar a la Galerie Minéralogique du Jardin des Plantes del Musée d'Histoire Naturelle de París (número de fons A99), amb la inscripció «collection des marbres d'Espagne. Envoyée en 1774 par le Roy d'Espagne». Aquesta era sens dubte una iniciativa que Carles III havia adquirit amb l'experiència napolitana del Laboratorio delle Pietre Dure que ell havia fundat el 1738 seguint el model de la Galleria dei Lavori del gran duc de la Toscana, i que el portaria a fundar a Madrid el Real Laboratorio de Piedras Duras del Buen Retiro, una manufactura des de la qual també es promourien els viatges a la recerca de materials lapidis peninsulars.¹⁰

8. L'existència d'una activitat relativament important relacionada amb la recerca i explotació dels marbres peninsulars associada a les diverses obres reials del segle XVIII es coneix des de fa alguns anys. Vegeu GONZÁLES DE ARRIBAS i ARRIBAS ARRANZ, *Noticias y documentos*, secció 72.69 Materiales de Construcción; Francisco Javier de la PLAZA SANTIAGO, *Investigaciones sobre el Palacio Real Nuevo de Madrid*, Universidad de Valladolid, Valladolid, 1975, i María Luisa TÁRRAGA BALDÓ, «Mármoles y rocas ornamentales en la decoración del palacio real de Madrid», *Archivo Español de Arte*, LXXXII, 328 (2009), pp. 367-392.

9. Montserrat ORTÍ, «El alabastro en la Edad Media y la Edad Moderna. El caso de Sarraal (Tarragona)», *Re Metallica*, 5 (2005), pp. 45-61, p. 58.

10. Vegeu, per exemple, Alvar GONZÁLEZ PALACIOS, *Las colecciones reales españolas de mosaicos y piedras duras*, Museo Nacional del Prado, Madrid, 2001, docs. 76, 77 i 78 (pp. 335-336).

Respecte dels marbres catalans i la seva presència a les col·leccions reials, cal indicar que tant als tallers palatins com al Reial Gabinet d'Història Natural destacava la presència del brocatell de Tortosa i els marbres de Tarragona, al quals ens hi referirem més endavant. La preparació d'un viatge de reconeixement sistemàtic a terres catalanes, no obstant, no es va escometre fins a les darreries de segle, quan el 1797 el marbrista Joan Baptista Galeotti va realitzar el seu viatge per Catalunya, Aragó i València.¹¹

A Catalunya, per contra, els esforços es dirigiren cap a la definició dels recursos del Principat i la seva reunió en els gabinets locals. Alguns d'aquests projectes aleshores fracassaren per manca de dotació econòmica, com succeí amb el gabinet d'Història Natural projectat al si de la Conferència Física de Barcelona, la institució que amb el temps esdevindria la Reial Acadèmia de Ciències i Arts,¹² i que encara el 1833 tenia pendent compilar mostres «de los mármoles y jaspes y otras piedras de adorno, a fin de que los artistas y particulares sepan por medio de semejante colección las que pueden sacar de este propio país».¹³ En paral·lel, s'observa un interès creixent per sistematitzar les dades sobre els jaciments de marbre com a part integrant de la riquesa mineral de Catalunya, una font que es començava a veure com un dels motors de l'economia i que calia vincular a les arts i la indústria, segons es palesa al «Discurso sobre la agricultura e industria del principado de Cataluña»¹⁴ preparat per la Junta de Comerç, en les preguntes que els dediquen els qüestionaris de Francis-

11. AGP, Administrativa, Obras de Palacio, 1061, 2.

12. Agustí CAMÓS, «La Direcció d'Història Natural a l'Acadèmia des de la fundació fins l'any 1845», a Nieto-Galán i Roca Rosell, coords., *La Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona als segles XVIII i XIX, Història, ciència i societat*, RACAB, IEC, Barcelona, 2000, pp. 219-243.

13. Arxiu de la Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona (AHRACAB), Gabinet d'Història Natural, Propositiones... , 1833, Proposta d'Antoni Monmany, 1833 novembre 1.

14. *Discurso sobre la agricultura e industria del principado de Cataluña*, 1780; edició a cura d'Ernest Lluç, Diputació de Barcelona, Altafulla, Barcelona, 1997.

co de Zamora,¹⁵ i queda explícitament formulat als escrits de Pedro Díaz de Valdés.¹⁶

Aquest és, a grans trets, el context general que emmarca una de les úniques col·leccions catalanes de marbres d'època moderna. Ens referim a la col·lecció generada al si del Museu Salvador, els fons de la qual actualment es troba a l'Institut Botànic de Barcelona. El Museu Salvador fou el gabinet naturalista més important de Catalunya fins entrat el segle XIX i fou també un exemple pioner en l'Espanya moderna, segons ho constata el mateix José Clavijo y Fajardo al seu pròleg a la traducció de la *Història Natural* del comte de Buffon.¹⁷

Respecte dels Salvador és sabut, especialment arran dels treballs de Josep Maria Camarasa¹⁸ però també de testimonis que retrocedeixen fins a les darreries del XVIII i mitjans del XIX,¹⁹ que foren una família d'apotecaris dels segles XVII i XVIII coneguts a la història de la botànica catalana per ser les figures científiques més reeixides del seu temps. Plenament integrats en el

15. Encara abans, en l'àmbit castellà els interrogatoris cadastrals del marquès de la Ensenada (1752) i del comte d'Aranda (1768) incorporaven preguntes relacionades amb l'explotació del subsòl. A l'interrogatori per al cadastre d'Ensenada es preguntava sobre la producció, destí i titularitat de les mines i les salines (pregunta 17), mentre que al cens de 1768, o d'Aranda, tres hi estaven relacionades: la 15 pertocava a les mines, la 16 a les pedreres i la 22 a les produccions naturals.

16. AHRACAB, 76.12, Discurso sobre la Historia Natural con respecto a Cataluña; escrívale en febrero de 1791 don Pedro Díaz de Valdés. Posteriorment publicat a: Pedro DÍAZ DE VALDÉS, *Tratados sobre la física del clero*, Manuel Texero, Barcelona, 1806, pp. 1-62.

17. Georges-Louis LECLERC, comte de BUFFON, *Historia natural, general y particular*; traducida por D. Joseph Clavijo y Fajardo, Tomo I, Joachim Ibarra, Madrid, 1785, p. x.

18. Entre d'altres estudis de l'autor, Josep Maria CAMARASA, *Botànica i botànics dels Països Catalans*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1989, pp.29-47 i Josep Maria CAMARASA, «La biblioteca i les col·leccions Salvador de l'Institut Botànic de Barcelona: una font per a l'estudi de la història natural a Catalunya de mitjan segle XVII a mitjan segle XIX», a J.M. Camarasa, H. Mielgo i A. Rica, coords., *I Trobades d'història de la ciència i de la tècnica*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1994, pp. 157-164.

19. Andrés POURRET, *Notícia històrica de la família Salvador de Barcelona, por don Andrés Purret*, Antonio Berdeguer, Barcelona, 1796; Miguel COLMEIRO, *Ensayo histórico*

panorama de les ciències europees, mantingueren contacte i correspondència amb botànics cabdals d'aquest període com Josep Pitton de Tournefort o Antoine de Jussieu, als qui van acompanyar en sengles viatges per la Península Ibèrica. D'altra banda, s'ha assenyalat la importància cabdal que per a la circulació d'idees científiques van tenir les tertúlies mantingudes durant la Guerra de Successió a la botica que Jaume Salvador (1649-1740) tenia al barceloní carrer de la Fusteria, on s'hi reunien els metges, apotecaris, cirurgians i d'altres científics i intel·lectuals arribats al servei dels exèrcits aliats.²⁰ Fou en aquestes trobades que Jaume Salvador i els seus fills Joan Salvador (1683-1725) i Josep Salvador (1690-1761) tingueren ocasió d'entrar en contacte i d'obrir vies a noves relacions epistolars amb científics de l'entorn anglosaxó com John Polus Lecaan Freins, James Petiver o Hans Sloan.

Amb aquests antecedents s'entendrà que la major vàlua del Museu Salvador reia en els herbaris de la Península Ibèrica i Balears i en la seva nodrida biblioteca. Tot i així, el signe dels temps féu que a la col·lecció botànica inicial s'hi anessin afegint d'altres col·leccions, com foren la d'instrumentació científica, de medalles, numismàtica, de fustes, artística, arqueològica o mineral. Tot plegat, convertí el Museu Salvador en una autèntica cambra de meravelles i gabinet científic equiparable als d'altres països europeus, on l'afany per recopilar, inventariar i donar categoria museològica a les produccions de la natura s'entenia a mode de mirall del món.²¹

sobre los progresos de la botánica desde su origen hasta el día, considerados más especialmente con relación a España, A. Brusi, Barcelona, 1842; Antonio de BOLÓS y VAYREDA, «Nuevos datos para la historia de la familia Salvador», Real Academia de Farmacia: Discursos de recepción, 3 (1959), pp. 7-50.

20. Vegeu els autors esmentats a les notes precedents i Maria Antònia MARTÍ I ESCAYOL, «Catalunya dins la xarxa científica de la il·lustració: John Polus Lecaan: medicina i botànica a Barcelona durant la Guerra de Successió», *Manuscrits*, 19 (2001), pp. 175-194.

21. Sobre els gabinets d'història natural en l'àmbit europeu vegeu Martina MAZZOTA, *Natura et Mirabilia: Il collezionismo enciclopedico nelle Wunderkammern d'Europa*; testi di A. Lugli, M. Mazzotta, R. Recht, Mazzota, Milà, 1983 i N. JARDINE, J.A. SECORD i E.C. SPARY, *Cultures of natural history*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996.

En aquest viratge hi tingueren molt a veure les estades a França i Itàlia que realitzaren els germans Joan Salvador (1705-1706) i Josep Salvador (1738), on tingueren ocasió de visitar alguns dels nombrosos gabinets naturalistes com a part de la seva formació científica, a la vegada que consolidaren cert gust per les arts i l'arqueologia. A propòsit de com aquests viatges pogueren despertar l'interès pels marbres, es pot prendre com a referència el fet que a Itàlia aleshores s'estaven estretint els vincles entre el col·leccionisme de marbres i el científic, un binomi que sovint es simbolitza amb la publicació l'any 1717 de la *Metallotheca Vaticana*²² i que Napoleone marca com a punt de partida de la nova direcció que al segle XVIII prendria el col·leccionisme de marbres antics,²³ una pràctica que s'havia estès entre cercles artístics i erudits d'Europa des de la segona meitat del cinc-cents. Prova que aquest ambient influencià Joan i Josep Salvador el fet que a partir d'aleshores incorporeassin al museu familiar marbres procedents de les seves expedicions botàniques i dels seus viatges, segons ho testimonien les poques etiquetes conservades de la col·lecció. Prova igualment de l'interès pels marbres i les arts en són també les diverses referències que Joan Salvador els va dedicar al seu diari del viatge per Espanya i Portugal dels anys 1716-1717,²⁴ el qual va realitzar acompanyant el seu amic Antoine de Jussieu en l'expedició botànica per la Península Ibèrica que li havia comissionat l'Académie Royale des Sciences.

22. Es tracta de l'inventari manuscrit de la col·lecció "naturalia" del papa Sixt V (1585-1590) que dos segles abans havia preparat el naturalista Michele Mercati, i que ara, durant el pontificat de Climent XI, el químic i botànic Giovanni Maria Lanci portava a estampar, Michele MERCATI, *Metallotheca vaticana; opus posthumu illustratum a Joanne Maria Lancisio, cui accedit appendix cum XIX iconibus, Joannes Maria Salvioni*, Roma, 1719.

23. Caterina NAPOLEONE, «Il collezionismo di marmi e pietre colorate dal sec. XVI al sec. XIX», a G. Borghini, *Marmi antichi*, Vol. 1, Edizioni de Luca, Roma, 1998, p. 107.

24. Joan SALVADOR RIERA, *Viatge d'Espanya i Portugal 1716-1717*, R. Folch, ed., Edicions 62, Barcelona, 1972. En la part de l'itinerari que passa per terres catalanes l'arribada a Sarral suscita un interès per veure com es treballa l'alabastre de l'àrea de Sarral-Pira-Ollers, i encara des d'aquí, Joan Salvador i Antoine de Jussieu es separen del grup per

Disposem encara d'un darrer document on posa de manifest que durant aquests decennis inicials del segle XVIII la col·lecció de marbres dels Salvador ja comptava amb un nombre força representatiu d'exemplars. Es tracta del text conegut com a les «Singularidades de la historia natural del Principado de Catalunya»,²⁵ un treball que fou preparat en ocasió de l'admissió a la Real Academia Médica Matritense del metge de cambra reial i protometge de Catalunya Tomàs Clarasó l'any 1737, i que hauria estat llegit²⁶ en una data propera al nomenament de Josep i el seu pare Jaume Salvador com a acadèmics (1737) i a l'activitat de Jaume Salvador al front de la Direcció de Farmàcia de la institució (1738). A les Singularidades les al·lusions a la família Salvador i les seves col·leccions són constants i no hi ha dubte que el discurs es prepararà amb el suport dels espècimens del museu, segons ho va constatar Abad en

a anar a veure el monestir de Poblet i el seu tresor (16 d'octubre de 1716, pp. 24-25), una visita que el dia següent artísticament es complementarà a la cartoixa d'Escaladei, on els ensenyaren «lo santuari i algunes pintures», és a dir, les obres pictòriques d'allò que s'ha anomenat l'escola de pictòrica d'Escaladei, emplaçades sobretot a l'església i la capella del Sagrari (1 d'octubre de 1716, p. 25). Joan Salvador també fa referència a d'altres projectes del barroc català relacionats amb els marbres, com la capella de la Cinta de la catedral de Tortosa (19 d'octubre de 1716, p. 26), i ja en terres valencianes, la portalada de marbres negres i blancs de l'Assumpció de Vinaròs, església que qualifica com de «molt bona» (20 d'octubre de 1716, p. 26), o, a la ciutat de València i entre d'altres, el conjunt del presbiteri de la catedral, del que diu estar «molt adornat de marbres i pintures» (25 d'octubre de 1716, p. 29). Aquest interès es fa especialment expressiu en parlar de ciutats com Granada (26 i 27 de novembre de 1716, pp. 46-50) o Sevilla (24-27 de desembre de 1716, pp. 59-62).

25. Josep IGLÉSIES, *Singularidades de la historia natural del principado de Catalunya*, text de l'any 1737 transcrit a cura de Josep Iglésies segons el manuscrit de la Biblioteca Nacional i del Palau Reial de Madrid. Fundació Josep Massot i Palmés, Barcelona, 1963. Les referències als marbres es troben al capítol 3, «Del reyno mineral», epígraf 2 «De piedras», pp. 19-20 de l'edició citada.

26. Iglésies les publica com d'autor anònim, mentre que Enric Aragonès indica que a l'arxiu de l'Academia Médica Matritense consta Tomàs Clarasó com a autor, i que fou ell que la diposità a l'arxiu de la institució: Enric ARAGONÈS, «Descobrint el vulcanisme

estudiar les col·leccions paleontològiques²⁷ i ho hem pogut constatar nosaltres en examinar les 29 mostres conservades dels calaixos destinats als marbres.

De tot plegat se'n desprèn que la família Salvador hauria reunit al llarg del segle XVIII una mostra força representativa dels marbres que aleshores s'empraven a Catalunya, un repertori que formava part substancial d'allò que podríem anomenar el «model de marbres català» i que essencialment estaria conformat pels alabastres de la Garrotxa (Beuda i Sagaró) i la Conca de Barberà (Sarral, Pira, Ollers, Valldeperes), les calcàries de colors de Tarragona (jaspis de Santa Tecla) i Tortosa (Brocatell o jaspis de la Cinta), la calcària o marbre nummulític de Girona, i tot un seguit de calcàries fosques tirant a negres (llisós de Tarragona-Valls, pedra de Torroja del Priorat, marbre de Barcelona, etc). Tots aquests marbres s'esmenten a les Singularidades, llevat dels de Tarragona, que malgrat no aparèixer el 1737, sí fan acte de presència a la col·lecció amb diverses mostres que previsiblement s'haurien incorporat amb posterioritat.

Aquesta col·lecció ens servirà de pretext per a parlar d'alguns d'aquests marbres de la Catalunya moderna, dels que van esdevenir un símbol d'avantguarda artística i científica i que, en conseqüència, enaltiren les virtuts intel·lectuals i el poder dels seus promotors a través d'un missatge implícit que potser passa desapercebut a la mirada actual.

En primer lloc ens referirem als marbres de colors de tradició romana; és a dir, als jaspis de Tarragona i Tortosa. Les calcàries de Tarragona apareixen en època moderna en un escenari perfectament definit per l'espirit científic, erudit i innovador de la Tarragona renaixentista.

quaternari de la Garrotxa: de les observacions precientífiques als primers estudis geològics (segles XVI-XIX)», *Treballs del Museu de Geologia de Barcelona*, 10 (2001), pp. 77-125, p. 85, nota 25.

27. Antonio ABAD, «La colección de petrefactos del Museo Salvador de Barcelona. Siglos XVII, XVIII y primera mitad del XIX», *Batalleria*, 7 (1997) pp. 57-73.

Emblemàticament les podem associar a la capella del Santíssim Sagrament de la catedral, un projecte que va sufragar com a capella funerària pròpia l'arquebisbe Antoni Agustí i va dirigir Jaume Amigó.²⁸ En aquesta obra es traspua l'afany per recuperar els materials que havien assortit els tallers de la Tàrraco imperial, i que ara, reutilitzats o arrencats de nou de la pedrera, rebien una vida nova quan en brunyir-los se'n descobria i retrobava la bellesa oblidada. Aquesta és, òbviament, una dimensió arqueològica que estava en harmonia amb el perfil d'Antoni Agustí com a tractadista i estudiós d'una vasta cultura, posseïdor d'una extensa biblioteca, d'un gabinet amb monedes, medalles, instrumentació científica, etc, i promotor també del museu epigràfic que va instal·lar a l'hort del Palau Episcopal. Cal pensar, en definitiva, que l'assimilació de l'art renaixentista que a Catalunya va liderar l'Escola del Camp portava implícita la tendència que aleshores s'observava a Itàlia respecte de la recerca i obertura de nous jaciments com a mesura per a sobreposar-se a la cada vegada més complicada obtenció de marbres antics, és a dir, procedents de les ruïnes romanes.

L'altre marbre de color d'origen romà, el brocatell de Tortosa, és prou conegut per a la historiografia clàssica i moderna²⁹. Caldria ara remarcar que la seva projecció internacional fou possible mercès a la presència d'uns mestres, els tortosins, capaços d'assolir comandes de primer ordre. Aquesta

28. Vegeu, entre d'altres treballs del mateix autor, Marià CARBONELL, «Antoni Agustí i la capella del Santíssim Sagrament de la catedral de Tarragona», a M. E. Balasch, i J. Busqueta, coords., *Antoni Agustí, bisbe de Lleida i arquebisbe de Tarragona (1517-1586): Aportacions entorn el marc socio-cultural de Catalunya en la seva època*, Publicacions dels Amics de la Seu Vella, Lleida, 1995, pp. 217-237.

29. Per a època moderna vegeu especialment Joan Hilari MUÑOZ SEBASTIÀ i Salvador J. ROVIRA GÓMEZ, «La indústria del jaspí tortosí a l'edat moderna (segles XVI-XVII)», *Nous col·loquis*, I (1997), pp. 33-55 i Joan Hilari MUÑOZ SEBASTIÀ, «Sobre la indústria del jaspí de Tortosa durant els segles XVI i XVIII», *Estudis històrics i documents dels arxius de protocols*, XXIII (2005), pp. 193-209. La projecció europea del brocatell de Tortosa ha estat tractada a la tesi doctoral de l'autora de la present comunicació: Montserrat ORTÍ, «Els marbres catalans en el context artístic del segle XVIII», tesi doctoral dirigida per J. R. Triadó i M. Inglés, Universitat de Barcelona, Barcelona, 2013.

capacitat no hagués trobat espai per a desenvolupar-se sense la demanda del mercat que va propiciar la presència del «broccatello antico» als circuits dels «marmi antichi» dels tallers italians, que des dels obradors romans, florentins, etc. l'empraven i cercaven amb certa insistència entre les restes arqueològiques molt abans que es conegués la seva procedència tortosina. Un cop desvetllat l'emplaçament de les pedreres cap al 1600, la condició de Tortosa com a ciutat portuària va permetre la incorporació del broccatell en les rutes comercials del Mediterrani, i molt especialment el va posar en contacte amb els tallers lígurs que durant l'època moderna feren de la ciutat de Gènova el gran centre europeu del treball i la distribució de marbres. I en aquest sentit convé remarcar que el jaspi de Tortosa era l'únic material hispànic que s'exportava en època moderna.

D'entre el grup de calcàries fosques caldria remarcar el rol desenvolupat per la pedra de Torroja del Priorat. La seva introducció va venir precisament de la mà d'un centre econòmic, cultural i artístic de primer ordre com la Cartoixa d'Escaladei, on a les darreries del XVII l'experimentació amb nous materials lapidis efectuada a l'entorn de les obres de la capella del Sagrari hauria trobat en aquest marbre d'un negre opac un element idoni per a rematar i embellir les composicions policromes que recobrien tot el recinte, projectat per Fèlix Artigas. L'efecte obtingut fou tal que gairebé cent anys després justificaria la seva presència a la Capella de Santa Tecla de Tarragona o als projectes de Jaume Padró a Cervera -al paranimf de la universitat i al retaule del Sant Misteri. La relativa difusió de la pedra de Torroja a l'àrea tarragonina és, de fet, un altre exemple de com el binomi ciència-art va donar pas al descobriment de nous materials, perquè a l'esplendor barroc del cenobi del Priorat cal afegir-hi la tradició botànico-farmacèutica que haurien recollit al XIX monjos com Fra Salvador Vilella i de la qual se'n fan ressò les visites de botànics il·lustres com Josep Pitton de Tournefort (1687) o Antoine de Jussieu (1716), acompanyats respectivament per Jaume Salvador i Joan Salvador.³⁰

30. Per a un recull de testimonis vegeu Jacint CORBELLA i Edelmira DOMÈNECH, *Científics del Priorat*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2002, pp. 187-189.

Finalment, caldria dirigir l'atenció cap a un darrer material que a les Singularidades es defineix com a jaspi d'Igualada semblant al de Tortosa. No hi ha dubte, emperò, que el text s'està referint a l'alabastre d'Òdena, una roca on la distribució del carbonat sobre les capes més blanques de guix massiu li confereix una aparença jaspíenca. La introducció d'aquest alabastre en les arts plàstiques cal vincular-la sobretot al retaule major de Santa Maria d'Igualada, un projecte que la historiografia reconeix unànimement com el primer exemple a Catalunya en el trànsit del retaule barroc salomònic al d'estètica més classicista, propera als gustos italians i francesos introduïts per la nova monarquia borbònica. La petjada d'aquest ambient troba en el retaule d'Igualada un exemple especialment interessant d'ençà que Cèsar Martinell va donar a conèixer un primer projecte de 1704, que ara sabem traçat «per Roig»,³¹ possiblement Joan Roig i Gurri, que presentaria canvis substancials respecte de l'obra que finalment executarien Jacint Morató i Josep Sunyer a partir de 1718. Entre aquestes novetats s'ha destacat la substitució de la columna salomònica per columnes de fust cilíndric, tot i que sovint s'ha passat per alt un fet sens dubte singular com és que les sis columnes incorporades a la fàbrica de fusta fossin d'alabastre. Amb això, com s'ha dit, s'estava deixant enrere la columna salomònica, a la vegada que es buscava l'efecte dels grans marbres bretxoides que exhibia, sobretot, l'art italià. La tria, de fet, no era casual i amb ella la vila i els artistes mostraven en una iniciativa sense precedents com podien convertir les roques de guix local en autèntics marbres jaspíats a la manera italiana que havia portat la nova cort.

Vencedors, vençuts i exiliats: la memòria de la mort més enllà del 1714

JOSÉ A. ORTIZ

Universitat de Barcelona

Resum

Aquesta comunicació pretén mostrar aspectes de la mort a la Catalunya del segle XVIII tenint com a punt de partida la Guerra de Successió. Des d'una perspectiva cultural àmplia, es vol analitzar el ressò de la mort entre vencedors, vençuts i exiliats un cop finalitzat el conflicte bèl·lic. Oscil·lant entre el Fossar de les Moreres de Barcelona i les tombes en temples de Viena, entre excavacions arqueològiques i documentació d'arxiu, es recullen una sèrie de paradigmes: presentar la repressió a través de les execucions públiques, retrobar els sepulcres dels morts barcelonins i els rituals d'enterrament, recórrer els espais de la mort. També es vol reflexionar sobre la conservació i patrimonialització dels espais de la mort en relació a la presència actual de la memòria històrica d'aquest període.

Paraules clau: Mort, Guerra Successió, 1714, memòria històrica, escultura pública.

Resumen

Esta comunicación pretende mostrar aspectos de la muerte en la Cataluña del siglo XVIII, tomando como punto de partida la Guerra de Sucesión. Desde una perspectiva cultural amplia se quiere analizar el eco de la muerte entre vencedores, vencidos y exiliados una vez finalizado el conflicto bélico. Oscilando entre el Fossar de les Moreres de Barcelona y las tumbas en templos de Viena, entre excavaciones arqueológicas y documentación de archivo, se recoge una serie de paradigmas: presentar la represión a través de las ejecuciones públicas, reencontrar los sepulcros de los muertos barceloneses y los rituales de enterramiento, recorrer los espacios de la muerte. También se quiere reflexionar sobre la conservación y

patrimonialización de los espacios de la muerte en relación a la presencia actual de la memoria histórica de este período.

Palabras clave: Muerte, Guerra Sucesión, 1714, memoria histórica, escultura pública.

Abstract

This paper aims to show aspects of the death in 18th-century Catalonia since the War of Spanish Succession. From a cultural perspective we want to analyze the varied impacts of the death among victors, losers and exiled. Moving between the Fossar de les Moreres in Barcelona and temples and tombs in Vienna, between archaeological sites and archive documents, we consider a number of paradigms: repression by means of public executions, local burial places and rituals. We study the spaces of death in relation to the current presence of the historical memory of this period and the preservation of heritage.

Keywords: Death, Spanish Succession War, 1714, historical memory, public sculpture.

Queden cants per a ser cantats més enllà dels homes

PAUL CELAN

Un espai de memòria és un espai dotat de capacitat commemorativa que enllaça història i contingut polític. Allunyant-nos de mites i llegendes tenim els espais de memòria històrica, l'esforç legal, patrimonial i científic de recuperació dels llocs que han marcat aspectes de la història nacional. D'aquesta forma ho estudia Albert Balcells¹ en el cas català definint aquesta memòria com el conjunt d'aspectes commemoratius, polítics i simbòlics

1. Albert BALCELLS, *Llocs de memòria dels catalans*, Proa, Barcelona, 2008.

que actuen com a instruments de mobilització, d'alliçonament i d'identificació del grup i de la seva visibilitat pública. La recuperació començà durant el segle XIX amb l'estatuària pública i amb els noms dels carrers per recordar les biografies dels herois i personatges nacionals en el context del Romanticisme. Altres eines són els espais carregats de simbolisme en si mateixos, seria el cas dels monestirs de Montserrat, Ripoll i Poblet lligats a la pròpia història catalana. Aspectes de la memòria històrica han estat codificats i legislats en relació a la Guerra Civil Espanyola (1936-1939) que dóna pautes noves per la preservació i patrimonialització dels fets passats.

Aquestes reflexions ens serveixen de punt de partida per centrar l'objectiu del nostre estudi, una mirada àmplia als espais de memòria en el context de la Guerra de Successió (1701-1714) i de forma específica a la presència patrimonial de la mort del segle XVIII català en relació al conflicte bèl·lic. Incorporarem l'anàlisi d'alguns espais i iniciatives patrimonials de recuperació de la mort tant en espais per se, com l'exaltació escultòrica d'aquests. Partim de la ciutat de Barcelona i ampliarem el nostre discurs a altres ciutats seguint les darreres propostes de difusió, commemoració i estudi de la mort més enllà de l'any 1714.

1. Monumentalitzar la mort o el drama com a patrimoni

Els cementiris són els espais de la memòria de la mort per excel·lència. Publicacions actuals així ho estudien² i algunes iniciatives europees com les rutes proposades per l'Association of Significant Cemeteries in Europe (ASCE) són noves formes d'apropar el tabú de la mort als ciutadans. En el cas català i espanyol ens trobem amb les iniciatives culturals de Mèmora Serveis Funeraris que desenvolupen activitats de difusió com visites guiades

2. *Gli spazi della memoria. Architettura dei cimiteri monumentali europei*, Luca Sossella Editore, Roma, 2005.

als cementiris, exposicions, tallers infantils, conferències... Aquests reptes carregats de simbolisme i emotivitat són punts de partida per treballar el dol i la por al finals dels dies des de noves perspectives. A les iniciatives de difusió als cementiris, hauríem d'incloure els espais arqueològics i patrimonials situats en uns indrets determinats, abans de l'obertura dels cementiris públics. A Barcelona el primer cementiri modern va ser el Cementiri de Poblenou³ inaugurat l'any 1775 amb el mecenatge il·lustrat⁴ del bisbe Josep Climent (1706-1781). Prèviament eren les parròquies les encarregades de gestionar les sepultures en la concepció històrica de la mort urbana. Per aquest motiu si volem apropar-nos a la mort lligada al conflicte de la Guerra de Successió hem de endinsar-nos en l'entramat urbà per recuperar els espais de sepeli.

A la ciutat de Barcelona tenim una nova mirada patrimonial proposada pels actes de commemoració del tricentenari del 1714. Els programes de mà i la pàgina web⁵ ens proposen, entre les parades del mapa de les celebracions, tres espais relacionats amb la mort. Dos d'ells no presenten cap signe exterior que monumentalitzi o doni un interès museogràfic en marcar la memòria. Ens referim a l'Hospital de la Santa Creu, que acollí els ferits durant el setge de 1713-1714; i al Fossar de Sant Pere, el cementiri adjacent a Sant Pere de les Puel·les, on van ser enterrats defensors i assaltants dels baluards de Jonqueres, de Sant Pere i del Portal Nou. A falta de signes exteriors que ho presentin, com cartel·les o llegendes informatives, visites guiades i rutes urbanes s'han organitzat per recuperar aquests espais de mort lligats als escenaris de les batalles. El tercer espai que trobem present en la tasca difusora del tricentenari, aquest sí monumentalitzat l'any 1999 com espai de memòria, és el Fossar de les Moreres, el cementiri de la parròquia de Santa Maria del Mar, fossa comuna dels defensors

3. Isabel LOBATO I FRANCO i Olga LÓPEZ I MIGUEL, «L'espai dels morts: l'organització de l'espai als cementiris del segle XVIII. El cementiri vell de Barcelona», *Pedralbes*, 2 (1988), pp. 371-377.

4. LOBATO I FRANCO i LÓPEZ I MIGUEL, «L'espai dels morts...», pp. 379-385.

5. <<http://tricentenari.bcn.cat>> Consultat: 08/10/2013.

barcelonins dels baluards de Llevant, del Migdia i de Santa Clara. La presentació actual, que enllaça amb la tradició de les tombes del soldat desconegut arran la Primera Guerra Mundial, respon a la feina desenvolupada en les últimes dècades del segle XX per part de la Comissió Pro Fossar de les Moreres-Memorial 1714, culminant amb la protecció patrimonial com a Bé Cultural d'Interès Nacional (BCIN) i la construcció del peveter encès, el foc de la memòria, amb els versos de Frederic Soler:

Al fossar de les moreres
no s'hi enterra cap traïdor;
fins perdent nostres banderes
serà l'urna de l'honor.

Els estudis històrics d'aquest espai ens remetent a l'antic cementiri parroquial i als processos d'exhumació i tancament de cementiris urbans davant els nous cementiris barcelonins⁶ o les referències arqueològiques dels estudis portats a terme per part del Museu d'Història de Barcelona.⁷ L'excavació arqueològica confirma, amb la documentació de les restes antropològiques, la descripció aportada per les publicacions de l'època,⁸ que descriuen com els cadàvers van ser disposats a la fossa comuna en un estat de putrefacció avançat.

L'excavació portada a terme a l'església de Sant Just i Pastor ens aporta noves dades arqueològiques. En aquesta església s'hi han trobat també restes que marquen un espai funerari lligat a les morts del setge de 1714, un ossari, que la premsa recollia a inicis de 2012. Aquestes recerques donen noves vies per a l'estudi de la mort en època moderna. Les

6. Laura GARCÍA SÁNCHEZ, «Exhumación y sanidad pública: la problemática de los cementerios del Hospital de San Lázaro y de Santa María del Mar», *Pedralbes*, 23 (2003), pp. 671-682.

7. Codi de la memòria arqueològica: MHCB 05/01, consultable a la Carta Arqueològica de Barcelona, <<http://cartaarqueologica.bcn.cat>> Consultat: 08/10/2013.

8. *Diario del sitio de Barcelona*, Gabriel Bro, Girona, 1714.

disposicions dels cossos ens parlen d'enterraments conjunts sense diferenciar personalitats o individualitats en els moments de conflicte. Enterraments que responen a necessitats higièniques davant les possibles epidèmies per l'acumulació de cossos morts de resultes dels atacs bèl·lics en zona urbana. En un context de guerra ens allunyem de les fórmules funeràries individuals per crear espais col·lectius que desenvolupen una memòria global lligada a la ciutat.

Si ens acostem a personalitats específiques i deixem els espais de mort comuna, podem citar els casos de Josep Moragues i de Rafael Casanova com a dos paradigmes de la mort del 1714. Ambdós exemples ens presenten actualment espais de record lligats a l'escultura pública barcelonina i a les seves biografies. Els monuments commemoratius inserits en l'espai públic són una tradició lligada al segle XIX, moment en què s'exalten formes d'heroisme i es recuperen històries nacionals. L'escultura pública commemorativa acostuma a presentar els personatges o fets lligats a la urbs. La seva inserció urbana ha estat un dels temes que ha tractat la historiografia. La disposició d'un monument altera l'espai des d'un punt físic i simbòlic, degut, d'una banda a les imbricacions amb l'entorn immediat, i d'altra a les idees que l'acompanyen. Estudis realitzats a l'Amèrica del Sud com el de Rodrigo Gutiérrez⁹ o els específicament barcelonins de Francesc Fontbona i Judit Subirachs¹⁰ poden ser bons punts de partida.

Les ciutats s'expressen públicament a través de les seves escultures amb càrregues nacionals segons els moments de la seva creació. El punt de vista contemporani posa en dubte el sentit de l'art al carrer, la seva necessitat i la seva implicació en la trama urbana. Aquesta

9. Rodrigo GUTIÉRREZ VIÑUALES, *Monumento conmemorativo y espacio público en Iberoamérica*, Cátedra, Madrid, 2004.

10. Francesc FONTBONA, «La imagen de Barcelona a través de la escultura pública», *Historia y política a través de la escultura pública 1820-1920*, Institución Fernando el Católico, Saragossa, 2003, pp. 89-101; Judit SUBIRACHS, *L'escultura commemorativa a Barcelona (1936-1986)*, Els Llibres de la Frontera, Barcelona, 1989.

reflexió la desenvolupa Antoni Llena¹¹ presentant la necessitat d'adequació entre obra i espai urbà atenent a les qualitats pedagògiques i simbòliques de l'obra. En aquesta línia podem citar el Monument de l'holocaust de Peter Eisenman inaugurat l'any 2005 a Berlín com a exemple d'intervenció de gran format en una capital europea amb una forta càrrega simbòlica lligada a la mortalitat de la comunitat jueva.

Pel que respecta al nostre objecte d'estudi, parlarem de Josep Moragues i Mas (1669-1715), que ha estat una figura idealitzada com a defensor de la causa austriacista i catalana. Aquesta imatge és la que es desprèn del nou espai El Born Centre Cultural en què a la seva pàgina web¹² ens relata la seva vida i mort, i se li dedica una sala del centre. Com a exemple de repressió borbònica pels barcelonins,

Josep Moragues va ser arrossegat viu pels carrers de la ciutat fins a ser decapitat. El seu cos va ser esquarterat i el seu cap, dipositat en una gàbia que va estar penjada a la vista de tothom durant 12 anys al Portal de Mar de Barcelona.¹³

L'escultura que ens recorda aquest personatge a Barcelona és de l'any 1999 i va ser realitzada per Francesc Abad. Aquesta peça situada a la plaça Pau Vila¹⁴ elimina versions prèvies d'altres autors que presentaven el cap en una gàbia, aquesta és encara l'opció de l'escultura al monument dedicat a Sant Hilari Sacalm. Francesc Abad opta per imbricar tres conceptes presents en la seva carrera artística, memòria-natura-paraula, amb la disposició d'uns blocs de marbre de Carrara on s'imposa la natura d'una bardissa de llover que sorgeix entre la pedra. Al marbre podem llegir els

11. Antoni LLENA, «Té encara sentit l'escultura pública?», *Quaderns d'Arquitectura i Urbanisme*, 253 (2007), pp. 20-25.

12. <<http://elborncentrecultural.bcn.cat/ca/node/170>> Consultat: 09/10/2013.

13. *Ibidem*.

14. *Art públic de Barcelona*, Ajuntament de Barcelona i Àmbit Serveis Editorials, Barcelona, 2009, pp. 378-379.

versos en majúscula de Paul Celan en versió catalana i alemanya, combinant el vermell i el groc en la tipografia segons l'idioma:

Sols de fil / damunt l'erm gris negrós / arbrant- / se amunt, un
pensament / polsa el so de la llum: encara / queden cants per a ser
cantats més enllà dels homes (Paul Celan)

Completa el conjunt la bandera amb base de bronze que incorpora la presentació del personatge i els versos d'Àngel Guimerà en record de Moragues per instigació del Memorial 1714:

Lo cap d'en Moragues
Viatger, vingues d'on vingues,
si tens lo cor honrat,
flecta els genolls i prega,
com fill davant lo cap
del pros Josep Moragues,
lo nostre general (Àngel Guimerà (1887))

L'escultura pública parteix de la sublimació del personatge per evocar la mort com a fet universal davant tots aquells sotmesos al poder opressor, la repressió i l'abús. Francesc Abad ens fa una proposta contemporània per transcendir la mort del 1714 cap a noves formes de fer brollar la memòria històrica entre els ciutadans-espectadors de la seva obra.

Per Josep Moragues tenim una realització contemporània, mentre que per a Rafael Casanova (c. 1660-1743) tenim un exemple de commemoració urbana d'estil romàntic i modernista. La seva escultura, situada a la Ronda de Sant Pere amb el carrer Alí Bey,¹⁵ recupera en aquest emplaçament des del 1914 l'escultura que formava part del Saló de Sant Joan, actual passeig Lluís Companys, amb motiu de l'Exposició Universal del 1888. Aquesta cantonada vol recordar el lloc on va caure ferit

15. *Art públic de Barcelona*, pp. 178-179.

Casanova. L'escultura condensa la càrrega nacional catalana cada 11 de setembre, adquirint una connotació nova en el moment que es restitueix la celebració de la diada l'any 1977, i es recupera l'escultura desmantellada en època del franquisme. El conjunt presenta l'heroi romàntic ferit de l'escultor Rossend Nobas que es complementa amb el pedestal del 1914 de Josep Llimona i Alexandre Soler i March. Llimona presenta dues figures al·legòriques, l'aflicció i el dolor de Barcelona:

Aquí caigué ferit
el conseller en
cap en Rafael de
Casanova defençant
les llibertats de Catalunya
11 de setembre de 1714.

Lligant amb aquesta cerimònia anual de la Diada Nacional de Catalunya, volem destacar com el lloc d'enterrament de Casanova a Sant Boi de Llobregat és també espai de memòria lligada al sentiment nacional català. La parròquia de Sant Baldiri és el lloc de sepultura, sobre el seu vas es va disposar una llosa funerària per part de la Mancomunitat l'any 1922. L'any 1976 va ser l'espai seleccionat per l'Assemblea de Catalunya per recuperar en època de la Transició la commemoració de la Diada, prèviament a la instauració barcelonina de l'any 1977.

El cas de Rafael Casanova ens permet introduir el caràcter patrimonial dels llocs de memòria. Entre l'escultura de Barcelona i la tomba de Sant Boi de Llobregat tenim dues tipologies de presència memorial. Una exalta el lloc de les ferides amb una escultura, patrimoni artístic en ella mateixa per la feina dels artífexs; l'altra exalta el lloc d'enterrament com un espai de simbolisme lligat a la memòria biogràfica. En els dos casos, a més a més, s'afegeix el caràcter immaterial de la celebració històrica de la Diada que aporta noves imbricacions al concepte de ferida-mort de base. Si partim de la construcció social del patrimoni com a selecció de certs elements que valorem, conservem i protegim, en aquest cas podem des-

tacar l'activació patrimonial partint dels preceptes de valors, símbols i idees que Llorenç Prats¹⁶ descriu com base de la conceptualització patrimonial. Activacions lligades a discursos dels poders constituïts, sent el poder l'encarregat d'activar un repertori patrimonial. Els espais de Casanova són activacions patrimonials de referència catalana defensades pel poder que parteix d'un espai de memòria, més específicament: un espai de memòria de la mort.

Altres espais catalans podrien reactivar-se patrimonialment lligant memòria i mort. Turisme de Catalunya disposa d'una guia¹⁷ que esdevé una recopilació de monuments i espais lligats a la Guerra de Successió. Destaquem les referències a les batalles i a la mortalitat en la totalitat del territori català. Entre batalles, execucions, ferits i morts volem destacar un espai de memòria de la mort a Manresa. El claustre de la catedral de Manresa conserva la làpida que recorda la mort l'any 1712 de Christian Friedrich Graf von Eck, comte d'Eck, oficial de les tropes austriacistes que defensaven Cardona en el setge de 1711. L'activació patrimonial és la cartel·la que ens individualitza aquesta sepultura i ens la contextualitza:

Sepultura del comte d'Eck (†1712)
General de l'exèrcit austriacista en la Guerra de Successió

El recurs museogràfic són aquestes línies i la citada guia publicada per la Generalitat de Catalunya, dedica una imatge i un text a aquesta figura històrica.¹⁸

Olesa de Montserrat amb la iniciativa del Memorial 158 ofereix un dels darrers exemples catalans de recuperació de la memòria històrica de

16. Llorenç PRATS, «El concepto de patrimonio cultural», *Política y Sociedad*, 27 (1998), pp. 63-76.

17. Francesc SERRA I SELLARÉS, *Catalunya, 1714. Un viatge als escenaris de la Guerra de Successió i al temps del barroc*, Agència Catalana de Turisme, Barcelona, 2010.

18. SERRA I SELLARÉS, *Catalunya, 1714*, p. 50.

la Guerra de Successió, dedicat als 158 soldats austriacistes originaris d'Alemanya, Àustria, Suïssa, Portugal, Flandes, Holanda i Catalunya morts a Olesa de Montserrat entre 1706 i 1714. L'estudi documental ha estat el buidatge del Llibre d'Òbits núm.4 (1683-1737) de l'Arxiu Parroquial d'Olesa de Montserrat.¹⁹ L'elecció de l'espai correspon a l'emplaçament de l'antic Hospital d'Olesa, lloc on van morir alguns d'aquests 158 soldats. El lloc, inaugurat l'any 2008, vol expressar per relació de metonímia el simbolisme de la mort i adquireix, d'aquesta forma, una càrrega emocional pel procés de patrimonialització a través de la intervenció urbana a l'angle dels carrers Tetuan i Hospital per part de l'arquitecte Jaume Vedranas.

Una altra de les darreres intervencions ha estat l'estudi arqueològic i històric desenvolupat per l'equip de Joan Santacana²⁰ a l'església de Sant Vicenç dels Horts que recupera el lloc d'inhumació de Guillem Raimon d'Ivorra, baró de Cervelló, mort l'any 1707. L'estudi estudia els teixits, les restes antropològiques i el context històric i familiar del personatge com a partidari dels austriacistes. L'exhumació ha permès plantejar els rituals d'enterrament en el segle XVIII i estudiar com a material complementari de l'excavació els inventaris i testament conservats a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB):²¹ les restes mostren l'elecció de l'hàbit mercedari amb rosari i escapulari. Aquestes disposicions sobre la mortalla acostumen a estar presents a les darreres voluntats dels testats tal i com s'ha estudiat en casos específics catalans per part de Ricardo García Carcel i Olga López,²² per citar dos exemples, de publicacions que plantegen la metodologia d'estudi de la mort com a manifestació cultural i social.

19. Xavier ROTA I BOADA, *Quaderns d'Olesa. Memorial 158. Olesa als defensors de la llibertat (1705-1714)*, Ajuntament d'Olesa de Montserrat, Olesa de Montserrat, 2009.

20. Nayra LLONCH, Marta PUJOL, Joan SANTACANA, *Un Noble català a la Guerra de Successió: exhumació de la tomba del baró de Cervelló*, Llibres de Matrícula, Calafell, 2009.

21. Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB), Inventaris, any 1707, vol. II, 297-317; AHPB, Testaments, any 1704, vol. II, fol. 160-169.

22. Ricardo GARCÍA CÁRCEL, «La muerte en la Barcelona del Antiguo Régimen. (Aproximación metodológica)», *La documentación Notaria y la Historia. Actas del II*

2. *La mort allunyada*

La línia de recerca sobre el tema que desenvolupem queda oberta en la transposició geogràfica de la mort amb els exiliats catalans, la mort allunyada. Aquesta nova via d'estudi ens porta a Viena com a ciutat de recepció dels austriacistes catalans. Encetà l'estudi des d'aquesta perspectiva Agustí Alcoberro²³ que s'apropa al patrimoni català a Viena de com serien els temples religiosos, espais de sociabilitat i d'enterrament. Podríem destacar el monestir de Montserrat de Viena; el dels Trinitaris Descalços amb la cripta d'enterraments de famílies nobles i benestants amb estudis específics que l'autor cita;²⁴ l'església dels franciscans menors; o l'Hospital dels Espanyols de Viena amb l'església adjunta dedicada a la Mare de Déu de la Mercè, amb espais de mort dels exiliats com la tomba del metge Nicolau Cerdanya. A les cites específiques d'espais funerals dels exiliats que Alcoberro ens ofereix per Viena hauríem d'afegir altres espais de mort catalana com la tomba de Pere Joan Barceló, àlies Carraslet (1682-1743) enterrat a la catedral de Breisach el Vell després de les vicissituds de la seva participació al conflicte espanyol i posterior exili.²⁵

Entre d'altres institucions, podem destacar com l'Institut de Projectió Exterior de la Cultura Catalana (IPECC) ha portat a terme viatges d'estudi de camp per recuperar els espais de la mort dels exiliats catalans del segle XVIII. Una de les publicacions relacionades seria l'estudi de Sebastià Sardiné

Coloquio de Metodología Histórica Aplicada, vol. II, Universidad de Santiago de Compostela, Santiago de Compostela, 1984, pp. 115-124; Olga LÓPEZ, *Actituds col·lectives davant la mort i discurs testamentari al Mataró del segle XVIII*, Rafael Dalmau, Barcelona, 1987.

23. Agustí ALCOBERRO, *L'exili austracista (1713-1747)*, Pagès, Lleida, 2002; Agustí ALCOBERRO, «Conseqüències de la Guerra de Successió en el patrimoni artístic i cultural: repressió interior i continuïtat a l'exili», *Conflictes bèl·lics, expoliacions, col·leccions*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 2009, pp. 13-30.

24. ALCOBERRO, *Conflictes bèl·lics*, p. 24, nota 21.

25. SERRA I SELLARÉS, *Catalunya, 1714*, pp. 122-123.

i Torrentallé²⁶ sobre diplomàcia. Una nova etapa en la recerca s'obriria amb l'estudi de les carències de presentació patrimonial i el plantejament d'estratègies de recuperació de la memòria històrica en els espais de Viena lligats als catalans exiliats. La memòria del passat pot presentar reptes nous per la gestió cultural entre països que comparteixen una història comuna. Aquesta idea queda palesa quan veiem, per exemple, que la tomba de l'emperadriu Elisabet Cristina de Brunsvic-Wolfenbüttel (1691-1750), situada a la Cripta Imperial o dels Caputxins a Viena, disposa d'un relleu amb la imatge de Barcelona. El record de l'estada a Barcelona queda així lligada a l'emperadriu amb aquesta escena de la ciutat vista des del mar.

El filòsof Theodor W. Adorno va sentenciar que no es podia escriure poesia després d'Auschwitz. El drama de la mort marcava una generació d'intel·lectuals que van veure perdre en els camps de concentració qualsevol lligam que els unia amb la humanitat de base: Primo Levi ja ho qüestionava en el seu text *Si això és un home*. La creació artística-literària intenta convertir el sofriment real en imatge i fa, d'aquesta manera, de les víctimes obres d'art lliurant-les al món que les assassinà. Davant de l'imperatiu moral de no oblidar (per no permetre que es repeteixi la barbàrie) i el principi d'estilització estètic, encarem l'ús patrimonial dels espais de mort en la segona meitat del segle XX i en la nostra actualitat. Una mort lligada a la seva consciència històrica i a la seva presentació, difusió i conservació, del denominat en ocasions patrimoni incòmode, de gran potencial didàctic. El context del nostre treball ha estat la Catalunya en època de la Guerra de Successió. Els exemples presentats són una mostra àmplia de diverses formes de tractar el patrimoni de la mort i intentar trobar les imbricacions nacionals contemporànies més enllà del 1714. Patrimonialitzar esdevé

26. Sebastià SARDINÉ I TORRENTALLÉ, *Jo, Vilana-Perles. El diplomàtic català que va moure els fils de la Guerra de Successió (1704-1734)*, Pagès, Lleida, 2013.

un exercici de retòrica per part del poder i en el cas estudiat les bases simbòliques eren prou evidents per aprofitar-les: batalla i mort sempre són formes d'interpel·lació de l'espectador-visitant enfrontat al drama de vencedors i vençuts. Guies escrites, rutes urbanes, cartel·les, punts d'informació o escultura pública són alguns dels mecanismes que donen veu al silenci de les sepultures, sempre de la mà dels arqueòlegs, historiadors, gestors patrimonials, artistes i intel·lectuals que reprenen el passat per abocar-lo en el nostre present.

Com a conclusió voldríem acabar amb una pregunta sorgida mentre escrivia aquestes línies: les guerres poden ser generadores de patrimoni per èpoques futures?

La destrucció de patrimoni familiar a la Guerra del Francès: les cases Fontcuberta i Pasqual de Vic (1812)

DANIEL PIÑOL ALABART*

Universitat de Barcelona

Resum

En aquest article s'estudien dues declaracions testificals que fa Miquel de Fontcuberta, d'Oriola i de Pasqual amb motiu de la destrucció del patrimoni mobiliari de dues cases que posseeix a Vic. El context és la Guerra del Francès i el motiu per fer aquestes declaracions és denunciar els estralls de la guerra. Els documents es conserven actualment a l'Arxiu Fontcuberta i mostren l'interès d'un noble vigatà per la conservació del seu patrimoni, uns mobles, llibres, arxiu i relíquies que s'han vist afectades pel pas dels francesos per la ciutat de Vic. En l'article s'inclouen les transcripcions d'ambdós documents.

Paraules Clau: arxius patrimonials; Guerra del Francès; Vic.

Resumen

En este artículo se estudian dos declaraciones testimoniales que realiza Miquel de Fontcuberta, d'Oriola i de Pasqual con motivo de la destrucción del patrimonio mobiliario de dos casas que posee en Vic. El contexto es la Guerra del Francés (Independencia) y el motivo para realizar estas declaraciones es denunciar los daños causados por la guerra. Los documentos se conservan actualmente en el Archivo Fontcuberta y muestran el interés de

* Aquesta comunicació s'emmarca dins del projecte «Los archivos privados: más documentos para la historia. Edición de fuentes e investigaciones históricas)» (número de referència HAR2012-33755 del Ministeri d'Economia i Competitivitat).

un noble vicense por la conservación de su patrimonio, unos muebles, libros, archivo y reliquias que se han visto afectados por el paso de los franceses por la ciudad de Vic. En el artículo se incluyen las transcripciones de los dos documentos.

Palabras clave: archivos patrimoniales; Guerra de la Independencia; Vic

Abstract

In this paper we will be looking at two witness statements made by Miquel de Fontcuberta, d'Oriola i de Pasqual regarding the destruction of family belongings in two houses of his property in the town of Vic. The context is the Peninsular War and the reason for making the statements is to report the damage occurred during the war. The documents are currently in the Fontcuberta archive and they show the interest of a nobleman residing in Vic for the conservation of his patrimony, some pieces of furniture, books, archive, and relics that had been damaged when the French passed through the city of Vic. Transcriptions of the two documents are included in the paper.

Keywords: Patrimonial archives, Peninsular War, Vic.

1. Introducció

En aquest article es presenten dos documents localitzats a l'Arxiu Fontcuberta i que relaten diversos fets relacionats amb la Guerra del Francès. Es tracta de les diligències acompanyades de diversos testimonis aportats per Miquel de Fontcuberta, d'Oriola i de Pasqual l'any 1810. En els documents els testimonis expliquen els desperfectes que han observat en les cases propietat del causant i que han estat comesos pels francesos. Les cases en qüestió són la casa Fontuberta i la casa pasqual, ambdues situades a Vic. Els documents en qüestió, però, són una còpia autèntica de l'any 1812. A l'article s'analitzen els dos documents i la informació que aporten sobre la destrucció de patrimoni moble i de la documentació conservats en aquestes dues cases vigatanes. Aquest fet es contextualitza en la Guerra del Francès i, concretament, entorn de l'anomenada Batalla de Vic.

2. Els arxius patrimonials i la Història

Des de fa uns anys els arxius patrimonials desperten l'interès de la comunitat científica, tant des del punt de vista arxivístic com des del vessant historiogràfic.¹ L'Administració promou la recuperació d'arxius patrimonials a través de la incorporació d'aquests als arxius públics mitjançant les figures jurídiques establertes per la legislació. Així, la xarxa d'arxius de la Generalitat conserva en els seus dipòsits un nombre important d'arxius patrimonials i els posa a la disposició de la comunitat investigadora i dels usuaris en general. També elabora el cens d'arxius, finalitzat ja en 13 comarques segons dades del 2012.² D'aquesta manera es té constància que al 2010 es conservaven en arxius públics un total de 682 arxius patrimonials, suposant uns 4.841 metres lineals de documentació.³ Els catalans, però, no són els únics arxius públics que recullen documentació privada. Com exemple citem el cas recent de l'Arxiu Històric Fàbregas de Manresa, donat d'alta en el cens guia d'Arxius d'Espanya i Iberoamèrica, del Ministeri de Cultura.⁴ L'arxiu que encapçala aquesta política i aquestes iniciatives és l'Arxiu Nacional de Catalunya. Aquest ingressa arxius empresarials des de fa anys,⁵ arxius personals i arxius patrimonials.⁶

1. Pere GIFRE, *Els Arxius patrimonials. Possibilitats historiogràfiques*, Arxiu Històric comarcal/Institut d'Estudis Empordanesos, Figueres, 1992.

2. Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura. *Cens d'Arxius de Catalunya*, disponible a <http://www20.gencat.cat/portal/site/CulturaDepartament> [consulta: 21 de gener de 2014].

3. Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura. *Estadística d'Arxius, Informe 2010*, disponible a http://www20.gencat.cat/docs/CulturaDepartament/SSCC/GT/Arxius%20GT/Informe_Arxius_2010_def2.pdf [consulta: 21 de gener de 2014].

4. Arxiu Històric Fàbregas de Manresa (segles XI-XXI), <http://www.censoarchivos.mcu.es/censoguia/portada.com> [consulta: 20 de febrer de 2014].

5. Josep FERNÁNDEZ TRABAL, «Los archivos empresariales en Cataluña. Balance de 15 años de actuación del Arxiu Nacional de Catalunya», *Revista de Historia Industrial*, 9 (1996), pp. 183-198.

6. Josep FERNÁNDEZ TRABAL, «Aproximació al contingut dels arxius nobiliaris i el seu interès per a la investigació», *Butlletí de l'Arxiu Nacional de Catalunya*, 28 (2011), pp. 2-8.

Totes aquestes iniciatives deriven de la legislació. Així, en la Llei 9/1993 de 230 de setembre, del Patrimoni Cultural Català,⁷ especifica que els documents privats formen part del patrimoni documental català. També la Llei 10/2001, de 13 de juliol, d'Arxius i Documents, remarca que el seu àmbit d'actuació inclou els arxius privats i s'estableixen diverses disposicions per als propietaris. S'obliga a aquests a tenir inventaris dels seus arxius i a facilitar l'accés als investigadors.⁸

Les actuacions citades han tingut com a conseqüència l'augment de la recerca amb els arxius patrimonials, ja que n'han facilitat la consulta. Ho constatà el Dr. Llorenç Ferrer en la ponència marc del I Col·loqui Internacional «Els arxius patrimonials: situació actual i reptes de futur», celebrat a Barcelona els dies 1 i 2 de juny de 2011. Ja Pierre Vilar va copsar la importància que tenen els arxius patrimonials per a la recerca històrica, i ho incorpora al seu estudi sobre la Catalunya moderna.⁹ Altres exemples notables que cal citar són l'obra d'Eva Serra sobre Sentmenat¹⁰ i la de Carme Sanmartí sobre el mas Sanmartí, treball realitzat sobre el propi arxiu familiar.¹¹

Els fons patrimonials són la base documental per a moltes recerques però també com a complement a altres arxius i documents. Per exemple, el treball de Jaume Codina sobre contractes matrimonials, en què la base documental és notarial però es complementa amb documents conservats

Com exemple citem el cas de l'arxiu dels Sentmenat, marquesos de Castellldosrius, del qual se n'ha fet la catalogació i indexació dels pergamins, al maig de 2012.

7. *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya* (DOGC), n. 1807, 11/10/1993, article 19.2/b.

8. DOGC, n. 3437, 24/07/2001.

9. Pierre VILAR, *Catalunya dins l'Espanya Moderna. 1. Introducció. El medi natural*, Ed. 62, Barcelona, pp. 30 i següents.

10. Eva SERRA, *Pagesos i senyors a la Catalunya del segle XVI: baronia de Sentmenat 1590-1729*, Ed. Crítica, Barcelona, 1988; Vegeu també Eva SERRA, «L'evolució d'un patrimoni nobiliari», *Recerques*, 5 (1975), pp. 33-71.

11. Carme SANMARTÍ, *La pagesia benestant al Bages: el mas Sanmartí*, Ed. Angle, Manresa, 1995.

en l'arxiu particular de l'autor.¹² L'entrada en joc d'un major nombre de documents és fonamental, i els arxius patrimonials entren en aquesta línia.¹³ Llavors, qualsevol acció que porti a donar a conèixer documentació és benvinguda i necessària, però actuant amb prudència i valorant el material que tenim entre mans.¹⁴

Quan des de l'àmbit arxivístic català es va començar a abordar la qüestió dels arxius patrimonials, s'apuntaven una sèrie de problemes entorn d'aquests. Per exemple l'accés, la conservació, la falta d'instruments de descripció, etc. Això denota que ja hi havia un interès per copsar la realitat dels arxius patrimonials, posar-la en evidència i, si fos convenient, actuar¹⁵. Es va començar per la realització d'inventaris d'arxius patrimonials, essent els primers els de les comarques gironines.¹⁶ Malgrat l'empenta inicial, la tasca no s'ha continuat de forma sistemàtica, cosa que fa que encara avui en dia hi hagi un important desconeixement sobre l'existència d'arxius patrimonials, la seva conservació i el seu contingut.

El primer dels problemes esmentats, l'accés, centra ara la nostra atenció ja que pensem que és el principal. Quan un historiador vol consultar un fons documental conservat en mans dels seus propietaris té veritables dificultats per poder-hi accedir. Els propietaris no sempre faciliten que

12. Jaume CODINA, *Contractes de matrimoni al Delta del Llobregat (segles XIV a XIX)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1997. Utilitza alguns documents conservats en el propi arxiu particular de l'autor.

13. Flocel SABATÉ, «Pròleg» a Dolors Domingo, *Pergamins de Privilegis de la ciutat de Balaguer*, Universitat de Lleida, Lleida, 1997, p. 8.

14. Flocel SABATÉ, *L'arxiu d'una masia: Can Prat*. Centre d'Estudis Comarcals d'Igualada, Igualada, 1991, p. 3.

15. M. Àngels ADROER; Pere GIFRE, «Arxius privats i patrimonials a Catalunya», *Lligall. Revista Catalana d'Arxivística*, 1 (1988), pp. 83-92. Josep FERNÁNDEZ TRABAL, «Els arxius familiars i patrimonials. Problemàtica, caracterització i metodologia», *Lligall. Revista Catalana d'Arxivística*, 4 (1991), pp. 95-113.

16. M. Àngels ADROER; Pere GIFRE, «Inventari dels arxius patrimonials de les comarques gironines», *Revista de Girona*, 119 (1986), pp. 80-84. Vegeu també Pere GIFRE; Josep MATAS; Santi SOLER, *Els arxius patrimonials*. CCCG, Girona, 2002, pp. 99-116.

els historiadors puguin consultar els seus arxius, ans al contrari, són curiosos en no deixar veure els seus papers a qualsevol persona que s'hi acosti, encara que sigui un investigador acreditat. I l'aplicació de les lleis abans esmentades, amb les obligacions que disposen per als propietaris, no són fàcils d'aplicar. Per això massa sovint s'ha hagut de recórrer a estratègies peculiars d'acostament als arxius. Vegem-ne alguns casos concrets. Pierre Vilar explica que, «...en saber que m'interessava pels papers privats, alguns amics m'obtingueren l'accés als arxius de cases nobles: el de Dalmases, gràcies a l'amabilitat del marquès de Vilallonga; el de Guàrdia, gràcies a l'amabilitat del baró d'Esponellà (...)».¹⁷ Carme Batlle remarca la importància que té la documentació particular per a un estudi global, en aquest cas sobre el Maresme medieval.¹⁸ També Andreu Galera, compilador del diplomatarí de Cardona, remarca que és molt important la disposició de la família a l'hora de poder consultar aquests arxius.¹⁹ Tot i que són criteris poc arxivístics, els hem de considerar perquè pertanyen a la realitat. Així doncs, en la majoria dels casos cal comptar amb la bona voluntat dels propietaris.²⁰

Per això cal lloar les iniciatives que porten al dipòsit d'arxius patrimonials en arxius públics, tot i que no són les úniques actuacions. Cal tenir en compte l'edició de documents com la que duu a terme la Fundació Noguera. Entre les seves publicacions hi ha el citat el Diplomatarí de Cardona, que inclou alguns pergamins procedents d'arxius

17. Cit. a VILAR, *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, p. 30.

18. Carme BATLLE, «Presentació» a Coral Cuadrada, *El Maresme Medieval*, Caixa d'Estalvis Laietana, Mataró, 1988, p. 15.

19. Andreu GALERA, *Diplomatarí de la vila de Cardona (anys 966-1276)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998.

20. Pere GIFRE; Santi SOLER, *Patrimoni i Arxiu. Inventari del fons patrimonial Caramany de Corçà, segles XIII-XX*, Ajuntament de La Bisbal d'Empordà, La Bisbal d'Empordà, 1996, p. 46. Carme Maria MARUGAN I VALLIVÉ, «La recuperació dels fons patrimonials dels Pallars Sobirà. El cas de Casa Subirà, d'Altron, i el projecte de la recuperació de la memòria històrica de la Vall de Cardós», *Lligall. Revista Catalana d'Arxivística*, 29 (2002), pp. 127-141.

patrimonials, o ens hem de referir també als pergamins del Fons Mercader-Belloc.²¹ L'edició de fonts permet conèixer també documents excepcionals com és el cas del Llibre de la Baronia d'Eramprunyà, propietat del senyor Ignacio de Puig.²²

Al costat de l'edició podem incloure la publicació de notícies sobre arxius patrimonials, com l'article de Montserrat Sanmartí sobre els Martí d'Ardenya.²³ També cal considerar l'edició dels inventaris i catàlegs, dels que en són un bon exemple el fons patrimonial Caramany de Corçà²⁴ o l'arxiu dels Farners.²⁵ Amb això volem dir que no es tracta únicament de fer una difusió generalitzada, sinó de facilitar el coneixement sobre aquests arxius, incloent els quadres de classificació, tipologies documentals que contenen, història de l'arxiu o les possibilitats de recerca que ofereixen.

Una altra manera de facilitar l'accés als arxius patrimonials és a través de la digitalització i la inclusió de les imatges dels documents en bases de dades accessibles des de la xarxa, o publicar a la web els instruments de descripció d'aquests arxius.²⁶ Citem com a exemple el projecte de recerca ARQUIBANC, de la Universitat de Barcelona, que aplega diverses iniciatives entorn dels arxius patrimonials.²⁷ Alguns resultats ja s'han

21. Josep FERNÁNDEZ TRABAL, *Inventari dels pergamins del Fons Mercader-Bell-lloc de l'Arxiu Històric Municipal de Cornellà de Llobregat (segles XI-XVIII)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1989.

22. Elena CANTARELL; Mireia COMAS; Carme MUNTANER, eds., *El Llibre de la Baronia d'Eramprunyà*, Pagès Editors, Lleida, 2011. L'anàlisi del llibre original permet veure com el seu autor va aprofitar els fulls que quedaven en blanc per anotar petits registres d'altres documents que tenia al seu arxiu. Aquests registres no s'han inclòs en l'edició ja que demanen un estudi diplomàtic i arxivístic pormenoritzat que va més enllà de l'edició.

23. Montserrat SANMARTÍ, «L'Arxiu patrimonial Martí d'Ardenya», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, XVII (2006), pp. 85-109.

24. GIFRE; SOLER, *Patrimoni i Arxiu*.

25. Pere GIFRE, *Els Farners: vassalls de senyors i senyors de pagesos. Catàleg documental de l'Arxiu Farners*, Centre d'Estudis Selvatans, Santa Coloma de Farners, 1996, p. 15.

26. Flocel SABATÉ, «Pròleg» a *Medievalisme: noves perspectives*, Pagès Editors, Lleida, pp. 9-16.

27. Es va iniciar amb els projectes dirigits per Daniel Piñol, HAR2008-01748 i PGIR-08/09. Actualment el finançament és del projecte HAR2012-33755. Formen

publicat a nivell internacional, fruit de la presentació de ponències i comunicacions en congressos i fòrums de debat.²⁸

3. *Les declaracions de Miquel de Fontcuberta*

Després d'aquestes primeres consideracions i reflexions entorn de la importància dels arxius patrimonials, ens centrem en els documents que ens ocupen. Es tracta de dues còpies autèntiques de les declaracions presentades per Miquel de Fontcuberta l'any 1810 i que es conserven a l'arxiu Fontcuberta. Aquest arxiu conté documentació des del segle XI fins al segle XXI i està sent objecte d'estudi per part del projecte ARQUIBANC, citat més amunt. Aquest arxiu conté el fons patrimonial Fontcuberta, centrat bàsicament a la comarca d'Osona; el fons Sentmenat, referent a Terrassa i Castellar del Vallès principalment; i el fons Perramon, centrat a Ventalló i altres poblacions empordaneses.²⁹ Aquests fons

part de l'equip d'investigació Ignasi Baiges, Elena Cantarell, Mireia Comas, Giacomo Floris, Rosa Lluch, Carme Muntaner i Teresa Vinyoles.

28. Elena CANTARELL; Mireia COMAS, «The ARQUIBANC Project: location, recovery, arrangement, and dissemination of Catalan private archives and documents», *Digital Medievalist* ISSN: 1715-0736. <<http://www.digitalmedievalist.org/journal/7/cantarell/>>; Elena CANTARELL i Mireia COMAS, «Localización, recuperación, organización y difusión de archivos y documentos privados catalanes. El proyecto Arquibanc». E. Cantarell i M. Comas, eds., *La escritura de la memoria: los registros*, PPU, Barcelona, 2012, pp. 363-372. Elena CANTARELL, «ARQUIBANC. Les archives privées catalanes on-line. Récupération, préservation et diffusion digitale de documents conservés en mains privées». C. CLIVAZ, J. MEIZOZ, F. VALLOTTON, J. VERHEYDEN, eds., *Lire demain. Des manuscrits antiques à l'ère digitale. Reading tomorrow. From Ancient Manuscripts to the Digital Era.*, PPUR, Lausanne, 2012, pp. 579-590. Daniel PIÑOL, «De la casa a la web. Archivos y documentos privados catalanes en Internet», a B. Barbalato, A. Minglegrün, eds., *Télémaque. Archiver et interpréter les témoignages autobiographiques*, Presses Universitaires de Louvain, Louvain, 2012, pp. 79-89. Daniel PIÑOL, «ARQUIBANC. Arxius Catalans a la xarxa», *Humanities on the Internet: The Middle Ages*, 2012 (en premsa).

29. Cfr. Blanca GARÍ, *El señorío de Ventalló. historia de las familias Requesens, Caramany y Perramón, que lo poseyeron*, Casa Perramón, Ventalló, 1989.

procedeixen dels enllaços matrimonials de la família, tal com es posa de manifest en els instruments de descripció i dels índexs elaborats a l'any 1897 en el moment en què es van unir i organitzar de nou aquests tres fons.

Els documents que són objecte de l'anàlisi es localitzen al fons Fontcuberta del citat arxiu i es refereixen a dues propietats que aquesta família tenia a la ciutat de Vic en el primer terç del segle XIX. Aquest arxiu i els tres fons que l'integren està molt ben classificat, ordenat i amb uns instruments de descripció òptims. Aquests permeten localitzar ràpidament la documentació que es busca, encara que no segueixin els estàndards de descripció arxivística actuals. L'organització de l'arxiu, per la seva banda, segueix la lògica de l'ús per a la gestió del patrimoni, trobant en primer lloc els testaments i els capítols matrimonials. Seguidament la documentació relacionada amb cada mas i altres propietats, ja sigui en zones properes a les esmentades, o en més allunyades. Finalment trobem la documentació relacionada amb els censos i els censals, tant els actius com els passius. També hi ha documentació judicial, personal, eclesiàstica i de tipus nobiliari. Prenent com a base aquesta classificació el projecte ARQUIBANC està elaborant els quadres de classificació tot seguint la proposta dels especialistes.³⁰ Els quadres de classificació permetran entendre millor la lògica d'aquest arxiu i comprendre que no sempre els documents es troben on haurien de trobar-se. Malgrat que els documents de Miquel de Fontcuberta es refereixen a propietats de Vic, no els trobem en les caixes corresponents si no en la caixa 25, titulada «Documents diversos».³¹ És una qüestió a tenir en compte quan treballem amb un fons patrimonial: aquells documents que no tenen un interès directe per la gestió del patrimoni és habitual localitzar-los en carpetes o caixes amb noms similars. En el mateix arxiu Fontcuberta hi ha diverses caixes

30. GIFRE, MATAS i SOLER, *Els arxius patrimonials*, pp. 63 i següents.

31. Arxiu Fontcuberta, 25: Documents diversos, 2; Arxiu Fontcuberta, 25: Documents diversos, 3.

amb noms com «Documentos inútiles» o «Documentos curiosos», caixes que ens han ofert algunes sorpreses.³²

Miquel de Fontcuberta, d'Oriola i de Pasqual, és el propietari d'un extens patrimoni ubicat principalment a Santa Eugènia de Berga i a Vic. Nascut el 1764, és fill de Josep Lluç de Fontcuberta i de Josefa d'Oriola i de Cortada. El trobem documentat com a regidor de Vic en el consistori que va prendre possessió el dia 1 de novembre de 1812, essent alcalde, Joan Rocafiguera. Ara bé. Sembla que l'actuació d'aquest prohoms vigatà i home que ara ens ocupa no va estar massa d'acord amb les altres autoritats municipals, protagonitzant diversos incidents en les sessions consistorials.³³

Iniciem l'anàlisi dels documents fixant-nos en els caràcters externs. Es tracta de documents en paper, amb format foli i cosits pel mig. El primer té 14 folis i el segon en té 11. L'escriptura és una humanística cursiva de principis del segle XIX, amb les abreviatures habituals del moment i pròpies de l'àmbit notarial. Les dues declaracions estan redactades en castellà però a la portada contenen un resum i la data escrits en català. Aquests resums segurament van ser inserits en la portada, juntament amb la signatura, a finals del segle XIX, en el moment en què l'arxiu es va reorganitzar, com s'ha dit. Ambdós documents contenen, a la part superior del foli n. 2, el timbre de l'impost sobre el paper corresponent a l'any 1809. Aquesta data, però, va acompanyada d'altres dates esmenant la primera: «valga para el año 1810. Por el aumento Provincial de 68 maravedíes de vellón Valga por el año 1811. Valga para el año 1812».

L'estructura dels documents és, en ambdós casos, igual. S'inicien amb la compareixença de Miquel de Fontcuberta, d'Oriola i de Pasqual que

32. Ignasi BAIGES, «Documents del segle X al fons Sentmenat de l'Arxiu Fontcuberta», a J. MUTGÉ, R. SALICRÚ, C. VELA, eds., *La Corona catalanoaragonesa, l'Islam i el món mediterrani: estudis d'història medieval en homenatge a la doctora Maria Teresa Ferrer i Mallol*, CSIC, Barcelona, 2013, pp. 13-21.

33. Maties RAMISA, «Aspectes de la Guerra del Francès a Vic (1808-1814)», *Ausa*, XI/110-111 (1984), pp. 246-249.

relata els desperfectes que han sofert les seves propietats. Després de la declaració del causant s'expressa el desig d'aquest que es reculli la informació necessària que corroborei el llistat de greuges. El notari notifica aquesta voluntat al síndic personer de la ciutat de Vic, Josep de Mas, i en dóna fe.³⁴ Seguidament vénen les declaracions dels testimonis que acaben, cada una d'elles amb la signatura dels propis compareixents i del notari. Aquestes declaracions s'organitzen seguint els mateixos punts amb què Fontcuberta ha exposat els fets i es fan sempre en una data diferent a la de la primera compareixença. Finalment trobem el manament de l'alcalde major o del seu substitut per tal que el síndic personer rebí les diligències exposades, les comunicui a la part interessada i se li lliurin les còpies que sol·liciti. Les diligències vénen aprovades per l'alcalde major i el notari n'estén còpia.

Per tal de veure el contingut dels dos documents cal fer-ne ara una anàlisi individualitzada de cada un d'ells. Certament que hi ha elements comuns, però pensem que és millor detenir-se i veure'l cada un per la seva banda.

El primer document es refereix a la casa Pasqual de Vic. La data de la compareixença del causant és el 16 de maig de 1810 i l'autorització de l'autoritat competent és del mateix dia. Els quatre testimonis declaren el 17 de maig, després que Josep Nadal i Antoni Valls, membres de la Junta Corregimental de Vic i que exerceix la jurisdicció municipal en aquell dia per absència de l'alcalde major. Aquest, Josep Antoni Generes, autoritza el lliurament de còpies el dia 21 de maig.³⁵ La còpia està validada pel notari el 10 de gener de 1812. Estem, doncs, davant d'un procés administratiu dins l'àmbit judicial i que ve legalitzat per totes les garanties

34. Al síndic personer, càrrec creat al 1766 per la monarquia borbònica, li correspon la defensa dels veïns davant dels regidors municipals, amb l'objectiu d'evitar abusos. Cfr. Josep SERRANO DAURA, *Senyoriu i municipi a la Catalunya Nova (segles XII-XIX)*, Fundació Noguera, Barcelona, 2000, pp. 961-965.

35. Josep Antoni Generès, advocat dels Reials Consells, va prendre possessió d'Alcalde Major de Vic l'any 1805. En el seu mandat es va enfrontar durament amb el corregidor Antonio de Arce. Cfr. Rafael CERRO NARGÁNEZ, «L'administració territorial a Vic: alcaldes majors i tinents de corregidor (1718-1808)», *Ausa*, XXIII/160 (2007), pp. 341-342.

jurídiques –autoritats públiques, notari públic- i diplomàtiques –estructura, datacions i signatures- que requereix un document d'aquest tipus. Miquel de Fontcuberta declara que està interessat en recollir informació dels testimonis i ho fa a partir de cinc punts. En el primer es diu que la seva propietat és la casa Pasqual, al carrer de Sant Hipòlit.³⁶ Aquesta casa estava dotada amb mobles i robes, i tot s'hi va quedar juntament amb l'arxiu, quedant enregistrat en un inventari, segons fa constar el propietari. Aquest fet és important ja que amb l'inventari, diu el propietari, es podrà demostrar què ha desaparegut o s'ha destruït. En el segon punt es diu que en aquesta casa s'hi va instal·lar «...el Caballero Gobernador de esta plaza, don Antonio de Arce...» perquè la casa estava desocupada.³⁷ Per acondicionar-la millor es van ubicar tots els objectes i mobles en tres estances de la part superior. Fontcuberta, en el punt tercer, es refereix a la invasió de la ciutat pels francesos del 12 de gener i que es va repetir al 2 de febrer de 1810. Aquestes dates es relacionen directament amb l'anomenada Batalla de Vic del 20 de febrer d'aquell mateix any.³⁸ Els estralls que va causar la batalla i també les diferents ocupacions dels francesos van ser generals a tota la Plana de Vic, segons expliquen testimonis directes com el d'Isidre Serrat. En les seves memòries diu: «...no puc detenir-me en explicar les diferents vegades que vingueren a Vich, extenent-se per aquelles vilas de la Plana, cremant, robant y cometent repetidas y horrorosas crueltats, no obstant que los somatents los tormentàva moltíssim».³⁹ Els saquejos eren habituals i s'estima que, a Vic, les pèrdues ascendien a 9 milions de rals.⁴⁰ Les autoritats

36. Actualment carrer de Sant Miquel dels Sants. Cfr. Francesc de ROCAFIGUERA, *Nomenclàtor. Els noms dels carrers de Vic*, Ajuntament de Vic, Vic, 2012, p. 141.

37. RAMISA, «Aspectes de la Guerra del Francès...», pp. 240-241. Arce era corregidor de la Junta auxiliar des de que aquesta es va constituir el 4 de juny de 1808.

38. Ramon ORDEIG I MATA, «La Batalla de Vic», *Ausa*, XI (1983-1985), pp. 353-367. RAMISA, «Aspectes de la Guerra del Francès...», p. 244. Maties RAMISA, *La Guerra del Francès al Corregiment de Vic, 1808-1814*, Ed. Eumo, Vic, 1993. Mireia TONA, *La Batalla de Vic*, Ajuntament de Malla, Malla, 2010.

39. Enric PRAT; Santi SOLER; Pep VILA (eds.), *De la Guerra Gran a la Guerra del Francès: la història vista des de l'Alt Lluçanès: memòries d'Isidre Serrat i Portavella (Alpens, 1751-1822)*, Patronat d'Estudis Osonencs, Vic, 2010, p. 127. A Alpens, la població

relataven els danys causats que afectaven les persones, els animals, béns immobles, terres i collites.⁴¹

Al tornar a la ciutat, el propietari va trobar les esmentades estances obertes i amb els mobles destruïts, els papers i llibres barrejats, un forat obert en una paret mitjancera amb la casa veïna, i tots els atuells de cuina trencats. Al quart punt s'indica que s'han trobat a faltar alguns tamborets i cornucòpies i que els vidres de l'urna de Santa Amància, relíquia que es guarda a la capella, estan destrossats. Aquesta urna amb el cos de la santa va ser portada des de Roma per Antoni Pasqual i Lleu, eclesiàstic nascut a Arenys de Mar el 1643 i que va ser bisbe de Vic fins l'any 1704. El papa Climent X va lliurar la relíquia a Pasqual durant una estada que va fer a Roma l'any 1675, abans de ser bisbe. Juntament al cos de Santa Amància va rebre el cos de Sant Fèlix, que va ser dipositat a l'església parroquial d'Arenys de Mar, mentre que l'altra relíquia va ser dipositada a l'oratori de la casa Pasqual de la mateixa població. En relacionar-se la família Pasqual amb la família Fontcuberta les relíquies van passar a mans d'aquesta segona i fou precisament Miquel de Fontcuberta qui les va traslladar a la casa Pasqual de Vic l'any 1810,⁴² patint els desperfectes que relata, tot i que només diu que es van trencar els vidres de l'urna. En tot cas aquesta relíquia es va conservar posteriorment a l'església romànica de Sant Joan de Saladeures i actualment es conserva en un altar lateral de la capella del castell nou de Saladeures, a Santa Eugènia de Berga, propietat de la família Fontcuberta.⁴³

d'on era natural el prevere Serrat, s'hi va refugiar la Junta corregimental de Vic a causa de les diferents invasions franceses.

40. RAMISA, *La Guerra del Francès...*, pp. 165-170.

41. Rafael GINEBRA MOLINS, «Enmig d'una guerra, fa 200 anys: informes de les autoritats locals de 1810 sobre els danys de la Guerra del Francès», *Els cingles de Collsacabra*, 65 (2011), pp. 20-25.

42. Agustí ESPRIU I MALAGELADA, *Aproximació històrica al mite de Sinera*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2010, p. 178.

43. Vegeu l'article «Sala-d'heures, de Santa Eugènia», *Butlletí Cooperatiu Plana de Vic* 55 (2009), pp. 14-15.

Totes aquestes diligències presentades pel propietari vénen corroborades pels testimonis, que són autoritzats per les autoritats esmentades i el seu assessor Bonaventura Font i Macià, el dia 16 de maig de 1810. L'endemà el síndic personer Josep de Mas, crida els quatre testimonis.

El primer testimoni és Josep Golobardes, de Vic, de 70 anys d'edat. És un testimoni de primera mà ja que diu que habitava la casa. El segon testimoni és Jaume Cuberta, fuster vigatà, de 46 anys d'edat. En la seva declaració afirma que va ser encarregat pel propietari per posar tancaments als armaris on van guardar robes, objectes i papers, i per haver vist tots els mobles que van ser destruïts. També afirma que va ser dels primers en anar a la casa un cop van marxar els francesos de la ciutat. Un tercer testimoni, Segimon Febrer, hortolà de 46 anys, exposa que va dur a terme les tasques de conservació i emmagatzematge dels objectes i les robes. De fet aquest hortolà és l'únic testimoni comú entre aquest primer document i el segon, la qual cosa ens pot apuntar una certa confiança del propietari cap a ell. Febrer diu: «...dixo saber con motivo de entrevenir mucho tiempo á la casa Pasqual...» Estava habituat, doncs, a anar a la casa i, entre altres coses, va ajudar a recomposar els vidres de l'urna de Santa Amància. El darrer testimoni és Josep Sala, paleta de Vic de 40 anys. Va ser l'encarregat de tapiar la paret mitjanera de la casa abans de la invasió francesa. I també diu que recorda haver vist les cortines i altres robes de la casa.

La segona declaració, datada el 8 de juny de 1810, es refereix a la casa Fontcuberta, de Vic. No obstant, així com a l'altre document es veia molt clar el nom de la casa ja en el primer punt de la declaració del propietari, ara només es diu:

...que antes de la primera invasión de los franceses en esa ciudad que fuen en diez y siete abril de mil ochocientos y nueve, la casa del expone-
nente era de las más cómodamente alajadas y, á proporción de su esta-
do y condición, abundante en sus adornos, muebles, ropas y efectos así
de decencia exterior como doméstica.

Serà el primer testimoni, Josep Urpià, que digui el nom de la casa, situada al carrer de la Riera,⁴⁴ decorada per Francesc Pla, -segurament per ordre de Miquel de Fontcuberta i Morgades-, i actualment en mans d'uns altres propietaris.⁴⁵ Sí que a la portada hi ha la referència explícita de la casa Fontcuberta, que forma part d'un patrimoni separat del de Pasqual, però no a les aportacions directes del propietari.

Miquel de Fontcuberta relata els desperfectes a partir de 10 punts, detallant no només la citada data de la primera invasió dels francesos si no també totes les actuacions que va dur a terme per salvar el seu patrimoni i els desperfectes que, malgrat tot, es van produir. Així, explica que va enterrar als baixos de la casa i en caixes els papers del patrimoni, robes i vestits, excepte alguns que va reservar per a ús diari de la família. També va amagar a l'establia tota la plata, ubicant-la en una caixa que va posar en un forat amb l'ajuda de Segimon Febrer, testimoni que compareixerà després i que ja coneixem del document anterior. Segons Fontcuberta, la seva família constava en aquell moment d'ell mateix, la seva esposa -Josefa de Perramon i Caramany-,⁴⁶ cinc fills, el mestre i cinc servents. Es lamenta que per falta de temps va haver de deixar molts mobles, robes i atuells que, lamentablement, van ser destruïts. També els francesos van trobar tots els amagatalls i van destruir els objectes i documents amagats. Aquests estaven «...esparcidos, parte quemados, parte inutilizados entre las ruinas y escombros, y los demás, o rotos o descosidos en una confusión total...». Arrel de la nova invasió del 12 de gener de 1810 el propietari no va tenir temps de guardar més coses, tot i que la família havia tornat a residir a la casa i «...tubo que abandonarlo a la suerte».

En aquesta segona compareixença Miquel de Fontcuberta para atenció a l'arxiu de la casa i sobretot al Llibre Major. De l'arxiu diu que estava condicionat «...en las papeleras de su retrete...» i hi va trobar a faltar

44. ROCAFIGUERA, *Nomenclàtor*, p. 130.

45. Àngels COLL CERDÀ, «Francesc Pla, *El Vigatà*, i la decoració de la casa Fontcuberta de Vic», *Locvus amoenus*, 5 (2000-2001), pp. 242-252.

46. Cfr. GARÍ, *El señorío de Ventalló*, p. 126 i arbre genealògic de l'apèndix.

documents i plec del Llibre Major un cop va tornar després de la tercera invasió, és a dir, la del 2 de febrer.

Els testimonis que corroboren les manifestacions del propietari compareixen a Vic el dia 14 de juny de 1810, després que l'alcalde major, Josep Antoni Generes hagués autoritzat la recepció de més informació, ho hagués comunicat al síndic personer municipal i el notari ho validés, tot el dia 8 de juny.

El primer testimoni és Josep Urpià, sabater de 60 anys, que declara que tot el que diu el propietari és cert ja que des de la seva infantesa freqüentava la casa Fontcuberta. Declara conèixer molt bé la família, que va ser testimoni directe del que van fer els francesos ja que ell va romandre a la ciutat i va veure en persona la destrucció dels papers i alguns atuells. Un altre testimoni que compareix és Segimon Febrer, hortolà, que ja trobem en l'altre document. Corrobora tot el que diu el propietari i afirma que va ser testimoni directe de totes les actuacions dutes a terme per salvaguardar el patrimoni i perquè va ser tant el darrer en abandonar la casa quan entraven els francesos, com que va ser el primer en entrar-hi després que aquests van fugir. També va ser testimoni directe de les destruccions que van fer els francesos en l'ocupació del 2 de febrer i va veure

...que los franceses había alojados y sacaban los papeles del retrete o estudio de dicho don Miguel, quales quemaron sin embargo de las reconvençiones que hizo para que no los quemasen, pero que ignora si entre aquellos papeles había o no pliegos del Libro Mayor...

El document acaba amb les formalitats signades per l'alcalde major el dia 18 de juny de 1810 i amb l'ordre del mateix alcalde signada el 26 de juny de que el notari lliure les còpies que l'interessat pugui sol·licitar. El notari valida la còpia el 10 de gener de 1812.

La informació que proporcionen els dos documents és prou evident i la seva intenció és prou clara: denunciar la destrucció del patrimoni per,

si és possible, recuperar quelcom. De tot el que es destrueix en les dues cases destaca, pensem, l'arxiu. Coneixem prou bé l'arxiu actual i podem afirmar que hi ha molta documentació de tots els masos relacionats amb el patrimoni Fontcuberta escampat per Osona, principalment a Santa Eugènia de Berga i Manlleu. Però de les propietats radicades a Vic només hi ha constància d'uns pocs documents: 16 documents entre els anys 1348 i 1915.⁴⁷ Es refereix a l'horta i les terres de Vic, però no trobem cap document referent als béns urbans. Sí que es conserven altres caixes que guarden censos i censals de les cases de Vic i d'altres propietats de la família a la capital que, possiblement es van conservar perquè es guardaven en un altre indret que no va patir tant les conseqüències de la guerra. Tal vegada aquests censals, documents que havien de servir per a la gestió de les rendes amb que comptava la família Fontcuberta, es conservaven al Mas Fontcuberta, documentat en mans de la família des del 1276.⁴⁸ El Llibre Major no s'ha localitzat, certificant doncs el que diu Miquel de Fontcuberta al respecte.

Els dos documents que s'acaben d'analitzar aporten detalls microhistòrics d'un fet general. En primer lloc els hem d'emmarcar dins de l'interès d'un propietari important de Vic, Miquel de Fontcuberta, per salvaguardar el seu patrimoni. Ell encarrega dues còpies de les declaracions i dels testimonis, tal com consta en les formalitats diplomàtiques del final d'ambdós textos. I ho fa perquè vol tenir constància de tot el que ha perdut a causa de la guerra. Evidentment que no és l'únic, ja que testimonis de l'època i les fonts bibliogràfiques ens diuen que les pèrdues van ser molt importants a tota la comarca. Però les declaracions i els testimonis ens fan entrar en dues cases notables de Vic i veure bastant detalladament què hi havia abans de la guerra i què es va destruir. És evident que hi havia objectes de plata, cortines, mobles i llits suficients per la seva família i per altra gent. Fins i tot hi havia una urna

47. Arxiu Fontcuberta, Caixa 12, lligalls 1 i 2: Horta i terres situades a Vic.

48. Arxiu Fontcuberta, Caixa 13, lligall 1, document 2.

amb el cos d'una santa màrtir romana, la qual cosa indica que hi havia també un oratori a la casa. I també es veu molt clar que hi havia un arxiu que estava ben conservat, com no podia ser d'altra manera tractant-se d'un patrimoni extens. En un primer moment la compareixença del propietari sol·licitant l'aportació de testimonis té una clara intenció de denúncia. En un segeon terme veiem que les còpies són del 10 de gener de 1812, pocs dies abans que la ciutat de Vic fos novament ocupada pels francesos. No serà que Fontcuberta, veient un altre cop el perill prop de la ciutat i de casa seva, vol demostrar que cal anar amb compte amb l'invasor, que no s'ha de cedir gens a la seva voluntat –per exemple, no s'han de deixar béns immobles per allotjar-los-, i que el seu patrimoni és el més important amb el que compta? En qualsevol cas la lectura que en fem ara és la de l'interès d'un important propietari vigatà preocupat pel seu patrimoni el qual, malgrat tot, continuarà sent important com demostra l'arxiu que es conserva referent a moltes altres possessions.

APÈNDIX DOCUMENTAL

Document 1

1810 gener 10. Vic

Declaració. *Miquel de Fontcuberta, d'Oriola i de Pasqual denuncia els desperfectes que han causat els francesos en la seva casa, coneguda com a Casa Pasqual, de Vic i sol·licita informació de testimonis que compareixen per indicació de les autoritats municipals.*

A. [Original no localitzat]

B. Còpia notarial de 1812 gener 10. Arxiu Fontcuberta, Caixa 25, doc. 2. Tamany foli, bon estat de conservació.

Informació rebuda a resultas dels saqueixs dels francesos, en las invacions de la Gerra de l'any 1809 y següents fins á 1884. Sobre los extravios de papers y demás efectes casers, feta en 10 janer de 1810.

És per lo tocant al Patrimoni de l'hereu de Pasqual de Vich, vuy és Fontcuberta. Actuario. Ignacio Ramón Subías y Ferrer, notario de número de Vich.⁴⁹

Magnífico Señor.⁵⁰

Don Miguel de Fontcuberta, de Oriola y de Pascual, vezino de la presente ciudad, comparece ante Vuestra Merced y como mejor en derecho proceda dice: que para ciertos fines y efectos a él útiles y convenientes interesa sean recibidos testigos sobre los hechos siguientes:

1- Primeramente dirán testigos que los muebles, ropas y papeles que existían en la casa dicha de Pasqual, sita en la calle de san Hipólito de la presente ciudad, quedaron en ella después de haberse tomado inventario á excepción de los damascos y las pocas ropas de porte continuadas en el mismo inventario y es verdad.

2- Otrosí: que en tanto es cierto lo expuesto en el apartado antecedente (léase) que habiendo pasado el Caballero Gobernador de esta plaza don Antonio de Arce, á habitar la insinuada casa al efecto de que estubiese desocupada y custodiados los efectos, se acondicionaron éstos en tres piezas del segundo alto de la casa á excepción de los muebles de adorno y servicio de las piezas del alto principal y se cerraron ellos indicados aposentos, y es verdad.

3- Otrosí: que habiendo sobrevenido la invasión de los franceses verificada en doce enero y repetida en dos febrero último, de después de evacuada la ciudad, y al regreso de esta parte, se hallaron las tres indicadas piezas del segundo alto en que estaban custodiados los muebles, ropas, libros y papeles abiertas, desarregjadas sus puertas, agujereada la pared mediera con la casa vezina con paso y adito libre entre ambas casas, abiertos los guardaropas, sin efectos en ellos, malbaratados los muebles y puestos en confusión esparcidos los papeles y libros, inutilizada la losa, vidrio, cristal y robados los menages de cosina de latón, alambre, cobre, hierro y barro y malbaratado como es consecuente quanto en dichos aposentos había, y es verdad.

4- Otrosí: que en los quartos principales en la parte del jardín se han hechado á menos dos ó tres taburetes y cornocopias, y en la capilla rompieron los cristales de la urna del cuerpo santo de Santa Amancia, rebolviendo dicha urna, y malbarataron varias de las imágenes y adornos de ellas, y es verdad.

49. A la part de sota d'aquest text, a la portada, hi ha la signatura estampada en tinta.

50. A la part superior del foli hi ha el timbre de l'impost del paper segellat de l'any 1811 corresponent al segell segon i 272 maravedís. S'hi afegeix una diligència que indica que el timbre és vàlid per a l'any 1812, a causa de l'augment provincial de 68 maravedís.

5- Otrosí: que en la parte de la calle se hecharon á menos todas las colgaduras y cortinas, con los hierros y guarniciones y algunas sillas, y en los quartos de servicio doméstico las artesas, varis menages de cocina, botas, cubas y demás útiles de dispensa y servicio doméstico, y es verdad.

Por tanto, adverando los apartados antecedentes, pido y suplico se manden recibir comitendo los testigos ministraderos, previa citación de ambos síndicos, y fecho, interpuesta la autoridad y decreto juhicial mandando al actuario libre copia de ello en forma provante, y que para todo sean hechas las provisiones oportunas y de estilo que lo insto como mejor en derecho haya lugar. Officialis.

Comes Altissimus

Miguel de Fontcuberta, de Oriola y de Pasqual.

Auto. En la ciudad de Vich á diez y seis días del mes de mayo del año mil ocho cientos y diez. Los señores don Josef Nadal y don Antonio Valls, individuos de la Junta Corregimental de esta ciudad la qual exerce funciones de Ayuntamiento y como á tales ejerciendo la jurisdicción por comisión de la misma Junta, falta de Gobernador y ausencia del Alcalde Mayor, por ante mí, el escribano y de acuerdo del infrascrito asesor, dixeron: que adverados los números antecedentes se reciba comitendo la información que se solicita con previa citación del Síndico Personero de esta ciudad por falta del Procurador General, y fecho, traygase el expediente para proveer lo de justicia. Y por este su auto, así lo proveyeron, mandaron y firmaron dichos señores con su asesor de que doy fee.

Josef Nadal. Antonio Valls. Buenaventura Font y Macià Asesor.

Ante mí, Ignacio Ramón Subías y Ferrer, escribano.

Notificación. En la ciudad de Vich, á diez y seis mayo mil ocho cientos y diez: yo, el escribano, hise saber el antecedente auto y pedimento que lo ha motivado á don Josef de Mas, síndico personero del Común de esta ciudad mediante lectura, quien ha respondido que se lo daba por notificado y citado. Y para que conste lo firmo. Ignacio Ramón Subías y Ferrer, escribano.

Síguese la información.

Testigo 1º. En la ciudad de Vich, á diez y siete mayo mil ocho cientos y diez: Ante mí, el escribano, por parte y á instancia de don Miguel de Fontcuberta, de Oriola y de Pasqual pareció por testigo de verdad Josef Golobardes, vezino de esta ciudad, de setenta años de su edad, según dixo ser, el qual testigo juró por Dios Nuestro Señor y una señal de cruz en

forma de derecho baxo cuyo cargo prometió decir verdad, de lo que supiere y fuere preguntado.

Y habiendo sido sobre lo contenido del número primero del pedimento que precede.

1- Dixo: verdadero es su contenido, y lo dixo saber por haber el declarante después de tomado el inventario aún habitado la casa de Pasqual, de la que cuidaba el testigo, observado que quedaron allí muebles, ropas y papeles, y ser cierto quanto el número describe.

Sobre el contenido del número segundo de dicho pedimento.

2- Dixo: verdadero es el número y lo dixo saber por haber el testigo sido otro de los que condicionaron los muebles que el número relata con motivo de haberse quedado á habitar dicha casa de Pasqual.

Preguntado sobre las generalidades de la ley que se le han hecho notorias.

Dixo: que ninguna de ellas le toca sí que fue legítimamente compellido para hacer esta su declaración y citado por Salvador Anglada, nuncio jurado, quien así lo refirió: Y habiéndosele sehdido ésta su declaración se afirmó y ratificó á de que doy fee.

Ignacio Ramón Subías y Ferrer, escribano.

Testigo 2º. En dicha ciudad y en dichos día, mes y año. Ante mí, el escribano por parte y á instancia de don Miguel de Fontcuberta, de Oriola y de Pasqual, pareció por testigo de verdad Jayme Cuberta, carpintero de dicha ciudad de Vich, de quareinta y cinco años de su edad según dixo ser el qual testigo juró por Dios Nuestro Señor y una señal de cruz en forma de derecho, baxo cuyo cargo prometió decir verdad de lo que supiere y fuere preguntado.

Y habiéndolo sido sobre el contenido del número primero del pedimento que precede.

1- Dixo: verdadero es el número y lo dixo saber por haber el declarante visto lo que el número refiere, y haber puesto candados á los armarios donde estaba custodiado aquello.

Sobre el contenido del número segundo de dicho pedimento.

2- Dixo: verdadero es su contenido, lo que dixo saber por haber el declarante sido otro de los que acondicionaron dichos efectos, los mismos que el número refiere.

Sobre el contenido del número tercero de dicho pedimento.

3- Dixo: verdadero es su contenido y lo dixo saber por haber el declarante sido de los primeros que fueron á la casa de Pasqual luego de haber los franceses desocupado esta ciudad, y con este motivo haberlo observado y visto todo descompuesto y malbaratado en la propia conformidad que en dicho número se expresa.

Sobre el contenido del número cuarto de dicho pedimento.

4- Dixo: positivo es el contenido de dicho número y lo dixo saber por las razones tiene dadas sobre el número antecedente que en la parte necesaria aplica al presente número y quiere haber por repetido.

Sobre el contenido del número quinto de dicho pedimento

5- Dixo: positivo es el contenido en dicho número, lo que dixo saber por haber antes de la invasión de los franceses visto los muebles y demás relata el número, y haberlos en su buelta encontrado á faltar á más de ser lo referido muy público y notorio.

Preguntado sobre las generalidades de la ley que se le han hecho notorias.

Dixo: que ninguna de ellas le toca, sigue fue legítimamente compellido para hacer ésta su declaración, y citado por Salvador Anglada, quin así lo refirió. Y habiéndosele lehdio ésta su declaración se afirmó y ratificó á ella, de que doy fee.

Ignacio Ramón Subías y Ferrer, escribano.

Testigo 3º. En la misma ciudad de Vich y en dichos día, mes y año. Ante mí el escribano por parte y á instancia de don Miguel de Fontcuberta, de Oriola y de Pasqual, pareció por testigo de verdad Segismundo Febrer, hortelano, habitante en esta ciudad de quareinta años de su edad según dixo ser, el qual testigo juró por Dios Nuestro Señor y una señal de cruz en forma de derecho, baxo cuyo cargo prometió decir verdad de lo que supiere y fuere preguntado.

Y habiéndolo sido sobre el contenido del número primero del pedimento que precede.

1- Dixo: positivo es el contenido de dicho número lo que dixo saber con motivo de entrevenir mucho tiempo á la casa de Pasqual, y haber visto quedaron en ella antes de la invasión de los franceses en esta ciudad los muebles que el número relata.

Sobre el contenido del número segundo de dicho pedimento

2- Dixo: verdadero es su contenido, lo que dixo saber por haber sido el declarante otro de los que custodiaron y condicionaron dichos efectos de la casa de Pasqual en la ocasión de pasarla á ocupár el Gobernador Arce.

Sobre el contenido del número tercero de dicho pedimento.

3- Dixo: verdadero es u contenido y dixo saberlo por haber el declarante permanecido en esta ciudad mientras la ocuparon los franceses habér en este tiempo ido á la casa de Pasqual varias veces, y observado quanto el número describe.

Sobre el contenido del número cuarto de dicho pedimento.

4- Dixo:: verdadero es el número y dixo saberlo por haber sido el declarante otro de los que ayudaron á recomponer los cristales y haber observado faltar los taburetes y cornucopias que describe el número.

Sobre el número quinto de dicho pedimento.

5- Dixo: verdadero es su contenido y dixo saberlo por razón de haber ya antes de la invasión de los franceses en esta ciudad entrevenido en la casa de Pasqual y haber visto cómo los franceses rompían y malvarataban los trastes, no obstante las muchas persuaciones del declarante á fin de contenerles.

Generalmente fue el testigo preguntado sobre todas las generalidades de la ley que se le han hecho notorias.

6- Dixo: que ninguna de ellas le toca; sí que fue legítimamente compellido para hacer la presente su declaración y citado por Salvador Anglada, nuncio, quin así lo refirió: Y habiéndosele lehdido esta su declaración se afirmó y ratificó á ella, de que doy fee.

Ignacio Ramón Subías y Ferrer, escribano.

Testigo 4º. En la misma ciudad, y en dichos día, mes y año ante mí, el escribano por parte y á instancia de don Miguel de Fontcuberta, de Oriola y de Pasqual, pareció por testigo de verdad Josef Sala, albañil, de la presente ciudad de quareinta años de su edad según dixo ser, el qual testigo juró por Dios nuestro Señor y una señal de cruz en forma de derecho, baxo cuyo cargo prometió decir verdad de lo que supiere y fuere preguntado.

Y habiéndolo sido sobre el contenido del número tercero, el pedimento que precede.

1- Dixo: que lo que puede declarar sobre el contenido de este número es que el declarante como á albañil tapó la pared mediera de la casa de Pasqual antes de la invasión de los franceses en esta ciudad, y menciona dicho número sin que sepa otra cosa más.

Sobre el contenido del número quinto de dicho pedimento

2- Dixo: que lo que sabe sobre su contenido es haber visto el declarante ya de muy antes de la invasión de los enemigos en esta ciudad las colgaduras cortinas que y en la conformidad refiere dicho número.

Preguntado sobre las generalidades de la Ley que se le han hecho notorias.

Dixo: que ninguna de ellas le toca, sí que fue legítimamente compellido para hacer esta su declaración y citado por Salvador Anglada, nuncio jurado quien así lo refirió: y habiéndosele leído esta su declaración se afirmó y ratificó á ella, de que doy fee.

Ignacio Ramón Subías y Ferrer, escribano.

Diligencia: Yo, el escribano, doy fee, que por parte de don Miguel de Fontcuberta se ha expuesto no querer ministrar más testigos en prueba de su allegato, y para que conste lo pongo por diligencia que firmo en Vich, a diez y ocho mayo de mil ochocientos diez.

Magnífico Señor.

Don Josef de Mas, síndico personero del Común de esta ciudad, en vista de estas diligencias que por disposición de Vuestra Merced se le han pasado dice que nada tiene que exponer contra ellas, antes si no tiene reparo en que se entreguen á la parte las copias que pidiere para hacer de ellas el uso que tenga por conveniente. Officialis Altissimus de Mas.

Auto: En la ciudad de Vich, á veinte y un días del mes de mayo del año mil ochocientos y diez. El señor don Josef Antonio Generès, alcalde mayor y teniente corregidor de la presente ciudad y su partido y corregidor interino por falta del que lo es de la misma. En vista de este expediente formado á instancia de don Miguel de Fontcuberta de Pasqual y de Oriola, en esta ciudad domiciliado, y del hallanamiento del Síndico Personero del Común de la misma, que precede.

Por ante mí el escribano dixo: que debía aprobar como aprueba estas diligencias interponiendo á ellas su autoridad y decreto juhicial en quanto pueda y de derecho proceda, y que se libren á la parte las copias que pidiere, para hacer de ellas el uso que le convenga. Y por este su auto así lo proveyó, mandó, y firmó su merced de que el escribano doy fee.

Josef Antonio Generès.

Ante mí, Ignacio Ramón Subías y Ferrer, escribano.

Esta copia concuerda con su original que queda en el despacho de mi cargo . Y para que conste la signo y firmo á diez días del mes de enero del año mil ochocientos y doce.

En testimonio + de verdad. Ignacio Subías, escribano.

Document 2

1810 juny 8. Vic

Declaració. *Miquel de Fontcuberta, d'Oriola i de Pasqual denuncia els desperfectes que han causat els francesos en la seva casa, coneguda com a Casa Fontcuberta, de Vic, i sol·licita informació de testimonis que compareixen per indicació de les autoritats municipals.*

A. [Original no localitzat]

B. Còpia notarial de 1812 gener 10. Arxiu Fontcuberta, Caixa 25, doc. 2. Tamany foli, bon estat de conservació.

Informació rebuda á resultas dels saquixs dels francesos en las invacions de la guerra de l'any 1809 y següents, fins á 1814, sobre los extravíos de papers y demàs efectes casers feta en 10 Janer de 1812.

És por lo tocan al Patrimoni dels hereus de Fonctuberta de Vich

Nota: pues per lo de Pasqual unit al dit, va separada.⁵¹

51. A la part de sota d'aquest text, a la portada, hi ha la signatura estampada en tinta.

Magnífico Señor.⁵²

Don Miguel de Fontcuberta, de Oriola y de Pasqual, vecino de la presente ciudad, compareso ante usted y dice: que á su derecho conviene se reciba información sobre los siguientes extremos:

1- Primeramente que antes de la primera invasión de los franceses en esa ciudad que fue en diez y siete abril de mil ochocientos y nueve, la casa del exponente era de las más cómodamente alajadas y, á proporción de su estado y condición abundante en sus adornos, muebles de primor, ropas y efectos así de de decencia exterior, como doméstica, y es verdad.

2- Otro sí: que el exponente, quando se aproximó el enemigo y amenazó la invasión dispuso en los baxos de la casa varios escondrijos en oyos, ó excavacions en que colocó varias arcas y cajones en donde estavan acomodados varios papeles del patrimonio, ropas y vestidos de usos y porte de toda la familia, á excepción de los damascos y una porción de la ropa más fina, con la precisa de uso para mudarse, y á los cajones con los restantes papeles de la casa.

3- Otro sí, que en el pesebre ó quadra de la cavallerisa dispuso el exponente otro escondrijo junto a la pared con el auxilio e intervención de Sagismundo Febrer, hortelano, en que acomodó en un cajón toda la plata labrada á excepción de sises cubiertos que se llevó para el uso de la familia.

4- Otro sí: que la familia del exponente consistía antes de la invasión del mismo, su consorte, cinco hijos, el maestros y cinco dependientes.

5- Otro sí: que por falta de proporción y tiempo tubo que dexar el exponente quinze camas puestas con los apéndices de colchones, colchas, cubiertas, sábanas, almoadas, como y también las colgadas diarias así en ellas, como en las puertas y balcones igualmente, que las fundas y taborettes, sillas, sobremesas y demás de uso ordinario y regular.

6- Otro sí: que después de la invasión y al regreso del exponente se hallaron descubiertos todos los escondrijos, saqueada enteramente la casa, rotos los muebles y alajas, agujereadas las paredes, y los

52. A la part superior del foli hi ha el timbre de l'impost del paper segellat de l'any 1811 corresponent al segell segon i 272 maravedís. S'hi afegeix una diligència que indica que el timbre és vàlid per a l'any 1812, a causa de l'augment provincial de 68 maravedís.

papeles esparcidos, parte quemados, parte inutilizados entre las ruinas y escombros, y los demás, o rotos o descosidos en una confusión total, como y también los muebles que quedaron.

7- Otro sí: que las ropas y efectos escondidos fueron robados enteramente, sin que se encontrase vestigio, como ni tampoco de las colgaduras, colchones y demás que había quedado en los altos de la casa.

8- Otro sí: que en la propia forma se halló extraída del cajón la plata que se había escondido en la cavallerías, extrayéndola por uno de sus extremos y descubriendo mediante un agujero de otra de las paredes en que estaba arrimado por la parte opuesta de la cavallería,.

9- Otro sí: que después de restablecida la familia en esta ciudad y habiéndose procurado el exponente lo más preciso y recompuestos algunos muebles y recogidos los papeles que pudieron salvarse sobrevino la invasión de doce de enero último, y no habiendo tenido proporción de extraer lo poco que había recogido, tugo que abandonarlo a la suerte.

10- Otro sí: que al regreso de esta invasión, que puede contarse continua con la tercera acahecida en dos de febrero, echó de menos el exponente varios menajes de cocina de cobre, latón y loza y en particular varios papeles que estaban acondicionados en las papeles de su retrete, entre ellos, algunos pliegos del libro mayor de la tabla de los comunes depósitos que de que es tenedor, o Libro Maestro.

Por tanto, averando este escrito, pide sea recibida información de los números antecedentes con citación de ambos síndicos, y fecho interpuesta la autoridad y decreto judicial, mandando al actuario libre copia en forma probante, haciéndose para todo las provisiones oportunas.

Comes Altíssimus

Miquel de Fontcuberta

Vich, ocho de junio de mil ochocientos y diez, por averado recíbanse committingo, citándose antes al Síndico Personero del Común de esta ciudad por falta del procurador, y fecho trayganse para proveher, nombrándose para la actuación de las presentes diligencias á Ignacio Ramón Subías y Ferrer, escribano público de número del Colegio de la presente ciudad, por este su auto así lo proveyó, mandó y firmó el señor don Joseph Antonio Generès, alcalde maior de esta ciudad, de que doy fee.

Generès.

Ante mí, Ignacio Ramó Subías Ferrer, escribano.

En la ciudad de Vich, á ocho junio mil ochocientos y diez, yo, el escribano, notifiqué é hize saber el pedimento y auto que anteceden, don Josef de Mas, síndico personero del Común de esta ciudad, mediante lectura en su persona, doy fee. Ignacio Ramón Subías y Ferrer, escribano.

Información, testigo 1º.

En la ciudad de Vich, á catorse junio de mil ochocientos y diez, ante mí, el escribano por parte y á instancia de Don Miguel de Fontcuberta, pareció por testigo de verdad Josef Urpia, sapatero, vezino de la presente ciudad, de sesenta años de su edad, según dixo ser el qual testigo juró conforme de derecho se requiere y baxo cargo de él prometió decir verdad de lo que supiere y fuere preguntado. Y siéndolo al tenor del número primero del pedimento que precede.

1- Dixo: verdadero en su contenido, y lo dixo saber con motivo de haver el declarante desde su niñez freqüentado la casa de Fontcuberta, y constarle que era otra de las casas más bién alajadas y ser cierto quanto el número expresa.

Sobre el número quarto

4- Dixo: verdadero es el número y lo dixo saber por conocer á toda la familia de Fontcuberta y por las razones dadas sobre el número antecedente que en la parte necessaria quiere haver por repetido.

Sobre el número nono.

9- Dixo: que es verdadero, y lo dixo porque, porque el declarante á motivo de su avanzada edad permaneció en la presente ciudad mientras los franceses la ocuparon por el enero último, y haviendo el mismo día que entraron los franceses, que fue el doze enero, subió a la casa de Fontcuberta por razón de ser vecino, vió que quedaron abandonados los muebles y papeles de que habla el número.

Sobre el número décimo.

10- Dixo: que es verdadero y lo dixo saber por razón de haver el declarante habitado durante las invasiones referidas la casa de Fontcuberta, y haver observado que los franceses sacaban los papeles de las cómodas, y los rompían y quemaban, é igualmente visto cómo se llevaban los

menages de cobre, latón y loza, no obstante las muchas persuaciones les hacía el testigo porque no los malbaratasen, á que lo contestavan que si el dueño de la casa no estubiese allí no lo harían.

Generalmente fue el testigo preguntado sobre las generalidades de la ley.

Dixo que ninguna le toca, sí que fue legítimamente compellido y citado por Salvador Anglada, nuncio, que así lo refirió. Y habiéndosele leído esta su declaración se afirmó y ratificó á ella y la firmó. Doy fee.

Josef Urpià. Ante mí, Ignacio Ramón Subías y Ferrer, escribano.

Testigo 2. En la ciudad de Vich, á catorze junio mil ochocientos diez. Ante mí, el escribano por parte y á instancia de don Miguel de Fontcuberta, pareció por testigo de verdad, Sagismundo Febrer, hortolano, vecino de la presente ciudad, de treinta y nueve años de su edad, según dixo ser el qual testigo juró conforme de derecho se requiere y baxo cargo de él, prometió decir verdad de lo que supiere y fuere preguntado.

Y siéndolo al tenor del número primero del pedimento que precede.

1- Dixo: verdadero es su contenido y lo dixo saber por haver freqüentado y freqüentar de veinte años á esta parte la casa de Fontcuberta, y con este motivo constarle que era muy cómodamente alajada y abundante en adornos, muebles de primor, ropas, y efectos de decencia, como el número refiere.

Sobre el número segundo:

2- Dixo: verdadero es el número y lo dixo saber por haver el declarante de orden de Don Miguel de Fontcuberta, hechos los oyos y excavaciones que aquél refiere y haverlo collocado en ellos los caxones y arcas con los efectos que el proprio número refiere.

Sobre el número tercero:

3- Dixo: que es verdadero su contenido, y lo dixo saber por ser el declarante el mismo Sagismundo Febrer de quien habal dicho número, y haber pasado todo en la conformidad aquel refiere.

Sobre el número quarto:

4- Dixo: que es cierto por conocer á toda la familia de Fontcuberta, y constarle se componía de los que el número describe por las razones dadas en el número primero que en la parte necesaria aplica y quiere haver por repetido.

Sobre el número quinto.

5- Dixo: que es verdadero por haver sido el último que dexó la casa de Don Miguel Fontcuberta en la qual efectivamente existían las mismas cosas el número expresa en el mismo momento la dexó, que fue cosa de cinco minutos antes que los enemigos entrasen en la ciudad.

Sobre el número sexto.

6- Dixo: verdadero es el número, y lo dixo saber porque inmediatamente de su regreso, que fue en el mismo día que los franceses evacuaron la ciudad, entró en la casa de Don Miguel de Fontcuberta, con cuyo motivo vió, y observó quanto en él se expresa.

Sobre el número séptimo.

7- Dixo: verdadero es el número por haverlo observado con el motivo expresado sobre el número antecedente que en la parte necesaria aplica y quiere haver por repetido.

Sobre el número octavo de dicho pedimento.

8- Dixo: que es cierto quanto el número describe por haverlo visto el declarante con el motivo de las razones de dadas sobre el número antecedente que quiere haver por repetido en el presente.

Sobre el número nono.

9- Dixo: que es verdadero su contenido y dixo saberlo con motivo de la mucha intervención que tiene en la casa de Don Miguel Fontcuberta, y haver visto quanto en él se expresa, pues permaneció en su casa hasta el momento que los franceses estaban para entrar en la ciudad, en cuja ocasión ya se había marchado dicho Fontcuberta con su familia.

Sobre el décimo.

10- Dixo: que la última invasión de los franceses acahecida el dos de febrero último, se quedó el /suplicante/⁵³ el declarante en esta ciudad y habiéndole encargado su casa Don Miguel de Fontcuberta vió que los franceses havia alojados y sacaban papeles del retrete o

53. Suplicante *ratllat*.

estudio de dicho don Miguel, quales quemaron sin embargo de las reconvenções que hizo para que no los quemasen, pero que ignora si entre aquellos papeles havía o no pliegos del Libro Mayor que el número expresa, y en quanto a los menages de cocina observó que se havían extraviado varios con motivo de tener encargada como ha dicho aquellas casa en la qual iba varias veces cada día, mientras que los franceses permanecieron en esta ciudad.

Preguntado sobre las generales de la ley.

Dixo: que ninguna le toca, si que fue legítimamente compellido para hacer la presente su declaración y cita por Salvador Anglada, nuncio, quien así lo refirió: y habiéndose leído ésta su declaración se afirmó y ratificó a ella y no firmó porque dixo no saber, firmó por el infraescrito, de que doy fee.

Por el Declarante: Luciano Subías.

Ignacio Ramón Subías y Ferrer, escribano.

En la ciudad de Vich a diza y ocho junio del año mil ochocientos y diez, el señor don Josef Antonio Generès, alcalde maior de la presente ciudad y su partido: por quanto por parte de Don Miguel de Fontcuberta se ha expuesto no querer minimizar más testigos en prueba de su allegato, por ante mí el escribano: Dixo pasen estas diligencias a Don Josef de Mas, síndico personero del Común de esta ciudad por hallarse ausente el procurador, a fin de que exponga lo que convenga a su derecho. Y por este su auto así lo proveyó, mandó y firmo su merced, doy fee.

Generès.

Ante mí, Ignacio Ramón Subías y Ferrer, escribano.

Magnífico Señor.

Don Josef de Mas, síndico personero del Común de esta ciudad, en vista de estas diligencias que por disposición de usted se le han pasado dice: que nada tiene que exponer contra ellas y no tienen reparo se entreguen a la parte las copias que pidiere para hacer de ellas el uso que convenga. Officialis.

Altíssimus.

Mas.

En la ciudad de Vich, á veinte y seis junio del año mil ochocientos y diez, el señor don Josef Antonio Generès, alcalde mayor y teniente corregidor de la presente ciudad, y su partido. En vista de estas diligencias y hallanamiento que antecede, por ante mí, el escribano: dixo que debía aprobar, como aprueba las mismas diligencias interponiendo á ellas su autoridad y decreto judicial en quanto puede y de derecho proceda y que se entregue copia a la parte para los fines que convenga. Y por este su auto así lo proveyó, mandó y firmó su servidor, doy fee.

Generès.

Ante mí, Ignacio Ramón Subías y Ferrer, escribano.

Esta copia concuerda con su original que queda en la curia de mi cargo de que certifico yo Ignacio Ramon Subías y Ferrer, escribano público de número del Collegio de Vich, y para que conste lo signo y firmo a diez días del mes de enero del año mil ochocientos y doze.

En testimonio + de verdad.

Ignacio Subías, escribano.

Els *Anales de Cataluña* de Narcís Feliu de la Penya. Història, literatura i compromís polític durant la Guerra de Successió Espanyola

ANDREA RICCI

Resum

En aquest article sostenim com el contingut dels *Anales de Cataluña* (1709) de Narcís Feliu de la Penya ha estat fortament influenciat per la Guerra de Successió Espanyola i pels objectius personals de l'autor. Utilitzant una anàlisi creuada de la darrera part de la vida de Narcís Feliu de la Penya, l'estructura retòrica dels *Anales* i de l'ús de les fonts volem mostrar com el principal objectiu de Narcís Feliu de la Penya fou el de donar la seva contribució a la causa de l'Arxiduc Carles durant la guerra. Feliu ho va fer escrivint una història sobre el Principat de Catalunya en la qual, utilitzant la religió i els mites al mateix temps que documents d'arxiu, volia provar que Carles III era el legítim rei d'Espanya.

Paraules claus: Guerra de Successió Espanyola, historiografia, Narcís Feliu de la Penya

Resumen

En este artículo sostenemos como el contenido de los *Anales de Cataluña* (1709) de Narcís Feliu de la Penya fue fuertemente influenciado por la Guerra de Sucesión Española y por los objetivos personales del autor. A través de un análisis cruzado de la última parte de la vida de Narcís Feliu de la Penya, la estructura retórica de los *Anales* y el uso de las fuentes queremos mostrar que el principal objetivo de Feliu de la Penya fue aportar su contribución a la causa del Archiduque Carlos durante la guerra. Feliu lo hizo escribiendo una historia sobre el Principado de Cataluña en la cual, usando la religión y los mitos al igual que documentos de archivo, quería probar que Carlos III era el legítimo rey de España.

Palabras claves: Guerra de Sucesión Española, historiografía, Narcís Feliu de la Peña

Abstract

This article argues that the content of the *Anales de Cataluña* (1709) by Narcís Feliu de la Peña is strongly influenced by the context of the War of the Spanish Succession, and informed by the personal goals of the author. Through a cross-analysis of the last part of Narcís Feliu de la Peña's life, the rhetorical structure of the *Anales* and the use of sources, we show how Feliu de la Peña's goal was to give his contribution to the cause of the Archduke Charles during wartime. Feliu did it by writing a history of the Principality of Catalonia in which, using religion, myth as well as archival documents, he wanted to prove how Charles III was the legitimate king of Spain.

Keywords: Spanish War of Spanish Succession, historiography, Narcís Feliu de la Peña

Ma c'è qualcosa di più incerto delle Historie che noi leggiamo, dove se due autori ci raccontano della stessa battaglia, tali sono incongruità che se ne rilevano, che quasi pensiamo si tratti di due battaglie diverse? E c'è invece qualcosa di più certo del Romanzo, dove alla fine ogni enigma trova la sua spiegazione secondo le leggi del Verisimile?¹

1. Introducció

Els *Anales de Cataluña* (1709) de Narcís Feliu de la Peña és una obra ja coneguda per la historiografia catalana que se n'ha interessat en més d'una ocasió. Contribucions sobre la seva naturalesa com els d'Eulàlia Duran i Antoni Simon n'han acompanyat d'altres sobre aspectes més

1. Umberto Eco, *L'Isola del Giorno Prima*, Bompiani, Milano, 2008, p. 341.

puntuals, com ara algunes consideracions sobre l'ús dels mites antics d'Annio de Viterbo o més aviat anàlisis de tipus filològic, com el de Maria Grau que va analitzar l'ús per part de Feliu de les paraules *patria* i *nación*. Tenim també a disposició alguns estudis de caràcter més general com l'article de Fernando Sánchez Marcos publicat el 1989, la introducció a l'edició facsímil de l'editorial Base de 1999 o la tesi de doctorat de Xavier Baró, publicada el 2009.² Totes aquestes contribucions han posat de relleu diferents aspectes dels *Anales de Catalunya*, deixant però espai per a algunes preguntes, com ara: per què Feliu va escriure aquesta obra, ell que no era un historiador? Quan va començar a fer-ho? Com ho va a fer? Creiem que per apropar-nos a una resposta, pot ser útil considerar la vida de Feliu de la Penya al final del segle XVII, l'estructura narrativa i les fonts dels *Anales de Catalunya*.

2. Narcís Feliu de la Penya al final del segle XVII

Avui en dia és ja conegut que Narcís Feliu de la Penya fou un del participants en la conspiració austriacista que portà al Principat de Catalunya a entrar el 1705 en la Guerra de Successió Espanyola en contra del propi rei Felip V. A les contribucions al respecte de Joaquim Albareda, que va parlar de Feliu com el representant del programa econòmic de l'austriacisme, últimament s'ha afegit la idea d'Antoni Simon que

2. Eulàlia DURAN, «Narciso Feliu de la Penya, historiador i polític», *Afers*, 20 (1995), pp. 73-86; Antoni SIMONTARRÉS, «La historiografia del segle del Barroc (de Jeroni Pujades a Narcís Feliu de la Penya)» a A. Balcells, ed. *Història de la historiografia catalana*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2004, pp. 93-117; Jordi CORTADELLA MORRAL, «La història antiga en la historiografia catalana», tesi de doctorat inèdita, Universitat Autònoma de Barcelona, 1992; Maria GRAU SALÓ, «Feliu de la Penya: una visió actual de Catalunya com a País», *Pedralbes*, 7 (1987), pp. 125-145; Fernando SÁNCHEZ MARCOS, «Historia y política en el umbral del siglo XVIII: los "Anales" y combates por Cataluña de Narciso Feliu de la Penya», *XII Congreso d'histoire de la Couronne d'Aragon*, (1985), vol. 3, pp. 133-146; Xavier BARÓ QUERALT, *La historiografia catalana en el segle del Barroc (1585-1709)*, Edicions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2009, pp. 199-211.

l'austriacisme fou més aviat centrat en les qüestions polítiques, mantenint però el nom de Feliu de la Peña entre els membres de la classe dirigent catalana que encapçalaren el moviment.³ Però, pel tema que estem tractant, les preguntes més importants són: per què un burgès amb excel·lents relacions en els ambients de les institucions reials –Pere d'Aragó en particular, però també Manuel de Llupià i el Duc de Medina Sidònia– es va adherir a la conspiració austriacista que, com ha ressaltat Antoni Simon, tenia com a principal enemic polític les mateixes institucions reials en la seva batalla per recuperar l'autogovern perdut el 1652? Com va a entrar en contacte Feliu amb l'austriacisme? Quin fou el seu paper? Quina influència van tenir els grans esdeveniments històrics de finals de segle -el conflicte successori i la política internacional- tant en la decisió de participar activament en una conspiració com en la composició dels *Anales de Cataluña*? Resumint, el que creiem que és important aclarir per poder explicar una obra com els *Anales de Cataluña* són els motius pels quals el seu autor decidí escriure-la i com ho va a fer. Les informacions que tenim a disposició no són moltes però són suficients per fer-nos creure que Narcís Feliu de la Peña a finals del segle XVII tenia, envers la monarquia francesa, motius personals de ressentiment els quals, en un determinat moment, van coincidir amb l'acció de propaganda per a la causa austriacista a Catalunya de Jordi Hessen Darmstadt.

Però anem per ordre. A la meitat dels anys '90 del segle XVII Narcís Feliu de la Peña estava travessant un període molt delicat en la seva vida. Portava treballant des dels anys '70 en un projecte molt ambiciós de renovació econòmica del Principat de Catalunya en el marc de reformes promogudes per la Junta de Comercio de Madrid i inspirades en les

3. Joaquim Albareda ha dedicat nombroses obres a l'argument; un excel·lent resum de la seva postura al respecte a Oscar GONZÁLEZ CAMAÑO, «El partit austriacista: coherència, divergència i supervivència d'una facció de poder», *Pedralbes*, 23 (2003), pp. 125-145; Antoni SIMON TARRÉS, *Del 1640 al 1705. L'autogovern de Catalunya i la classe dirigent catalana en el joc de la política internacional europea*, Publicacions de la Universitat de València, València, 2011, p. 300.

prescripcions dels arbitristes.⁴ Feliu, fascinat per la doctrina mercantilista tant en la seva vessant castellana de l'arbitrisme (segurament havia llegit Saavedra i Fajardo) com en altres formes europees (l'alemany Becher i, a través d'ell, l'holandès de la Court), estava convençut que amb la protecció de la monarquia en el Principat es podria inaugurar un període de reformes econòmiques basades en el potenciament del sector tèxtil, per poder produir localment i després exportar a fora aquells teixits coneguts com *new draperies* que a Catalunya s'importaven des de França.⁵ Des de finals dels anys '70 Feliu s'havia dedicat incansablement a la recerca d'informacions sobre els nous tipus de teixits i havia organitzat una xarxa d'espionatge industrial, en obrir companyies per fabricar-los i publicar obres per fer públic el sentit que estava donant a tota l'operació. Tot això utilitzant persones del Principat provinents del món dels negocis d'on venia el mateix Feliu, però també persones més lligades als ambients reials. Això feia Feliu de la Penya: interpretava els canvis en l'estructura econòmica del Principat a la llum de la doctrina mercantilista perquè li semblava la millor eina teòrica que es pogués aplicar a la realitat on havia nascut. Precisament pels seus lligams familiars Feliu de la Penya tenia un coneixement directe que al Principat el que faltaven eren grans capitals i protecció de l'estat, no l'actitud de la gent. Per això el mercantilisme, amb les seves prescripcions sobre que l'estat havia d'encoratjar la indústria local i protegir-la obstaculitzant la competència que, a més, per ser d'un altre país, es podia interpretar també com a enemiga, fascinava tant Feliu: li donava la possibilitat de ser al centre d'un projecte on el Principat de

4. Sobre aquesta part de la vida de Feliu de la Penya i també per algunes matitzacions sobre l'arbitrisme castellà, vegeu Andrea RICCI, «Narciso Feliu de la Penya (1646-1712) i el seu temps», tesi doctoral inèdita, Universitat Autònoma de Barcelona, 2013, pp. 229-303 i 460-464.

5. Sobre les *new draperies* veure N. B. Harte, ed., *The new draperies in the Low Countries and England, 1300-1800*, Oxford University Press, Oxford, 1998; John H. MUNRO, «Spanish Merino wools and the Nouvelle Draperies: an industrial transformation in the late-medieval Low Countries», *The Economic History Review*, 3 (2005), pp. 431-484.

Catalunya pogués participar en una iniciativa de la monarquia espanyola. Ho podia ser perquè, a més dels contactes en el món dels negocis, Feliu en tenia també en els ambients reials com ara el president del Consell d'Aragó, Pere d'Aragó, la persona que probablement el va posar en contacte amb la Junta de Comercio de Madrid.⁶

Aquest projecte a la meitat del anys '90 es trobava estancat. És veritat que el 1692 es va crear una Junta de Comercio particular a Barcelona de la qual Feliu en fou membre, però es tractava d'un dels últims cops de cua del reformisme de la monarquia que no produí grans resultats.⁷ Feliu repetí el patró que havia utilitzat amb anterioritat, aquesta vegada però cercant d'innovar en els sistemes de tintures: enviar gent a fora per aprendre les tècniques i els materials, fundar una companyia per la producció i publicar obres per a la divulgació.⁸ Però del somni d'una gran companyia comercial catalana protegida per la monarquia espanyola que pogués actuar en tot el Principat i comerciar fins i tot amb Amèrica, ja no en quedava gairebé res. L'horitzó del projecte descrit al *Fénix de Cataluña* (1683) s'havia restringit dramàticament: l'únic que s'havia aconseguit fou la creació al 1690 d'una companyia privada que d'aquella del *Fénix* mantenia només el nom, *Companyia de la Santa Creu*. Les coses no

6. Opinem que aquest projecte, tant per la inversió econòmica com per l'esforç intel·lectual fet per analitzar-lo en les seves obres, fou el fet central de la fase adulta de la vida de Feliu, on podia valorar els tres elements més rellevants de la seva infància: els contactes en el món dels negocis, l'herència rebuda i els estudis.

7. La Junta de Comercio de Madrid fou creada el 1679 i visqué tres períodes: 1679-1680, 1682-1691 i 1691-1707, moment en el qual s'inscriu la Junta particular de Barcelona. Veure Rubén PÉREZ PÉREZ-OLIVARES, *El bechizo del Mercantilismo: Carlos II y la Junta de Comercio (1679-1707)*, Universidad Complutense de Madrid, Madrid, 2006.

8. Feliu en aquesta ocasió envià a França un home de nom Riera i el mercader de Barcelona Joan Aranyó, obrí una companyia per produir pastel i publicà el 1691 amb Bernat Aymeric Cruïlles el *Remallet de Tinturas*. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Consell d'Aragó, lligall 338, «Informe de don Manuel de Llupià, governador de Catalunya i president de la Junta de Comerç»; Biblioteca de Catalunya (BC), Dipòsit de Reserva, 9-III-52.

tiraren endavant i el mateix Feliu va haver de reconèixer que «los sucesos hasta el año 1697 han sido muy contrarios a nuestra aplicación y trabajo.»⁹ Feliu cita com a data final dels seus projectes el 1697, l'any del setge de Barcelona per part de l'exèrcit francès en l'àmbit de la Guerra dels Nou Anys; però ja cap al novembre de 1696 podem donar per tancada aquesta etapa de la seva vida quan redacta el seu testament on esmentava els seus col·laboradors més fidels, com Marià Julià, Gabriel Ortells i Martí Piles. Feliu, en el document on volia formalitzar els seu desitjos abans de morir, feia un últim homenatge de gratitud a aquells que li havien estat més a prop, i s'acomiaava així de l'etapa de la seva vida dedicada a la Junta de Comercio.

Així, doncs, Narcís Feliu de la Peña cap la meitat dels anys '90 es trobà davant d'un moment crític i, podem imaginar, de reflexió que estimem durà fins al 1701. Ho podem imaginar no només perquè es trobava en una edat ja avançada per l'època (cinquanta anys al 1696) i acabava de redactar testament, sinó també perquè era home de cultura i ja des de la seva segona obra, el *Fénix de Cataluña*, havia madurat unes conviccions força clares sobre el significat i les conseqüències polítiques de l'acció reformadora de la Junta de Comercio. Com és ben sabut l'obra en si és la presentació d'una companyia comercial on, però, la descripció de la companyia mateixa no és l'argument principal. Dels seus divuit capítols, només vuit estan dedicats a la companyia. La resta és un compendi d'història del Principat de Catalunya on Feliu explica les virtuts dels catalans (capítols I-VII) i una enunciació de la seva teoria sobre l'actual estat de crisi de la monarquia espanyola (capítols XVIII-X). Els catalans que es dibuixen de la ploma de Feliu són un poble, seguint l'ordre del mateix autor: amb un territori ric en matèries primes, catòlic, guerrer, capaç, amant de les pròpies llibertats i fidel. Feliu presentant el projecte de gran companyia que, cal recordar-ho, s'havia de realitzar en l'àmbit de tota la monarquia, sent la necessitat de presentar al món castellanoparlant

9. Narcís FELIU DE LA PEÑA, *Anales de Cataluña*, Barcelona, 1999, tom III, p. 381.

qui són els que realitzaran aquell projecte.¹⁰ I per fer-ho no només fa un llistat de les qualitats sinó que les presenta en forma d'història del Principat on, gràcies a l'aparent rigorositat dels exemples històrics, s'intenta demostrar com els catalans són particularment dotats per a grans empreses tant militars com econòmiques. La imatge del Principat de Catalunya que Feliu volia donar a la resta de la monarquia espanyola resulta, doncs, la d'una terra naturalment apta per al comerç i la navegació (geografia, naturalesa dels catalans, habilitat en les lletres i la navegació) i portadora dels mateixos valors religiosos i ètics dels castellans (fe catòlica, valor militar, noblesa). Dedicava cinc capítols a explicar el que els catalans comparteixen amb els castellans, una mena de presentació de credencials per dir que són aptes a participar en projectes de la monarquia (mateixa fe, mateixa cultura, condicions i aptituds naturals), i només dos capítols a les característiques específiques dels catalans, la llibertat i la fidelitat.

La pregunta que sorgeix al lector del *Fénix de Cataluña* arribat al setè capítol és: per què un poble amb totes aquestes capacitats es troba en crisi? La resposta Feliu la dona en els tres capítols següents on diu clarament que els catalans havien continuat essent desitjosos de grans empreses des de l'edat mitjana però que s'havien produït dos problemes: la ruptura del pacte entre el rei i el Principat causada per la quantitat excessiva de territoris governats per un sol monarca i la descoberta de les mines americanes que havia fet creure als súbdits espanyols que la riquesa no s'acabaria mai, fent-los descuidar les activitats productives. Així, doncs, hi ha una causa interna (un monarca amb massa territoris per governar) i una externa (excés de moneda). I, si ho mirem amb més detall, també la segona causa podria anomenar-se interna ja que amb aquella quantitat de moneda s'hauria pogut, per exemple, potenciar el sistema industrial i realitzar totes les altres propostes inspirades pel mercantilisme. El que és interessant és que Feliu s'adona clarament del costum dels monarques espanyols de no con-

10. Feliu s'excusa fins i tot dues vegades per escriure en castellà. La primera en el *Político Discurso*, Barcelona, 1681, i la segona en els *Anales*, «Al Letor», tom I.

vocar les Corts, i trenca així el pacte que els lligava al regne, la causa de la crisi del Principat. És, doncs, una causa explícitament política. Aquest és el lligam que Feliu crea entre la seva fallida personal i, com diria Pierre Vilar, el *seu temps*: l'actitud política dels reis espanyols i la descoberta de les mines havien provocat una crisi d'aquell que Feliu identifica com el model polític ideal, és a dir la relació que els Comtes de Barcelona tenien amb la Generalitat durant l'Edat Mitjana. Però aquesta imatge ideal no venia a Feliu només d'una anàlisi sobre la situació política real sinó també d'unes lectures específiques. Feliu es va fer hereu d'aquella tradició que va des d'autors com Jeroni Pau i Joan Margarit i passa per Pere Miquel Carboner, Pere Anton Beuter, Cristòfor Despuig, Jerónimo Zurita, Francisco Diago, Jeroni Pujades, Francisco Gilabert, Francisco de Moncada, Esteve de Corbera i Martí Viladamor. Són autors que, com ha evidenciat Joan-Pau Rubiés, davant l'exclusió catalana de les empreses imperials espanyoles, havien canonitzat una visió nostàlgica del passat medieval que es basava sobre un corpus format per les *Gesta Comitum Barcinonensium*, les quatre grans cròniques, la Crònica General ordenada per Pere el Cerimoniós, l'obra de Francesc Eiximenis i en els «discursos "humanistes" del regnat de Martí l'Humà i Alfons el Magnànim [...]». La historiografia catalana medieval oferia al lector del segle XVI i XVII una imatge clara de tipus èpic i nacional».¹¹ La solució proposada per tornar a aquesta situació ideal era la d'actuar una sèrie de reformes polítiques, que els reis tornessin a ocupar-se dels problemes dels seus regnes, i econòmiques, entre les quals hi havia la creació de grans companyies, tal com Feliu descriu en els últims vuit capítols del *Fénix* (capítols XI-XVIII). El significat que Feliu donava a la seva acció a partir del final dels anys '70, sigui aquesta la publicació d'obres mercantilistes, l'espionatge industrial o la creació de companyies, era en el fons polític: estava fent la seva part per realitzar aquelles reformes necessàries per solucionar els problemes creats per l'actitud absolutista dels reis i el mal ús de l'or i la plata americanes. Em sembla important detenir-

11. Joan-Pau RUBIÉS, «La qüestió imperial en el pensament polític de la Catalunya moderna: història d'una absència», *Manuscrits*, 17 (1999), p. 213.

nos un moment en el fet que Feliu ja al principi de la seva col·laboració amb la Junta de Comercio utilitzi una tradició historiogràfica per justificar la seva participació i la del Principat de Catalunya en un projecte per a tota la monarquia. El *Fénix de Cataluña* ens mostra que ja al 1683 Feliu justifica la seva acció utilitzant *una imatge clara de tipus èpic i nacional* que li venia de la historiografia; història, literatura econòmica, interessos personals i una certa pressumpció de canvi polític radical de la monarquia s'uneixen en els projectes de Feliu de la Penya.

Aquesta és la seva idea quan Feliu comença a treballar per la Junta de Comerç; ¿què ha canviat a la meitat dels anys '90 per fer-li avaluar l'experiència com un fracàs? Aquí Feliu entra en una contradicció: segons el seu mateix raonament, el responsable de la crisi havia de ser identificat amb el rei, encara més si aquest rei era aquell Carles II que no només no havia jurat les Constitucions sinó que tampoc havia viatjat mai a Catalunya; però podia Feliu acusar directament de la crisi el mateix monarca que protegia el projecte reformista de la Junta de Comercio, és a dir, segons el raonament del *Fénix*, la solució del problema? Evidentment no. Calia, per tant, identificar un altre culpable que, en la dècada dels '90, podia ser fàcilment identificat amb el Regne de França. L'estat de salut sempre més precari de Carles II havia anat obrint pas a un conflicte internacional que al 1702 portarà directament a la Guerra de Successió. De fet el gran elogi de Carles II i de la dinastia d'Àustria que Feliu farà després en els *Anales de Cataluña* «fue en fin el mejor Rey que ha tenido España» pot ser llegit també com a últim homenatge al rei que havia fet possible l'intent de la Junta de Comercio i que havia protegit les seves iniciatives.¹² Amb la salut del monarca per a Feliu se n'anava també l'espai per al reformisme per deixar lloc al conflicte successori que, amb la Guerra dels Nou Anys, entrava físicament en el Principat fins a arribar a Barcelona el 1697. Els francesos eren l'enemic perfecte per a Feliu: contra els teixits francesos havia defensat els gremis el 1681 en el *Político Discurso*, a

12. FELIU DE LA PEÑA, *Anales*, tom III, p. 459.

causa de la Guerra dels Nou Anys l'antifrancesisme era molt difós en els habitants del Principat i un dels principals candidats a la successió de Carles II era el duc d'Anjou, nét del rei francès Lluís XIV, símbol d'aquella actitud absolutista de govern contrària al pactisme del Principat.¹³

Cal evidenciar com fins al setge del 1697 l'actitud de Feliu endavant de la política havia estat molt diferent. Fins a aquell moment, Feliu havia estat un home que podríem definir com d'ordre que col·laborava amb el poder constituït, independentment de si aquest estigués representat per les institucions de la terra o d'aquelles reials. A principis dels anys '80 Feliu col·laborà en dues ocasions amb el Consell de Cent: al 1682 el defensà públicament en la qüestió de les càtedres i publicà la *Verdad Triunfante* i al 1684 féu d'agent supervisor dels terços pagats per la ciutat. Feliu en la *Verdad Triunfante* dóna a aquesta col·laboració fins i tot un sentit patriòtic, i escriu que el Consell de Cent és «quien representa mi Patria».¹⁴ Però aquesta fidelitat a la pàtria venia posada a prova en el moment en què els interessos de la monarquia xocaven amb aquells de les institucions de la terra. No hem d'oblidar que aquests són els anys de l'inici de la col·laboració de Feliu amb la Junta de Comercio: al 1682 s'incorpora la Corona d'Aragó i al 1684 Feliu com a tècnic. Entremig, al 1683, Feliu havia presentat en el *Fénix de Catalunya* el seu projecte general. Tot estava en plena evolució. Així, doncs, quan al 1684 el president del Consell d'Aragó, Pere d'Aragó, li demana informacions sobre la qüestió de la introducció de dos nous terços per protegir la ciutat quan encara no s'havien llicenciat els cinc mil homes de la Coronela que tenien aquesta missió, Feliu accepta a esqueses del Consell de Cent; com ha escrit Antonio Espi-

13. Aquest últim aspecte era molt rellevant per Feliu ja que podem afirmar que, en tema d'organització política, apreciava més sistemes com els de la Generalitat i del Consell de Cent que no pas aquells liderats per la voluntat d'una sola persona. De fet, quan es tracta de descriure el funcionament de la companyia comercial del *Fénix de Catalunya*, Feliu s'inspira als mecanismes proto-democràtics de les institucions catalanes. Narcís FELIU DE LA PENYA, *Fénix de Catalunya*, Barcelona, 1683, capítols XI-XVIII.

14. BC, Fullets Bonsoms n. 11.978.

no, Feliu «tenía muy presente a quién debía su fidelidad».¹⁵ D'aquesta actitud de Feliu en tenim un exemple encara més clar al 1687 durant l'episodi de Centelles, en l'àmbit de la Revolta dels Barretines. Centelles fou un cas molt greu de crispacions entre les institucions catalanes i la monarquia espanyola engendrat pel problema de les contribucions militars dels pagesos catalans. El problema dels allotjaments, que segons el mateix Feliu es remuntava fins al 1639, tornava a reproduir-se ara al 1687 en coincidència amb una plaga de llagostes, provocant una forta reacció. És interessant notar com aquest problema en si només militar es transformà en una revolta política gràcies a l'acció per un costat dels germans Saiol i de Josep Cigues, i per l'altra del lloctinent del Principat, el marquès de Laganés. Els germans Antoni i Daniel Saiol van ser dos importants exponents de la Diputació que ja des d'abans del 1687 havien tingut un litigi amb Laganés al qual se superposà el problema dels allotjaments. Quan al mes de maig diversos representants de les viles de la Plana de Vic es trobaren a Barcelona per articular la protesta, els germans Saiol aprofitaren l'ocasió per adreçar el malestar cap a la gestió de la lloctinència de Laganés. En el conflicte que es produí els germans Saiol i Josep Cigues, oïdor militar, foren desinsaculats i la Diputació envià el 20 de maig una carta al rei i a alguns membres de la Cort on s'atacava durament Laganés. Obligat d'alguna manera a prendre una decisió al respecte, el rei va decidir seguir les indicacions del Consell d'Aragó presidit per Pere d'Aragó que, per informar-se del que estava passant a Barcelona, tenia una vegada més a Narcís Feliu de la Penya com a informador.¹⁶ Encara el 1687, podem observar que Feliu es

15. Antonio ESPINO LÓPEZ, «El frente catalán en la Guerra de los Nueves Años», tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, vol. I, p. 197; Benet OLIVA RICÓS, «Conflicte ideològic i control de la Universitat. La “Verdad Triunfante” de Narcís Feliu de la Penya (1682)», *Recerques*, 44 (2002), pp. 181-198.

16. Feliu justifica d'aquesta manera el fet d'enviar cartes a Pere d'Aragó sobre l'episodi: «Referí los lances y mi sentir para la quietud sin culpar a ninguno en particular y disculpando al Marqués de Laganés por no bien aconsejado. Como estas cartas

trobava en una etapa de la vida en què els seus projectes econòmics, pels quals havia de tenir, com és obvi, bones relacions amb els representants del poder reial, tenien la precedència sobre les qüestions polítiques del Principat, també si això significava fer d'informador pel Consell d'Aragó en una qüestió que, com la historiografia catalana dels últims anys ha posat en gran evidència, fou de la màxima importància en la fragmentació de la confiança entre el Principat i la monarquia.¹⁷ Feliu, com hem dit, tanca simbòlicament aquest període amb el testament del 1696 i ja durant el setge de l'any successiu el trobem actiu políticament per continuar d'una altra manera la seva batalla reformista. De moment es tractava de contribuir a la resistència de la ciutat assetjada, episodi en el qual va tenir un cert protagonisme i va defensar públicament al príncep Jordi Hessen Darmstadt en la seva polèmica amb el lloctinent Velasco sobre la gestió del setge. Feliu tornava a dir la seva en qüestions polítiques, però aquesta vegada en contra d'una institució reial i

eran de oficio y se tuvieron que publicar, juzgo no fueron a gusto de todos; porqué advertí en algunos algo de extrañeza y con poca razón porqué en ellas (que no dudo se hallarán en la Corte) y en las que guardo, advertirán solo ir dirigidas al servicio del Rey y quietud de la Provincia». FELIU DE LA PENYA, *Anales*, tom III, p. 394. Em sembla el passatge que millor explica l'actitud envers el poder polític de Feliu fins al 1697. Les cartes a les quals fa referència Feliu encara no han estat trobades.

17. Sobre la Revolta dels Barretines veure Antoni PLADEVALL, *La guerra dels "gorretes" o "barretins"*, Centelles, 1978; Henry KAMEN, «Una insurrecció oblidada del segle XVII: l'alçament dels camperols catalans de l'any 1688», *Recerques*, 9 (1979), pp. 11-28; Joaquim ALBAREDA SALVADÓ, «Els dirigents de la revolta pagesa de 1687-1689: de barretines a botiflers», *Recerques*, 20 (1988), pp. 151-170; Jaume DANTÍ RIU, *Els aixecaments populars als Països Catalans*, Curial, Barcelona, 1990. La reconstrucció de l'episodi amb la seva contextualització en el conflicte més gran sobre la recuperació de les insaculacions per part de les institucions catalanes a SIMON TARRÉS, *De 1640 al 1705*, en particular el capítol V, pp. 135-214.

donant suport a un dels principals encarregats d'atraure simpaties cap a la causa de Carles III.¹⁸

Pel tema dels *Anales de Cataluña* la cosa important que s'ha de posar en rellevància és que, amb el conflicte successori en general i amb el setge de Barcelona en particular, el regne de França, que fins aquell moment ja havia estat per a Feliu un competidor econòmic, passa a ser també un rival polític. La perspectiva que al tron d'Espanya s'assegués el nét del mateix rei que amb les seves armades havia envaït el Principat i assetjat Barcelona, havia de resultar no acceptable per a Feliu. També perquè el seu projecte mercantilista s'inspirava en Holanda i no en França i també perquè la burgesia mercantil de la qual Feliu provenia tenia lligams molts estrets amb els mercaders anglesos i holandesos afincats a Catalunya (els ja coneguts Kies, Jäger, Shallet i Crowe) i entrar en guerra contra Holanda i Anglaterra hauria significat la prohibició del comerç amb aquelles nacions, com posarà en clara evidència al 1702 l'anomenat *afer Jagër*.¹⁹

18. Darmstadt havia arribat a Catalunya el 1695, enviat per l'Emperador Leopold amb tres batallons de prop de 3.000 efectius enmig de la Guerra dels Nou Anys per ajudar a defensar el Principat de l'exèrcit francès. Arribats al setge de Barcelona (juny 1697) Darmstadt tingué un paper destacat també en aquest episodi, augmentant així enormement la seva popularitat davant dels catalans, que utilitzà després en la seva etapa de lloctinent del Principat, de febrer de 1698 a gener de 1701, per reclutar simpatitzants de la successió austríaca al tron de Carles II. Joaquim RAGÓN, «El virreinato de George Darmstadt y Landgrave de Hassia 1697-1701», tesina de llicenciatura, UAB, 1979; Joaquim E. LÓPEZ CAMPS, «El príncep de Hessen-Darmstadt i la Guerra de Successió. Alguns apunts per a una biografia necessària», DD. AA., *L'aposta catalana a la Guerra de Successió 1705-1707*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2012, pp. 257-266; Maria MARTÍN GRAU, «El príncipe George de Hessen-Darmstadt: el último virrey de los Austrias en Cataluña», a A. Álvarez-Ossorio, B.J. García García, V. León, eds., *La pérdida de España*, Fundación Carlos de Amberes, Madrid, 2007, pp. 445-461.

19. El 15 de maig de 1702 Àustria, Gran Bretanya i Holanda declaren la guerra a Espanya i França; el mateix mes al Principat es prohibeix el comerç amb Gran Bretanya i Holanda i el mes de desembre també amb Àustria. En l'àmbit d'aquests procediments, que també prevenien el segrest de les mercaderies i l'expulsió d'aquells que ara eren considerats com a enemics, el 28 d'octubre va ser fet fora de Catalunya Arnold Jäger, cònsol holandès

És molt interessant també la descripció de l'episodi que fa Feliu quan es refereix a l'actitud absolutista de les institucions reials escriu:

Suelen usar el nocivo arte de acusar de conmovedores a los que justamente defienden la Ley y la Justicia y resisten a su despótico obrar, siendo ellos los que dan la ocasión; acostumbran añadir que no es tiempo de defender las Leyes y Privilegios; pero si es tiempo de romperlos, como no tiene que ser defenderlos?²⁰

Podem apreciar una presa de posició política per part de Feliu de la Peña des del 1689 (Centelles) al 1702 (*afër Jäger*). Enmig hi havia hagut l'esclat de la Guerra dels Nou Anys, amb les invasions franceses del Principat i el setge de Barcelona entre el 15 de juny i el 8 d'agost de 1697. I també hi havia hagut a partir del febrer de 1698 la lloctinència del Principat de Jordi Darmstadt, durant la qual el príncep alemany, conscient de no poder oposar-se militarment als francesos —que a mitjan 1698 disposaven de 30 batallons i 50 esquadrons al Roselló—²¹ va optar per aprofitar el malcontent present a Catalunya per la qüestió del retorn del control de les insaculacions i per les invasions militars del territori. En aquesta obra de seducció, Darmstadt adoptà també una política econòmica que en substància coincidia amb les propostes de Feliu; al respecte Joaquim Ragoner ha escrit:

Vemos así como se va articulando un programa de mercantilismo proteccionista que no es la culminación del pensamiento en materia econó-

afincat a Catalunya des dels anys '60 i amb excel·lents lligams amb la burgesia comercial barcelonina i catalana. Cap a finals del 1702 els qui en el Principat no estaven contents amb el nou rei tenien un motiu més: de fet la nova situació geopolítica de la monarquia espanyola sota la dinastia dels Borbons havia posat el Principat en la situació de ser al·liat de la seva principal rival econòmica i enemiga dels principals partners internacionals des de la meitat del segle XVII.

20. FELIU DE LA PEÑA, *Anales*, tom III, p. 505.

21. SIMON TARRÉS, *De 1640 al 1705*, p. 230.

mica de los últimos años del siglo, sino más bien la aplicación a las necesidades concretas del momento de los propuestos que gente como Narcís Feliu de la Penya esbozaron por allá los años 1680 con el Político Discurso y el Fénix de Cataluña.²²

Prescindint de la real vocació mercantilista de Darmstadt i de les seves exigències de fer concessions als catalans per augmentar el seu crèdit, aquesta política econòmica havia de ser per Feliu un clar senyal que si s'unia a la causa austriacista els seus projectes podien encara ser realitzats. Sense tenir cap prova a disposició, avancem fins i tot la possibilitat que d'alguna manera Feliu hagués suggerit o inspirat aquest programa. La cosa no seria tan inversemblant si considerem que tant el programa econòmic de les Corts de 1701-02 com el de les Corts de 1705-06 coincidien perfectament amb les propostes del *Político Discurso* i del *Fénix de Cataluña*. La situació amb la lloctinència de Darmstadt era favorable, vista la voluntat del príncep de deixar llibertat al Consell de Cent en matèria d'economia. Les propostes havien de ser aprovades pel lloctinent mateix, cosa que no semblava ser un obstacle vistes les bones relacions entre Darmstadt i les insitucions catalanes, com testimonia el fet que mai li va ser exigít el jurament abans de prendre possessió del càrrec, com per exemple havia passat amb el precedent lloctinent Conde de Corzana.²³

Creiem, doncs, que en el context de l'obra de propaganda per l'austriacisme de Jordi Hessen Darmstadt, particularment aguda durant el seu període de lloctinència, Feliu, que ja havia identificat a França com al responsable del fracàs del reformisme, hagi vist en la causa de l'arxiduc Carles l'única manera per tenir en vida el seu projecte i hauria decidit de passar a l'acció. A més fou en ocasió del setge que Feliu es va relacionar amb dos personatges que ja coneixia per haver format part de la Junta de Comerç local i que foren dos austriacistes destacats, Josep de Çabastida

22. Joaquim RAGONER, «El último Virrey de la administración habsburguesa en Cataluña. Jorge de Darmstadt y Landgrave de Hassia (1698-1701)», *Pedralbes*, 2 (1982), p. 268

23. RAGONER, «El último Virrey», pp. 268-69.

i Bernat Aymerich. Josep-Galceran de Cartellà II i Çabastida duc d'Albi fou un dels membres de la Junta de Comerç local de Barcelona, a més de lloctinent de Mallorca entre el 1698 i el 1701 i membre actiu dels Tres Comuns com a membre del Braç Militar, on va ser present a tres reunions; fou un dels més destacats austriacistes durant la Guerra de Successió.²⁴ Presumint que Çabastida ja havia de conèixer Feliu a principi dels anys '90, durant el setge de 1697 els dos tingueren una relació molt estricta: juntament també a Joan Bonaventura de Gualbes Feliu fou protagonista de diversos intents amb les institucions catalanes i amb el comte de la Corzana per canviar la manera de defensar la ciutat adoptada pel lloctinent Velasco. Abans s'interessà per fermar els soldats que s'aprofitaven dels danys provocats per les bombes per robar a les cases; després passà a assessorar la ciutat sobre la manera de millorar les defenses, insistint en la necessitat de fer una cortadura a la muralla de Sant Pere; finalment criticà en més d'una ocasió les estratègies del mestre de camp Corzana i del lloctinent Velasco.²⁵ Demostrant, d'aquesta manera, un bon coneixement de les tècniques militars Feliu va veure augmentar el seu prestigi en la Barcelona assetjada: el 30 de juny el governador de Catalunya Antoni Armengol el va consultar per demanar-li la millor manera de penetrar en el camp enemic i el mateix féu l'1 de juliol el sergent major de la plaça en nom del mestre de camp perquè l'ajudés a convèncer la població a recollir material per la cortadura.²⁶ Feliu durant el setge s'uneix, doncs, a les veus crítiques sobre la gestió de Velasco, probablement orquestrades per

24. Sobre la participació de Çabastida a la Junta de Comerç, Pere MOLAS RIBALTA, *Comerç i estructura social a Catalunya i València als segles XVII i XVIII*, Curial, Barcelona, 1977; per la participació als Tres Comuns, Eduard MARÍ FRAGA, *La Conferencia de los Tres Comunes (1697-1714). Una institución decisiva en la política catalana*, Milenio, Lleida, 2008, anexe 8.

25. Totes les informacions sobre les actuacions de Feliu durant el setge i les citacions al respecte, FELIU DE LA PEÑA, *Anales*, tom III, pp. 431-450.

26. En aquest últim cas, el sergent major li assegurà que els objectes haurien estat pagats i que podia assegurar a la gent utilitzant el nom del rei, però a la fi varen ser pocs a rebre els diners quedant pendent una xifra de quatre mil tres-cents doblons. Durant les

Darmstadt per desacreditar el llochtinent.²⁷ Tampoc Joan Bonaventura Gualbes Copons (1643-1714) era una persona qualsevol: cavaller, dues vegades conseller militar (1682 i 1690), due vegades clavari (1695 i 1699), poeta i activista polític fou un dels membres més actius de la Conferència dels Tres Comuns (Braç Militar, com Çabastida) amb nou presències entre 1698 i 1706; després, durant el domini de l'Arxiduc Carles a Catalunya, deixà de formar part de la vida política per ocupar càrrec reial i es quedà a Barcelona durant el setge de 1713-14, havent-se declarat favorable a la defensa a ultrança.²⁸ Bernat Aymerich i Cruïlles col·laborà amb Feliu des dels anys '90, participant en els intents de reforma dels procediments de tintura dels teixits: al 1691 publicaren junts el *Ramallet de Tintures* i fou un dels que intentaren obrir una fàbrica de pastel a Barcelona, al 1692 fou uns dels candidats per formar part de la Junta com a membre tècnic, però no va ser triat per ser considerat massa teòric; destacat austriacista, el 6 de gener va participar en una reunió dels Tres Comuns (ell també del Braç Militar) el 6 de gener de 1701 i nou mesos després, el 8 de novembre, va organitzar una reunió secreta a casa seva on participà també Feliu. Fou uns dels que anaren a rebre l'Arxiduc Carles en la seva arribada a Barcelona.²⁹

Corts de 1701-1702 Feliu reclamarà la xifra presentant un greuge al braç reial el 14 de gener de 1702. ACA, Generalitat, Processos de Corts, n, 1062, fol. 675.

27. També perquè, com ha demostrat Antonio Espino, l'estratègia de Velasco d'esperar l'enemic a la ciutat en lloc d'anar-lo a buscar abans de la seva arribada a Barcelona com volia Darmstadt era la més sensata considerada la magnitud de les forces. Antonio ESPINO LÓPEZ, *Cataluña durante el reinado de Carlos II. Política y guerra en la frontera catalana, 1679-1697*, «Monografies Manuscrites», Bellaterra, 1999, p. 179.

28. Eduard MARTÍ FRAGA, *La classe dirigent catalana. Els membres de la Conferència dels Tres Comuns i el Braç Militar*, Fundació Noguera, Barcelona, 2009, pp. 64, 65 i 77; Kenneth BROWN, *Vida i Obra de Joan de Gualbes i Copons*, Abadia de Montserrat, Barcelona, 1995. A més, com era usual entre la la burgesia i la classe dirigent catalana, els lligams econòmics i polítics eren segellats per lligams familiars.

29. ACA, Consell d'Aragó, lligall 338, *Informe de don Manuel de Llupià, governador de Catalunya i president de la Junta de Comerç*; MARTÍ FRAGA, *La Conferència*, p. 488;

Prescindint de tots el passos individuals que portaren Feliu cap a l'austriacisme, després del setge la seva actitud canvià radicalment. Quan abans hem identificat el 1701 com el final del seu període de reflexió, ho hem fet agafant com a referència la reunió amb altres austriacistes a casa de Bernat Aymerich. La reflexió produí una presa de consciència que, arribats a un clima prebèl·lic on s'havia de triar a quin bàndol donar suport, va empènyer Feliu cap a la conspiració activa per l'Arxiduc Carles, en aquell moment, l'única opció real davant el domini francès sobre la monarquia espanyola. A part dels motius personals i de les seves reflexions al respecte, tenim altres elements que testimonien l'actitud política de Feliu en aquest període. El 1704 el trobem com un dels informadors de Jordi Darmstadt que, a guerra ja esclatada, estava aprofitant els contactes fets al Principat per provocar una insurrecció per fer desembarcar les tropes aliades. Feliu li fa arribar una carta a través del rector de Villabella i de Gabriel Rofines on li desaconsella actuar en aquell moment. Com sabem Darmstadt decidí actuar igualment i, juntament amb l'almirall anglès George Rooke, el 27 de maig es presentà abans a Barcelona, tot esperant una sublevació que no va passar mai. Malgrat el fracàs de l'operació, el lloctinent del Principat, Velasco, decidí actuar amb una repressió en contra dels que identificava com més compromesos amb Darmstadt, entre els quals hi havia Feliu de la Penya, que va ser arrestat el 20 de juny. En aquesta ocasió la casa de Feliu fou escorcollada, els seus mobles inventariats i els manuscrits dels *Anales* confiscats. Feliu es quedà a la presó per gairebé un any i quatre mesos, fins l'octubre del 1705 quan fou alliberat durant una sublevació popular engegada per l'inici del setge de la ciutat per part de l'Arxiduc Carles, desembarcat al Principat a finals d'agost. Durant l'empresonament, Feliu va tenir contactes amb els vigatans que estaven preparant el Pacte de Gènova. Abans el va anar a trobar a la presó el mossèn Miguel Brussels en nom de Jaume Puig de Perafita, un dels

vigatans que havien col·laborat amb Darmstadt al temps de la Guerra dels Nou Anys i que al maig del 1705 donaran plens poders a Antoni de Peguera i Domènec Perera per signar el Pacte de Gènova. Mossèn Brussels porta a Feliu la notícia de la possibilitat de fer-lo sortir de la presó, cosa que Feliu rebutjà. Després l'anaren a visitar dos frares, Josep Parès i Josep de S. Oleguer, als qual Feliu demana de posar-se en contacte amb Jaume Puig de Perafità i amb el fill, Francesc Puig i Sorribes, perquè en nom seu aconsellessin a Darmstadt d'atacar la ciutat des de Montjuic on les defenses eren més febles. El pare Josep de S. Oleguer referí el missatge i, segons el mateix Feliu, fou precisament gràcies a les seves informacions que el 1705 els aliats aconseguiren prendre Barcelona seguint el seu pla.³⁰ En la Barcelona ocupada pels aliats Feliu no només retrobà la llibertat sinó que augmentà el seu prestigi social: immediatament sortit de la presó, el 27 d'octubre va fer de mediador entre els consellers i el rei per assenyalar l'absència del veguer i del batlle.³¹ En aquest període Feliu estava molt a prop de Carles III, que abans li va proposar de ser el seu secretari personal, posició que Feliu rebutjà per completar els *Anales*, i després el va voler com a advocat reial durant les Corts del 1705-1706. Amb el prestigi arribaren també els honors: el 23 de juny de 1706 li fou conferit el títol de cavaller de l'ordre de Sant Jaume.³²

De la reunió a casa d'Aymerich, el 1701, fins a la seva detenció el 1704 a Feliu no el trobem en cap dels moments claus de la formació de l'austriacisme ni en els principals episodis de crispacions entre la classe dirigent catalana i les institucions reials. No el trobem abans, ni durant la qüestió del jurament del lloctinent de la Corzana el gener de 1698³³

30. Totes les informacions de l'empresonament de Feliu a FELIU DE LA PENYA, *Anales*, tom III, pp. 522-524.

31. *Manual de Novell Ardits*, vol. XXV, p. 57.

32. Arxiu Nacional de Catalunya (ANC), Llinatge Feliu de la Penya, codi fons 54.

33. El Consell de Cent rebutjà com a lloctinent Corzana amb els motius oficials que va ser la persona que havia entregat la ciutat als francesos i que el seu jurament del 17 d'agost de l'any precedent no era vàlid perquè s'havia fet a Vilafranca del Penedès i no a

ni en l'episodi del memorial al rei del 25 de juny de 1698 on el Consell de Cent ennumerava els serveis militars del Principat per obtenir el retorn de l'autogovern. Tampoc el trobem després, ni en les reunions dels Tres Comuns o del Braç Militar, les institucions que a partir d'aquell moment agafaren la direcció política del Principat.³⁴ Però si que estava al corrent de tots aquests episodis, ja que ens en dóna el seu testimoni als *Anales de Catalunya*, publicats el 1709. D'aquí la convicció que la publicació d'aquesta obra, una crònica en directe narrada des de dintre de la conspiració austriacista i cofinançada per la Generalitat³⁵, ha estat la contribució real de Feliu a l'austriacisme. Però Feliu no es va accontentar de ser el transcriptor del que estava passant, sinó que va voler-hi donar un significat històric, cosa que no havia de ser gaire complicat per ell, ja que es tractava d'extendre els conceptes ja elaborats en el *Fénix de Catalunya*.

3. L'estructura narrativa i les fonts dels *Anales de Catalunya*.

L'estructura narrativa

Com totes les obres d'història, també els *Anales de Catalunya* no escapen de la dicotomia entre els fets i la manera de narrar-los. Com sabem en la historiografia del Barroc aquest problema va ser sovint solucionat donant a la part retòrica un pes molt major que a la de documentació. Des d'aquest punt de vista, en el panorama de la historiografia catalana del '600, els *Anales* es col·loquen entre aquelles obres on els esforços per fer alguns passos endavant en el coneixement no foren excessius. No hi

Barcelona. Una actitud que per Antoni Simon «difícilment es pot entendre si no es considera que els consellers actuaren en col·laboració amb el príncep Darmstadt [...]». SIMON TARRÉS, *Del 1640 al 1705*, p. 237.

34. MARTÍ FRAGA, *La Conferència*.

35. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB), Consell de Cent, Registre Deliberacions, 1B.II-219 (1709-1710), rotlle 163-CC, p. 120.

trobem la voluntat d'Esteve de Corbera d'intercaviar opinions amb els erudits del moment, ni la voluntat d'exposar més fets possibles, també tractant-se de mites, que trobem en Jeroni Pujades, ni tampoc les influències internacionals presents en Joaquim de Setaní. Més aviat els *Anales* pertanyen a aquelles obres on «hi era present l'handicap d'una estreta relació amb el poder», tant nombroses durant el període de la Guerra dels Segadors.³⁶ De fet, tot i estar dividits en tres toms, la millor manera d'acostar-se als *Anales* és tenir present que l'obra té dos cossos ben separats: la part que va des del principi fins, aproximadament, el regne de Felip IV, i la part successiva fins al final. En la primera, Feliu fa un resum i una manipulació de les principals obres d'història de la tradició catalana i, en la segona, trobem una crònica on la font principal són els records del mateix Feliu. Fernando Sánchez Marcos ha fet notar com en la redacció dels *Anales* va haver-hi una certa pressa, cosa que podem fàcilment confirmar si considerem, per un costat, que Feliu hauria d'haver començat l'escriptura probablement després del setge de 1697 i que el 1704 els volums estaven acabats –almenys fins a aquell any–, i, per l'altre costat, que aquesta primera part és molt breu si la comparem amb la segona o a altres obres similars.³⁷ Així doncs, entenem que la segona part, la que tracta dels anys que portaren a la Guerra de Successió i del mateix conflicte, és la que veritablement interessava a Feliu. Per què, doncs, afegir-hi una història de tot el Principat des dels seus orígens? Feliu ens diu que ho va fer per dues raons principals: «normalitzar» la historiografia catalana, que li faltava una gran obra de referència com tenien «todas las naciones mas políticas de Europa», i per interrogar la història, entesa com

36. BARÓ QUERALT, *La historiografia catalana*, p. 215.

37. SÁNCHEZ MARCOS, «Historia y política». Es pot fàcilment comprovar com el tom I que tracta de l'origen del món fins al 1163 d.C. ocupi 504 pàgines, el tom II que tracta el període des del 1163 fins al 1458 (295 anys) ocupi 504 pàgines i el tom III que va des del 1458 fins al 1709 (251 anys) 655 pàgines. Sembla clar on està el veritable interès de Feliu.

magistra vitae, si el que estava passant en l'actualitat era coherent amb el passat del Principat.³⁸ Al nostre entendre aquí Feliu va ser sincer: el seu objectiu era comunicar a l'*Universal Teatre de l'Orbe* (d'aquí la tria del castellà) les raons que havien portat al Principat a entrar a la Guerra de Successió amb l'Arxiduc Carles. Així, per tant, l'objectiu no és «mostrar» la història d'un país sinó més aviat «convèncer». I des del moment en què s'havia de convèncer, Feliu construeix la seva obra de tal manera que, acabada la lectura, tenim la impressió que, per agafar la cita amb la qual hem començat aquest article, «*alla fine ogni enigma trova la sua spiegazione secondo le leggi del Verisimile*», l'enigma és bàsicament la tria de Carles III i l'explicació és construïda imaginant el Principat com una mena d'esperit hegel·lià que es revela al llarg de la història.³⁹ El l'obra hi tenim, de primer, la que podem considerar com la infància del Principat, que va des de la creació del món per part de Déu fins al domini franc, passant pel període dels primers vint-i-set reis espanyols, la divisió en províncies i el domini cartaginès, romà, got i musulmà. Després, la maduresa, que inclou el període d'Otger Cataló i els Nou Barons, Carlemany i Lluís I el Pietós, Guifré el Pilós, Jaume I, Pere II i Jaume II. La decadència, des de Martí l'Humà i el Compromís de Casp fins al regnat de Carles II. Finalment el renaixement amb la Guerra de Successió i Carles III.

Mirant breument la primera part podem notar l'artificialitat de la construcció de Feliu. En la creació del món i en la que hem anomenat infància del Principat, l'interès de l'autor és deixar clar que Catalunya, tot i no ser encara senyora del seu territori, té un origen i una protecció divina, un territori molt ric i els seus habitants són portadors de valors

38. FELIU DE LA PEÑA, *Anales*, tom I, «Al Letor».

39. No per casualitat els *Anales de Catalunya* han tingut més èxit durant la Reinaxença que no pas durant la Il·lustració. Els membres de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona no els tingueren mai en consideració sinó per burlar-se'n i fou només amb Antoni Bofarull, Victor Balaguer, Antoni Aulèstia i Ferran Soldevila que foren recuperats. Veure RICCI, «Narcís Feliu», pp. 390-395.

com l'esperit guerrer i l'amor per la justícia. Així Feliu, explicant els orígens de Catalunya diu que, tot i compartir amb altres territoris el fet d'haver estat creada per Déu, era una terra «enriquecida de minas, rios y fuentes, matizadas de hierbas y flores; poblada de árboles y frutos». ⁴⁰ Però la predilecció de Déu per la terra catalana es demostra també de maneres més explícites, com la presència de relíquies, aparicions divines, seixanta-vuit entre hospitals i convents. En referència a l'origen del nom, Feliu dóna crèdit a la versió que volia que provenís del conqueridor Otger Cataló; d'aquesta manera vol afirmar que, fins i tot des del nom, els catalans són un poble guerrer, ja que el d'Otger és un nom «alabado, engrandecido, ponderado, respetado y temido de todas las naciones». ⁴¹ L'esperit guerrer, juntament a l'amor per la llibertat, torna a ser protagonista durant el període de les diferents ocupacions del territori per part dels pobles estrangers. Per exemple durant l'episodi del rei Geriò, Feliu aprecia «que tan antiguo es en Cataluña el ejercicio de la milicia y oponerse a la tiranía». ⁴² Un cop passada la sequera, Catalunya tornà a ser envaïda per pobles estrangers -grecs, fenicis, egipcis-, mantenint però intactes les seves característiques. Arribats els fenicis, els catalans, en aquell moment identificats per Feliu amb els habitants de Cetubalia, s'organitzaren per resistir creant una armada comandada per Theron Catalan. Quan tracta els períodes cartaginès i romà Feliu insisteix en el fet que els catalans donaren suport als que respectaven la seva manera de ser. Així afirma com la conquesta romana fou possible gràcies al «favor de los pueblos de Cataluña» que participaren a les batalles d'Escipió ⁴³ i són molt interessants les preses de posició durant l'episodi de la mort de Cèsar, quan Feliu respalda Brutus i Càssius que venjaren «a la Patria [...] dándole libertad con la muerte del Tirano. [...] O quan facilmente se halla la ruina el tirano si se juntan los que aborrecen la tirania como

40. FELIU DE LA PEÑA, *Anales*, tom I, p. 2.

41. *Ibidem*, p. 4

42. *Ibidem*, pp. 30, 37 i 38.

43. *Ibidem*, pp. 56-58.

Bruto y los que temen y aborrecen al tirano como Casio». ⁴⁴ En la narració del període dels gots i dels musulmans predomina el judici religiós i les accions de cada sobirà són valorades segons la seva fidelitat al cristianisme. Aquesta part és molt important perquè Feliu la utilitza per establir el principi que més important que la fidelitat als sobirans és el respecte a les lleis establertes, com ja havia escrit tractant del rei Geriò: «Son las Leyes columnas en que se sustenta el Imperio, áncoras, firmeza y acierto de los Reinos: ni las armadas ni ejércitos aseguran, porqué faltando el Rey sin sucesor, sólo sirven de mas pronta ruina de la Patria». ⁴⁵

A partir de la conquesta de Catalunya per part dels francs s'inicia la part dels *Anales* que descriu la maduresa del Principat i el període de major esplendor. Les etapes principals d'aquesta part són dues: l'alliberament de la Catalunya nord, o de les nou baronies que es reuniren sota la influència de Barcelona i que representen el nucli originari del Principat, i l'expansió cap al sud en la península ibèrica i en el Mediterrani. Cal recordar com aquest període havia ja estat identificat en el *Fénix de Cataluña* com el moment on millor s'havia realitzat la unió entre el sobirà i la terra; ara Feliu augmenta els arguments en suport d'aquesta idea, insistint sobre un episodi clau com el de l'alliberament de Barcelona dels musulmans. Feliu dona suport a la versió de Francesc Calça, que al 1588 havia fet conèixer el capítol del rei franc Carles el Calb del 844, que demostrava com la ciutat s'havia alliberat per sí sola dels musulmans i només després havia demanat protecció al rei francès. D'aquesta manera es volia establir el principi que Catalunya s'havia fundat per sí mateixa i que no havia estat restituïda a la cristianitat gràcies a un sobirà. Així, doncs, la fundació del Principat establia una paritat entre la terra i el sobirà que havia de ser mantinguda també en el futur, ja que els sobirans «fueron llamados y electos Señores voluntariamente, pues les entregaron las tierra que tenían y se sujetaron a su poder estando libre». ⁴⁶ En plena possessió

44. *Ibidem*, p. 94.

45. *Ibidem*, p. 29.

46. *Ibidem*, p. 256.

del seu territori, Catalunya començà una expansió territorial on van predominar les grans habilitats en l'art de la guerra. Figura paradigmàtica en aquest sentit és ala dels almogàvers, que Feliu descriu com «gente [...] mal vestida, que casi van desnudos» però que a l'hora d'entrar en batalla no tenien rivals, com varen comprovar els francesos a Sicília.⁴⁷ Tot i així, descrivint l'expansió imperial catalana, Feliu vol precisar que no fou motivada per l'esperit de conquesta sinó de justícia: la intervenció a Sicília fou deguda al dret dinàstic i a «las tiranias que padecian los de Sicilia que, con vivas lágrimas, suplicaron por su libertad a nuestro Rey».⁴⁸

Un cop exhaurit el període d'expansió per al Principat començà una paràbola descendent iniciada amb unes revoltes en el territoris conquerits que tocà el seu punt més dramàtic amb la Guerra Civil de 1462-1472 i que s'havia originat amb la mort sense descendents de Martí l'Humà i el Compromís de Casp de 1412. Aquí també és evident la voluntat de Feliu de vincular els èxits de Catalunya a una dinastia, de manera que després pugui afirmar que només essent fidel a la dinastia austríaca el Principat sortirà guanyant en la Guerra de Successió. En aquesta part dels *Anales*, Feliu torna a tractar el tema de la crisi espanyola després que en el *Fénix* n'havia identificat les causes en l'acumulació de regnes per part dels monarques i en l'or i la plata americanes. Ara Feliu matisa més el seu pensament escrivint que després de la Guerra Civil ja es podia veure en la Corona d'Aragó el que passaria després en tota la monarquia, és a dir, l'acumulació de territoris sota un únic monarca. L'origen del conflicte estava per Feliu en el fet de que Joan II fos, al mateix temps, comte de Barcelona i sobirà de Navarra, Aragó, Mallorca, València, Sardenya i Sicília. Aquí hi ha el missatge que Feliu vol donar en tota la part de la decadència: un sobirà amb massa territoris no pot ser un bon governant, en particular si els territoris tenen usos i costums radicats, com passa al Principat. El conflicte del 1462-1472 podia constituir un problema per tot el que ha afirmat Feliu amb anterioritat; que els catalans són fidels als

47. FELIU DE LA PEÑA, *Anales*, tom II, p. 80.

48. *Ibidem*, pp. 76 i 79.

seus sobirans, ja que la Generalitat, en aquell episodi, es posà en contra de Joan II. L'episodi també serveix a Feliu per reafirmar com la fidelitat dels catalans perdura sempre que els sobirans siguin respectuosos amb les tradicions del Principat, en particular de la tradició jurídica. De quan ja s'havia esquarterat la relació entre el Principat i els sobirans, Feliu tracta figures molt rellevants com les de Ferran II, Carles I, Felip II i Felip III de manera superficial: el regnat de Ferran II és descrit amb molt menys èmfasi que els comtes-reis, el matrimoni dels Reis Catòlics ocupa un espai molt breu, en la qüestió de la remença no pren posició, la notícia de la creació del Tribunal de la Inquisició és només citada, la conquesta del regne de Granada és tractada ràpidament i sense cap rastre de la retòrica utilitzada quan havia parlat de la conquesta dels territoris musulmans per part dels catalans. La impressió que tenim és que, en aquesta part, Feliu ha volgut anar amb una certa rapidesa, deixant d'utilitzar aquell to retòric amb el qual, amb anterioritat, intentava crear empatia entre el lector i els fets narrats.

Les coses canvien novament a partir de la descripció del regnat de Felip IV quan, en ocasió de l'episodi de la Guerra dels Segadors, Feliu torna a prendre una posició clara. Aquí el missatge principal que Feliu vol vehicular és que els catalans i les seves institucions s'havien mantingut fidels al model medieval i l'havien defensat també quan foren els mateixos sobirans qui varen intentar trencar-lo. El reinaxement de Catalunya passa, doncs, per tres moments: la rebel·lió envers els sobirans que faltaven al model pactista, intentant aplicar l'absolutisme i violant sistemàticament les Constitucions; la identificació de Carles II com al sobirà que torna al model pactista i la legitimació de Carles III com a legítim hereu i continuador del renaixement del model medieval. Una de les qüestions principals, que creu que fou on s'havien trencat els pactes establerts en les Constitucions, era la del manteniment de les tropes allotjades a Catalunya. Les queixes que s'havien produït al Principat, tant pel nombre dels allotjaments com per l'actitud dels soldats, havien estat moltes des de la Guerra dels Segadors, episodi durant el qual el Principat passà a fer part del Regne de França. Aquest episodi era potencialment molt conflictiu

pel discurs que Feliu estava portant endavant, ja que, com veurem a continuació, precisament el regne de França en els *Anales* és representat com una mena d'arxi-enemic dels catalans. Així Feliu presenta aquest passatge com inevitable i forçat per la monarquia espanyola, sorda a les legítimes demandes catalanes.⁴⁹ A més, arribats a l'episodi del setge de Barcelona de 1652, Feliu especifica que la ruptura no fou causada pel desig de ser governats per un rei francès, sinó a causa de les circumstàncies i que els catalans volien tornar en el sí de la monarquia espanyola. Considerant que eren tropes espanyoles que havien assetjat Barcelona, Feliu manté una certa ambigüïtat, quasi deixant entendre que els barcelonins s'havien deixat vèncer i havien limitat l'ús dels francesos a l'estrictament necessari.⁵⁰ Tornat a la monarquia espanyola pel Principat, comença el veritable període de renaixement amb el regne de Carles II. Feliu recupera tota la seva retòrica (com resulta particularment evident en l'elogi fúnebre del rei, en el qual soluciona ràpidament el problema que Carles II no havia convocat mai les Corts per la seva malaltia) i on no es cansa de repetir quant havia estat estimat a Catalunya.⁵¹

Amb la mort de Carles II entrem en la part més important dels *Anales*, la dedicada al conflicte successori. En aquesta última part Feliu insisteix en dos punts; la fidelitat del Principat a la dinastia dels Habsburg i el sistema de govern pactista. Per fer-ho fa una reflexió «sobre la constancia e innata fidelidad de la Nació Catalana a sus reyes», on deixava molt clar que aquesta fidelitat s'havia mantingut també quan Catalunya no havia estat «atendida y casi despreciada i quan los de Castilla favorecidos lo han desechado hasta privarla de la debida sucesión de estos reinos».⁵² Aquí trobem tota la posició de Feliu en de la Guerra de Successió: per legitimitat dinàstica i per compatibilitat amb les Constitucions, l'únic que pot ser

49. FELIU DE LA PEÑA, *Anales*, tom III, p. 288.

50. *Ibidem*, p. 318.

51. *Ibidem*, pp. 458-459.

52. *Ibidem*, p. 477.

rei de Catalunya i d'Espanya és l'Arxiduc Carles. Les dues figures predominants en aquesta part de la narració són les de Felip V i Carles III, presentades com radicalment oposades. Així Feliu cita nombrosos exemples de com Felip d'Anjou no hauria respectat mai l'ordenament del Principat, ressaltant el fet que havia nomenat un lloctinent del Principat sense haver jurat abans les Constitucions -cosa que, com hem vist, no havia estat un problema en el cas de Jordi Darmstadt- i tots els decrets que anaven en contra de les lleis catalanes.⁵³ La imatge de Felip V és posada una vegada més sota una llum negativa a través de la descripció d'alguns episodis que deixen entendre com el favor de la divinitat no havia estat de part seva, en episodis com la seva arribada a Barcelona, quan el «rey salió a un balcón de donde se le cayó el bastón real de la mano a la Plaza, cuyo caso dió mucho que discurrir», o quan durant una processó rebutjà acompanyar les relíquies a la Catedral, «cosa que estrañó la devoción de los muchos Españoles que concurrían en Barcelona».⁵⁴ La figura de Carles III en els *Anales* és completament oposada a la de Felip V ja que l'Arxiduc és presentat amb totes les característiques que faltaven al rei francès: pertanyent a la dinastia dels Habsburg, i per tant vinculat dinàsticament al passat, i respectuós amb el sistema pactista. De fet la figura de Carles III sembla la d'un *deus ex machina* que providencialment soluciona la crisi en la qual estava el Principat, fent-lo tornar al seu gloriós passat medieval. Totes les vegades que Feliu es refereix a l'Arxiduc l'anomena amb el títol de rei d'Espanya mentre que el duc d'Anjou no apareix mai com a Felip V sinó sempre com *el Duque* i només en alguns moments com *el Rey*. Finalment Feliu no perd ocasió d'afirmar que amb Carles III es torna a recompondre la fractura entre la societat catalana i el monarca, sempre utilitzant un to molt retòric, com en el cas de la conclusió de les Corts de 1705-1706.⁵⁵ La resta de la

53. Només alguns dels exemples a FELIU DE LA PEÑA, *Anales*, tom III, pp. 482, 497, 498, 501, 505, 511 i 516.

54. *Ibidem*, pp. 484 i 487.

55. *Ibidem*, p. 577.

crònica és una narració dels fets més destactas de la guerra fins l'any 1709, on troba lloc per un elogi a l'heroica mort del Príncep Darmstadt i on, en general, retrobem l'exaltació del valor militar dels catalans –paradigmàtica en aquest cas la descripció del setge de Barcelona de 1706– una altra senyal que durant el regne de Carles III els catalans han tornat als seus antics valors.

Aquesta evolució de l'esperit català és marcada i de fet resumida per les dedicatòries que obren cadascún dels tres toms. Així, el primer tom que tracta dels orígens del Principat és dedicat a la «majestad suprema de Jesucristo crucificado», és a dir a la divinitat; el segon que tracta de la maduresa, «a la majestad de nuestro venerado y deseado monarca Carlos Segundo y, por su muerte, a la majestad de nuestro venerado y deseado monarca Carlos III», tot establint un vincle directe entre el període d'èxits medievals i Carles II i Carles III; el tercer que tracta del renaixement, «al fidelisimo y excelentisimo Principado de Cataluña y a la excelentisima Ciudad de Barcelona», és a dir aquelles institucions que havien preservat l'esperit català en contra dels intents absolutistes dels reis desde la Guerra dels Segadors. Si unim les tres dedicatòries trobem formada la tríada que per Feliu forma el model institucional ideal, una monarquia pactista, divina d'origen.

Per donar més força a l'estructura retòrica, Feliu no només presenta l'evolució del Principat d'aquesta manera sinó que li afegeix una protecció divina i un enemic manifest des de la mateixa creació del món. Ja hem vist com en la creació del Principat i en el període que hem definit de la seva infància, Feliu es preocupa de vincular Catalunya amb el favor de la divinitat. Aquest favor és presentat per Feliu de tres maneres diferents: subordinant la història del Principat a la història religiosa (creació del món, diluvi universal, naixement i mort de Crist etc.), enumerant tots els llocs de culte (esglésies, monestirs, sants, relíquies, etc.) presents a Catalunya i inserint tota una sèrie de senyals divines i esdeveniments sobrenaturals en ocasió de decisions particularment importants per l'evolució del Principat. D'aquesta manera assistim al llistat de tots els llocs de culte, a la participació dels catalans en els esdeveniments fonamentals de la història cristiana i als fets succeïts a Catalunya com el naixement de Crist, la reconquesta, la Guerra del Segadors etc. Pel que fa

al Regne de França, és representat com a un antagonista que s'interposa en l'evolució des de la creació del món. Per exemple, parlant de la descripció geogràfica del Principat, escriu que «admiramos la suprema providencia de Dios en dividir estas dos naciones, manifestando quererlas apartadas y distintas» a través del Pirineus. Que els Pirineus fossin el límit posat per Déu per dividir França i Espanya feia entrar Feliu en una contradicció evident sobre la qüestió de la Cerdanya i el Rosselló, territoris que pertanyen històricament al Principat de Catalunya però que havien passat al regne de França després del Tractat dels Pirineus (1659). Segons Feliu aquests territoris eren part de Catalunya, i per això es veu obligat a fer uns matisos sobre els diferents tipus de fronteres: a més de les fronteres geogràfiques, hi havia les espirituals que feien que els bisbats francesos i valencians pertanyessin a Catalunya. Malgrat aquesta contradicció, Feliu segueix insistint en les diferències inacabables entre Espanya i França que, a més de la geografia, incloïa les «calidades» com per exemple «las aves llamadas Francolines que se crían y cazan en la parte de España y pasada la línea referida de división no solo no se hallan pero, si quieren entrar, mueren».⁵⁶ Establerta d'aquesta manera la seva maldat desde la creació del món, els francesos apareixen sempre com l'enemic que intenta envair el Principat. Així, tractant del segon rei mític espanyol Íber, Feliu sosté que «en este tiempo los Celtas de Francia guerrearon con los Iberos de España por los términos, tan antigua es la antipatía de Cataluña con Francia».⁵⁷ Tractant d'Otger Cataló, Feliu torna a parlar de les característiques naturals dels francesos:

siguieron los Franceses su naturaleza pronta a acudir a cualquier novedad y en particular la guerra, pero fáciles en dejarla pasados los primeros ímpetus; son mas prestos en moverse que firmes en mantenerse, vehementes en los primeros movimientos y flojos en los progresos como que aun conquisten no conservan.⁵⁸

56. Les dues citacions anteriors, FELIU DE LA PEÑA, *Anales*, tom I, p. 7.

57. *Ibidem*, pp. 27 i 30.

58. *Ibidem*, p. 221.

Descripcions d'aquest tipus travessen tots els *Anales de Catalunya* i es fan més nombroses quan la història s'acosta als fets més contemporanis a l'autor, quan per enèsima vegada Catalunya i França es troben en guerra l'una amb l'altra.

4. *Les fonts*

Després d'una anàlisi de les fonts citades en els *Anales* i de l'ús que Feliu en feia, estem d'acord amb el judici ja recordat de Fernando Sánchez Marcos que Feliu va redactar la seva obra en poc temps i fent servir molt les obres anteriors. Des d'un punt de vista quantitatiu, hem pogut identificar 65 textos –en llatí, castellà, català i italià– i 32 arxius, tots del Principat. Però més que l'anàlisi quantitativa és la qualitativa la que és rellevant pel tema que estem tractant. Des d'aquest punt de vista podem dividir els *Anales de Catalunya* en tres parts: des de l'inici fins l'any 718 d.C., del 718 d.C. fins al regnat de Felip III, i del regnat de Felip IV fins al final.

Fins l'any 718 d.C. Feliu de la Peña utilitza com a referència la *Corònica* de Jeroni Pujades. Amb 388 citacions en les notes, l'obra de Pujades és absolutament la més citada, si bé desapareix després, ja que la *Corònica* arriba només fins a l'any 718 d.C. Com hem suggerit en un altre article, creiem que la manera de Feliu de relacionar-se amb Pujades era paradigmàtica per la seva actitud envers les fonts: Feliu les utilitza d'una manera subordinada respecte de l'estructura retòrica. El seu objectiu és demostrar com l'entrada a la Guerra de Successió del Principat al costat de l'Arxiduc Carles està avalada per la història i per la religió i, per fer això, no disposava de gaire temps. Així doncs, Feliu agafa una obra de prestigi, la *Corònica*, com a base d'arguments, per resumir-los i integrar-los amb els elements que li interessaven més i depurar-ne aquells que li servien menys.⁵⁹

59. Andrea RICCI: «D'una història nacional a una història patriòtica: la *Corònica Universal* de Jeroni Pujades als *Anales de Catalunya* de Narcís Feliu de la Peña», a *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, en curs de publicació.

I el mateix fa amb la part de l'obra que va desde el 718 d.C. fins al regnat de Felip III. Si per aquest període Feliu no tenia a disposició una sola obra de referència, hem pogut comprovar quins textos va fer servir més que altres: l'*Historiae de Rebus Hispaniae* de Juan de Mariana, la *Cataluña Ilustrada* d'Esteve de Corbera, el *De Rebus Hispaniae Memorabilibus* de Lucio Marineo Siculo, la *Crónica* de Ramon Muntaner, els *Anales de la Corona de Aragón* de Jerónimo Zurita, el *Sumari, index o epítome dels admirables i nobilíssims títols d'honor de Catalunya, Rosselló i Cerdanya* d'Andreu Bosch, la *Historia de los Victoriosísimos, antiguos Condes de Barcelona* de Francisco Diago, el *Jardín de María, plantado en el Principado de Cataluña* de Narcís Camós, la *Crisi de Cataluña hecha por las Naciones Extranjeras* de Manuel Marcillo, el *De Origine ac Rebus Gestis Regnum Hispaniae* de Francesc Tarafa, la *Perla de Cataluña* de Gregorio de Argaiz, la *Història General de Catalunya* d'Antoni Viladamor, *Los Quarenta Libros del Compendio Historial* d'Esteban Garibay i la *Corona Gótica, Castellana y Austriaca* de Diego Saavedra Fajardo.⁶⁰

Per la darrera part, la que tracta del regnat de Felip IV fins al final, les notes desapareixen i les úniques fonts citades per Feliu són les d'arxius i les seves memories personals.

Conclusió

Després de considerar la vida de Feliu de la Peña al final del segle XVII, l'estructura retòrica dels *Anales de Cataluña* i l'ús de les fonts, podem avançar algunes respostes a les preguntes amb les quals hem començat aquest article. Respecte als motius pels quals va escriure els *Anales*, mantenim l'opinió que, en primer lloc, fou per aportar la seva

60. Entre els autors més citats en aquesta part dels *Anales* hem d'esmentar també Pere Antoni Beuter, del qual però Feliu no cita mai l'obra; possiblement es podia tractar tant de la *Primera Part de la Història de València* publicada en català al 1538 com de la *Segunda Parte de la Crónica de España*, publicada en castellà el 1550.

contribució a la conspiració austriacista durant la Guerra de Successió. La manera de fer-ho fou coherent amb la tradició que s'havia inaugurat al Principat, quasi seixanta anys abans, durant la Guerra dels Segadors, quan la història fou utilitzada com a font d'arguments per a la batalla política. Inusual és la forma de gran història en tres toms que no sembla la més àgil en un context de batalla de plomes. Però aquí hem de tenir present l'aspiració de Feliu d'aprofitar aquesta ocasió, no només per explicar a *l'Universal Teatre de l'Orbe* els motius de l'entrada del Principat en guerra en contra del seu rei, sinó també per satisfer la falta d'una gran història nacional a Catalunya. Essent aquesta la seva intenció, veiem ja com els motius personals, entre els quals hi veiem també les seves ambicions intel·lectuals, jugaren un paper rellevant en les seves tries polítiques. L'austriacisme li havia donat la possibilitat, en un moment particularment delicat de la seva vida, de prosseguir el que havia estat el gran objectiu de la fase precedent de la seva vida: reformar el Principat i la monarquia espanyola a través del mercantilisme com a eina teòrica, dels seus coneixements i de la seva disponibilitat econòmica com a eines pràctiques. Pel que fa al moment de l'inici de l'escriptura dels *Anales*, estimem que aproximadament s'ha de datar a finals del segle XVII, probablement després del setge de Barcelona de 1697. Fem aquesta afirmació primer perquè és després del setge que podem considerar Feliu plenament involucrat en la conspiració austriacista; segon, perquè també, si és veritat que ja al 1683 Feliu havia demostrat coneixements històrics en el *Fénix de Cataluña*, és només amb el conflicte successori, abans, i la Guerra de Successió, després, que s'explica una obra com els *Anales*; i finalment perquè la manera de construir l'estructura retòrica i l'ús de les fonts testimonien una certa rapidesa a l'hora d'escriure. Finalment, pel que fa a com Feliu va participar en la conspiració austriacista, hem sostingut que escriure els *Anales de Cataluña* va ser la seva veritable contribució a la causa.

Crec que aquestes són consideracions a tenir presents a l'hora d'acostar-nos als *Anales de Cataluña*, ja que l'obra manté un gran interès

historiogràfic si la «depurem» dels seus elements més partidistes. De fet, la part final és de gran interès per les nombroses notícies sobre la realitat del Principat en la segona meitat del segle XVII, i la part primera ho és també com a testimoni de la manera d'utilitzar la història en el Barroc. A més és sempre útil recordar que les informacions de Feliu han de ser degudament contextualitzades i, sempre que sigui possible, creuades amb altres, tenint present els usos que s'ha fet fins ara de la seva obra. Com Antoni Simon ha demostrat, a partir de la *Història de Catalunya* (1934-1935) de Ferran Soldevila es va inaugurar una certa visió del període de la història catalana comprès entre el 1640 i el 1705 com el de l'intervencionisme a Espanya. Segons Soldevila la diferència que existia entre la revolta dels Segadors i la Guerra de Successió fou que mentre el 1640 els catalans volien separar-se de la monarquia espanyola, al 1705 el seu objectiu era el de tenir-hi més pes. Una visió fortament influïda pels objectius de Feliu de la Penya, la principal font de Soldevila en aquesta part de la seva *Història*.⁶¹ A més aquesta visió del període d'entreguerra del Principat va ser acceptada i divulgada per l'ex-president de la Generalitat de Catalunya, Jordi Pujol i Soley, que va contribuir a la difusió d'una visió vàlida en els temps de Soldevila, però no avui.⁶²

61. SIMON TARRÉS, *Del 1640 al 1705*, pp. 9-18.

62. L'ex-president Jordi Pujol va quedar fascinat per la figura de Feliu de la Penya per que hi va veure un precedent de la seva política. A part de citar-lo en pràcticament totes les seves obres, Jordi Pujol va promocionar en la seva etapa a la Generalitat tota una sèrie d'iniciatives per fomentar els estudis i la divulgació del personatge de Feliu, com per exemple l'exposició «Narcís Feliu de la Penya i la seva època», assessorada per Pere Molas, i les edicions facsímils del *Fénix de Cataluña* i dels *Anales de Cataluña*. De la importància de Feliu de la Penya en la seva política en parla a Andrea RICCI, «Entrevista a Jordi Pujol sobre Narcís Feliu de la Penya», a *VIA*, 18 (2012), pp. 150-161.

L'austracisme i la Guerra de Successió a les Corts de Cadis¹

JORDI ROCA VERNET

Universitat Rovira i Virgili

Resum

El constitucionalisme historicista es manifestà entre els diputats catalans presents a les Corts de Cadis, tant els reformistes com els liberals moderats. L'objectiu d'aquest article és demostrar com els catalans que eren a la badia de Cadis durant i després del procés constitucional empraren la història constitucional catalana que no elidí alguns projectes austriacistes, per formular les seves propostes polítiques. La pervivència d'un constitucionalisme historicista català no s'hauria de considerar una excepcionalitat sinó que s'ha d'entendre com una derivada del liberalisme historicista que es fonamentava en la vigència d'una constitució "històrica" capaç d'atenuar els canvis de la revolució liberal. Aquells liberals catalans no van anar a buscar en unes idealitzades lleis medievals, sinó que empraren la tradició constitucional catalana associada a l'experiència d'autogovern que havia definit la comunitat política catalana durant la segona meitat del segle XVII i les primeres dècades dels XVIII, per emprar-la des d'una vessant pragmàtica i fonamentar el nou règim liberal, com succeïa a d'altres indrets d'Espanya.

Paraules clau: Constitucionalisme, Historicisme, Liberalisme, Corts de Cadis, Austracisme.

Resumen

El constitucionalismo historicista se manifestó entre los diputados catalanes que estaban en las Cortes de Cádiz, tanto los reformistas como los

1. Aquesta recerca ha rebut el suport dels següents de projectes d'investigació: "Espacios y memoria de la sociabilidad popular en la Cataluña Contemporánea: HAR2011-28123" i "España y Nación en Cataluña. Ciudadanía y construcción nacional española: HUM2005-06976".

liberales moderados. El objetivo de este artículo es demostrar cómo los catalanes que estaban en la bahía de Cádiz durante y después del proceso constitucional utilizaron la historia constitucional catalana que no elidía algunos proyectos austriacistas, para formular sus propuestas políticas. La pervivencia de un constitucionalismo historicista catalán no debería considerarse una excepcionalidad sino que debe entenderse como una derivada del liberalismo historicista, que se fundamentaba en la vigencia de una constitución «histórica» capaz de atenuar los cambios de la revolución liberal. Aquellos liberales catalanes no buscaron en unas idealizadas leyes medievales sino que utilizaron la tradición constitucional catalana asociada a la experiencia de autogobierno que había definido la comunidad política catalana durante la segunda mitad del siglo XVII y las primeras décadas de los XVIII, para emplearla desde una vertiente pragmática para fundamentar el nuevo régimen liberal, como sucedía en otros lugares de España.

Palabras clave: Constitucionalismo, Historicismo, Liberalismo, Cortes de Cádiz, austriacismo.

Abstract

Constitutionalism historical manifested between the Catalan deputies to the Cortes of Cadiz was both reformers and moderate liberals. The aim of this paper is to demonstrate how the Catalans were in the Bay of Cadiz during and after the constitutional process employed Catalan constitutional history not elide some Austrian projects to formulate their policy proposals. The survival of a historical Catalan constitutionalism should not be considered an exception but should be understood as a derivative of liberalism is based on the historical validity of a constitution «historic» changes can attenuate liberal revolution. Those liberal Catalans sought in some idealized medieval laws but uses the Catalan constitutional tradition associated with the experience of self that had defined the political community Catalan during the second half of the seventeenth century and the first decades of the eighteenth to use it from a pragmatic perspective to base the new liberal regime as happened in other parts of Spain.

Keywords: Constitutionalism, Historicism, Liberalism, Cortes de Cádiz, Austriacism.

El títol esdevé provocador per la necessitat d'explicar per què el liberalisme s'apropià del constitucionalisme català i d'algunes obres de l'austriacisme quan formulà les seves propostes de reforma de la monarquia espanyola. El coneixement sobre el constitucionalisme català es palesà entre els diputats catalans de les Corts de Cadis, tant els reformistes com els liberals moderats. La recuperació de l'austriacisme no es produí únicament a través de la incorporació del constitucionalisme català a la legislació nacional espanyola sinó que també emergí en les formulacions descentralitzadores i federalitzants dels reformistes i dels liberals catalans d'abans i de després de les Corts de Cadis. La hipòtesi de recerca és que la pervivència i vitalitat del constitucionalisme català, associat a l'exercici de la política institucional i del llegat austriacista, incidiren en les propostes catalanes d'organització de la monarquia, tant des d'una perspectiva conservadora com liberal. L'objectiu és demostrar com els catalans que eren a la badia de Cadis durant i després del procés constitucional empraren la història constitucional catalana, que no elidia alguns projectes austriacistes, per formular les seves propostes polítiques. L'amalgama política de l'austriacisme s'articulà al voltant de la reivindicació del suport a la causa dinàstica de l'arxiduc Carles d'Àustria, però no gaudia d'una cohesió ideològica, per la qual cosa la recuperació de l'austriacisme agrupà tant la revitalització dels constitucionalisme català com la revitalització de la història del funcionament quasi republicà d'algunes institucions catalanes, o bé els projectes polítics d'organització confederal de la monarquia.

1. La Junta Central i la convocatòria de Corts

La crisi política de 1808 va donar l'oportunitat als principals il·lustrats catalans de reinterpretar la tradició constitucional catalana per emprar-la com a punt de partida per a la formació d'una monarquia política més representativa dels territoris que la conformaven, i per tant més permeable als interessos de les oligarquies perifèriques. La figura més emblemàtica de la tardo-il·lustració catalana fou Antoni de Capmany, qui tingué una

actuació decisiva a la comissió de Corts de la Junta Central que feia els preparatius per a la convocatòria de Corts. Capmany, malgrat no ser membre de dret de la comissió², fou l'encarregat «de adquirir noticias, documentos históricos y legales relativos a Cortes, y de formar observaciones sobre ellos para presentarlo todo a la comisión»,³ i en aquell context fou el primer a escriure sobre l'antiga constitució “històrica” de Catalunya i sobre el funcionament de les seves Corts. Després faria el mateix per a la resta dels territoris de l'antiga Corona catalanoaragonesa. La recopilació del dret públic d'aquells territoris perseguia l'objectiu d'oferir un punt de partida per a la reforma de la monarquia, seguint l'estela conservadora del liberalisme britànic, i alhora també volia desautoritzar «escritores que quieren romper nuestras antiguas formulas y usos». En el desenvolupament d'aquella ingent tasca, Capmany no estava sol i comptava amb l'ajut de juristes de diverses procedències, aragonesos, valencians i catalans.⁴ L'objectiu de Capmany era reunir l'obra legislativa i constitucional de l'antiga Corona catalanoaragonesa perquè, com deia, això els permetria que «las actuales circunstancias y el nuevo estado de la monarquía nos permite adoptar, modificar, reformar o desechar pues me parece necesario saber lo que hemos sido antes de tratar de lo que podemos o debemos ser en adelante».⁵ Mesos després Capmany es mostraria cofoi de l'opinió que Lord Holland professava sobre el seu informe de Corts, tot i que discreparia d'alguns dels comentaris del Lord perquè «se aparta de mi opinión en algún punto. Lo que allí digo, era dirigido a la Junta Central

2. Quintí CASALS, «Proceso electoral y prosopografía de los diputados de las Cortes Extraordinarias de Cádiz (1810-1813)», *Historia Constitucional*, 13 (2012), pp. 193-231, <<http://www.historiaconstitucional.com/index.php/historiaconstitucional/article/viewFile/330/294>>. Darrer accés: 01/10/2013.

3. British Library (BL), Western Manuscripts (WM), Add MS 51621, Carta d'Antoni Capmany a Lord Holland, Sevilla, 22 de juliol de 1809, 147-148.

4. BL, WM, Add. MS. 516121, Carta d'Antoni Capmany a Lord Holland, Sevilla, 8 de desembre de 1809, pp. 154-155.

5. BL, WM, Add. MS. 516121, Carta d'Antoni Capmany a Lord Holland, Sevilla, 14 d'agost de 1809, pp. 149-150.

manifestándole el espíritu de las opiniones de varios autores, y exponiéndole mi juicio para servir de luz y no de regla». ⁶ La lectura de l'informe abocà Holland a postulats liberals moderats amb els qui Capmany no podia combregar, com ho demostra el fet que en aquella mateixa carta negués la llibertat d'impremta als espanyols per considerar que la nació encara no estava preparada:

En los países que gozan de seguridad y paz interior, y en donde la instrucción es tan general como la experiencia en estos puntos políticos, el gobierno y los estadistas recelan menos de las consecuencias de la libertad de enseñar al público a murmurar y censurar, y desahogar su espíritu en papeles impresos cuyos errores, si los hay, no se pueden después recoger. Un país con una constitución consolidada, reconocida y amada no puede compararse con el nuestro, que debemos regenerarlo para sacarlo de las manos de nuestros invasores. ⁷

Capmany, com d'altres diputats catalans a Corts (Ramon Sans de Barutell, ⁸ Ramon Llàtzer de Dou ⁹ o Francesc de Papiol ¹⁰) tenia antecedents familiars vinculats a l'austriacisme. Però fou Francesc de Papiol qui va fer més evidents els vestigis del pensament austriacista en el seu projecte constitucional. La proposta de Francesc de Papiol i Padró, titulada «Carta de un amigo a otro sobre lo que convendría hacer en las

6. BL, WM, Add. MS. 516121, Carta d'Antoni Capmany a Lord Holland, Cadis 4 de setembre de 1810, pp. 177-178.

7. *Ibidem*.

8. Jordi ROCA VERNET, «Ramon Sans de Barutell», *Diccionario Biográfico de Parlamentarios Españoles. Cortes de Cádiz, 1810-1814*, Cortes Generales, Madrid, 2010, consultada la edició digital.

9. Lluís Ferran TOLEDANO, «Dou y Bassols, Ramón Lázaro», *Diccionario Biográfico de Parlamentarios Españoles. Cortes de Cádiz, 1810-1814*, Cortes Generales, Madrid, 2010, consultada la edició digital.

10. Jordi ROCA VERNET, «Francisco de Papiol y de Padró», *Diccionario Biográfico de Parlamentarios Españoles. Cortes de Cádiz, 1810-1814*, Cortes Generales, Madrid, 2010, consultada la edició digital.

futuras Cortes» no pretenia recuperar minuciosament la constitució “històrica” catalana -això ja ho feia Capmany-, però sí l'emprava com a punt d'arrencada per a resoldre alguns dels problemes endèmics de la monarquia borbònica. L'anàlisi del projecte demostra la voluntat de Papiol de *provincialitzar* la monarquia per oferir noves cotes de representació a les oligarquies territorials en la reformada estructura de govern. En la seva proposta¹¹ es palesen les similituds d'algunes de les seves demandes econòmiques i polítiques amb algunes proposades per l'austriacisme de començaments del segle XVIII. El projecte de Francesc de Papiol no era un al·legat historicista, com tampoc ho foren les altres propostes adreçades des de Catalunya a la Junta Central, sinó que optava per sortir de la crisi amb alternatives tant antigues, derivades de l'austriacisme, com noves, formulades pels il·lustrats espanyols.

Quan Papiol o Capmany escrivien el seu projecte i informe, respectivament, no ho feien pensant restituir les velles institucions catalanes o les de la Corona catalanoaragonesa: ho feien, com ha demostrat R. Grau,¹² per poder emprar aquell llegat constitucional per reformar la monarquia amb una clara voluntat d'integració i projecció imperial com ja havien intentat fer d'altres il·lustrats abans que ells,¹³ i a la vegada per impedir la deriva revolucionària en la qual se submergien els espanyols d'ençà de l'esfondrament de la monarquia. Tots dos volien utilitzar la constitució “històrica” de la monarquia per frenar la formació d'un poder constituent o bé l'emergència d'un principi de sobirania nacional (o popular) que afavorís una subversió de l'ordre social. Les lleis catalanes es revelaren com les més adients per impulsar la reforma de la monarquia, ja que eren les darreres que s'havien abolit i les que millor s'havien

11. Jordi ROCA VERNET, *Tradició constitucional i història nacional (1808-1823). Llegat i projecció política d'una nissaga catalana: els Papiol*, Pagès, Lleida-Barcelona, 2011, pp. 127-152.

12. Ramon GRAU, *Antoni de Capmany i la renovació de l'historicisme polític català*, Quaderns del Seminari d'Història de Barcelona, Barcelona, 2006.

13. Ernest LLUCH, *La Catalunya vençuda del segle XVIII: foscors i clarors de la Il·lustració*, Edicions 62, Barcelona, 1996.

transformat per adaptar-se als interessos dels grups socials catalans emergents a finals del segle XVII i començaments del XVIII, consolidant un sistema polític permeable que facilitava l'aburgesament de la noblesa i incorporava progressivament la burgesia al sistema polític català, com han demostrat les recerques de Joaquim Albareda¹⁴ i Eduard Martí¹⁵.

Ni Capmany ni Papiol anhelaren un règim liberal, malgrat estar convençuts de la necessitat de reformar la monarquia en un sentit més participatiu i representatiu. Capmany, en una d'aquelles cartes, escrita dues setmanes abans de la promulgació de la Constitució de 1812 i dirigida a Lord Holland, es manifestà disconforme amb el ritme accelerat de les decisions preses a Cadis i per tant amb el projecte constitucional, i emfasitzà la seva negativa a acceptar en aquell moment la llibertat d'impremta, postulant-se per uns canvis més progressius:

Tales son los jóvenes amables de esta era de libertad política, que a trueque de hacerse expectables por su osadía literaria, lisonjean a los mismos enemigos para ganar general celebridad. ¿Qué quiere usted que le diga, amigo mío, acerca de estos discursistas de cafés y tertulias que han parido entre nosotros la libertad de imprenta, concesión prematura, y arreglada en la presente época y en manos de juventud ardiente e inexperta, como se lo anunciaba yo a vd en Sevilla?¹⁶

La revitalització de la constitució "històrica" de la monarquia esdevingué primer l'opció conservadora i després la moderada per afrontar la transformació de la monarquia sense abocar-se a una deriva revolucionària. La reivindicació de la constitució "històrica" va fer que

14. Joaquim ALBAREDA SALVADÓ, «Política, economia i guerra», en A. Garcia Espuche, dir., *Política, economía i guerra. Barcelona 1700*, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2012, pp. 40-95.

15. Eduard MARTÍ FRAGA, *La classe dirigent catalana. Els membres de la conferència dels tres comuns i el braç militar (1697-1714)*, Pagès, Barcelona, 2009.

16. BL, WM, Add. MS. 516121, Carta d'Antoni Capmany a Lord Holland, Cadis, 7 de març de 1812, pp. 184-185.

s'aprofundís entre els il·lustrats i liberals moderats catalans en la recuperació de la tradició constitucional de la Corona catalanoaragonesa i en l'exercici de la política dels seus avantpassats. Les propostes reformistes tant d'il·lustrats com de liberals emparades en la constitució "històrica" de la monarquia no sempre anaren en la mateixa direcció. Així Papiol, a diferència de Capmany, optà per un projecte de transformació industrial antigremial, seguint l'estela fixada de Pedro Rodríguez de Campomanes, en el que insistia en les antigues reivindicacions d'obrir més el mercat americà als comerciants catalans. La proposta de Papiol corrobora la tesi de Lluís Ferran Toledano¹⁷ sobre la pluralitat d'alternatives de la il·lustració catalana, i alhora també demostra la necessitat de trobar noves vies de modernització perquè se li garantissin espais de poder a l'oligarquia catalana en una futura monarquia reformada. El projecte constitucional de Francesc de Papiol és l'intent no reeixit de construir una alternativa per reformar la monarquia des d'una perspectiva catalana i no barcelonina. Ell havia iniciat la seva formació a la Universitat de Cervera tot i que els anys decisius foren a la Universitat d'Osca en què entrà en contacte amb el cameralisme alemany, amb l'economia política napolitana i amb la revitalització del llegat polític de la Corona catalanoaragonesa, que eren alguns dels fonaments ideològics dels partidaris del comte d'Aranda.¹⁸ Per tot això, Francesc de Papiol no fou un home de la Junta de Comerç ni participà en cap de les Acadèmies de Barcelona, sinó de l'altra Catalunya. Tot i això, va mantenir excel·lents relacions amb acadèmics com Josep de Vega i Sentmenat.

17. Lluís Ferran TOLEDANO, «El projecte català per a Espanya. La classe dirigent catalana i el procés constitucional de Cadis, 1808-1814», *Afers*, 68 (2011), pp. 71-96; i Lluís Ferran TOLEDANO, «Modernidades múltiples. Los proyectos económicos de Ramón Lázaro de Dou y Bassols, en tiempos de reforma y revolución, siglo XVIII-XIX», en J. Astigarraga i J. Usoz, ed., *L'économie politique et la sphère publique dans le débat des Lumières*, Collection de la Casa Velázquez, Madrid, 2013, pp. 187-210.

18. ROCA VERNET, *Tradició constitucional*, pp. 128-132.

2. *La transcendència de les Corts de Cadis i el debat sobre la Inquisició*

A finals d'estiu de 1810 a la badia de Cadis es reuní una multitud de representants de la nació espanyola. La majoria se sentien delegats de les corporacions que els havien escollit i ben pocs pensaven en representar el subjecte polític nacional. La historiografia catalana no s'ha preocupat pel significat que tingué aquella experiència pels liberals catalans i ha resultat que allí només s'hi concentraren un grup d'il·lustrats d'edat avançada, menystenint tots aquells altres que s'hi desplaçaren per participar en comissions o bé actuar en nom de les corporacions catalanes fora de la cambra. A l'interior de les Corts, els diputats que s'hi asseien es postulaven majoritàriament per opcions reformistes i no liberals. Ara bé, hi hagué més de mig centenar de catalans que visqueren de primera mà aquell procés revolucionari, i ho feren des de les bancades de les Corts reservades al públic o quan es reuniren amb els diputats per influir en les seves opinions i decisions. La colònia catalana a la badia gaditana esdevindrà cabdal per entendre l'etapa liberal posterior, el Trienni Liberal, tant a Catalunya com a Madrid. En les Corts del Trienni només els més liberals dels diputats catalans precedents repetiren en el seu càrrec (Joan de Balle i Milans del Bosch, José Espiga y Gadea, Fernando Navarro i Joaquim Rey), però la majoria dels qui juraren l'acta de diputat per primer cop no era la primera vegada que assistien a les sessions de Corts. Els casos més coneguts són els d'Antoni Puigblanch, Genís Quintana, Josep Costa o Guillem Oliver. Les dades són eloqüents ja que vuit dels dotze representants de la primera legislatura del Trienni havien assistit a les sessions de les Corts de Cadis com a diputats, redactors del diari de sessions, comissionats o periodistes.¹⁹ Sembla evident que les Corts gaditanes esdevingueren un espai fundacional de la política catalana i un lloc

19. J. ROCA VERNET, «Las Cortes de Cádiz: génesis del liberalismo romántico catalán», *Trienio: Ilustración y Liberalismo*, 61 (2013), pp. 73-124.

gestacional de la primera generació liberal catalana que tingué un paper rellevant en la dècada dels vint.

Sens dubte el debat a les Corts gaditanes sobre la supressió de la Inquisició esdevingué cabdal per comprendre l'ús del llegat austriacista i de la tradició constitucional catalana entre els diputats catalans. La majoria d'aquests votà contra l'eliminació del Tribunal del Sant Ofici, més enllà de considerar si votant en aquell sentit es podia considerar els diputats catalans com a liberals. La polèmica suscitada al voltant d'aquell vot permet constatar un exemple paradigmàtic de pervivència de vestigis de l'austriacisme. Així es palesa en la coneguda *Exposición de los señores diputados de Cataluña en la sesión del 4 de enero de 1813* amb la qual els diputats catalans s'adreçaren a les Corts per demanar d'endarrerir la votació per la supressió de la Inquisició, i l'argument adduït era tenir més temps per poder consultar la voluntat general de la província. L'argumentari de l'exposició s'iniciava amb una cita prou eloqüent que evocava els temps en què els catalans gaudien «de la plenitud de su libertad y derechos»²⁰ durant les darreres Corts celebrades a Catalunya per Carles III, l'arxiduc Carles d'Àustria, el 1706. La reivindicació de la legislació catalana elaborada pels austriacistes li servia als diputats per legitimar la preponderància de la legislació nacional enfront el poder de la cambra que representava la sobirania nacional. Per tant, els diputats consideraren que el període de més brillantor del constitucionalisme català –com en els darrers temps ha corroborat la historiografia catalana²¹ fou la Guerra de Successió, quan ambdós contrincants competien pel favor dels catalans:

20. *Representaciones dirigidas a S. M. las Cortes Generales y extraordinarias por los ocho señores obispos, por el de Orihuela y por los generales militares de Cádiz, sobre el restablecimiento de la Santa Inquisición; con una advertencia preliminar que manifiesta el proyecto de los filósofos para destruir la religión de Jesucristo*, Imprenta Junta Superior de Cataluña, Berga, 1812, p. 687.

21. Eva SERRA, «El sistema constitucional català i el dret de les persones el 1702-1706», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 26 (2015), en premsa.

tiempo en que la rivalidad y competencia de los dos aspirantes a la corona aumentaban en algún modo el espíritu de que naturalmente por sus usos y costumbres estaban ellos dotados, para pedir cuanto estimasen útil a sus libertades y fueros.²²

Per tot això, quan es va abordar a l'hemicicle la discussió sobre el projecte d'abolició de la Inquisició i el diputat català Capmany va prendre la paraula per testificar com a les Corts catalanes es localitzaven nombrosos exemples de denúncies contra el Tribunal del Sant Ofici, les seves paraules no eren un mer exercici retòric sinó que emfatitzaven que aquell era un dels eixos del debat polític entre els diputats catalans.²³ Capmany, Utgés, Navarro i Espiga foren els únics que votaren a favor de la supressió de la Inquisició, demostrant així certa independència respecte la voluntat de la Junta Superior de Catalunya que mantenia una relació fluïda amb Ramon Llàtzer de Dou i Joaquim de Balle erigits en portaveus d'aquesta. La hipòtesi sobre la rellevància del component legal i constitucional de l'abolició del Tribunal del Sant Ofici es constata en la correspondència de Balle amb la Junta Superior de Catalunya quan recorda que des del segle XVI els inquisidors a Catalunya havien de jurar les observacions de les Corts de 1512 i 1520 abans de prendre possessió de la seva plaça. Finalment conclou la carta dient que no podia ser més precís «por la falta de libros».²⁴ Rere la qüestió de la Inquisició hi havia un debat entre immobilistes i reformistes però també esdevé entre aquests darrers una pugna per definir qui tenia la preeminència legislativa: el dret nacional espanyol o la sobirania nacional.

22. *Representaciones dirigidas a S. M.*, p. 687.

23. TOLEDANO, «El projecte català», pp. 88-89: «Una de les respostes més abrandades vingué d'Antonio de Capmany, qui utilitzant també recursos historicistes, volgué demostrar que en les corts catalanes es trobaven exemples de denúncia del Sant Ofici» prové de la nota 47 de *El Procurador General de la Nación y del Rey*, Cadis, núm. 101, 8 de gener de 1813, pp. 825-829.

24. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Junta Superior de Catalunya (JSC), caixa 22, carta de Joan de Balle a la Junta Superior de Catalunya, Cadis, 16 d'agost de 1812.

Els diputats s'emparaven en la legislació de les Corts catalanes per controlar els abusos dels inquisidors, ratificant la superioritat legal emanada de les Corts sobre la Inquisició. Estudiosos com Gerard Dufour²⁵ i Beatriz Cárceles han interpretat aquell decret com una reforma encoberta de la Inquisició²⁶ a través de la formació dels nous «Tribunals de Fe». La sanció de la reforma suposava que els nous tribunals només respondrien de les seves accions enfront les Corts, expressió de la sobirania nacional, sense que ningú pogués recórrer els seus actes, emparant-se en el dret nacional que definia la constitució “històrica” de la monarquia. La historiadora B. Cárceles²⁷ ha considerat que el Tribunal del Sant Ofici no va ser abolit per ser un error doctrinari sinó perquè era una amenaça contra l'autoritat eclesiàstica arran de la llegenda negra. La seva interpretació va més enllà en argumentar que el debat sobre la Inquisició s'ha d'entendre com el conflicte entre dues nocions diferents davant el significat de la Constitució: mentre els favorables a l'abolició volien una Constitució en la qual la sobirania nacional representada en Corts fora la llei fonamental, els que estaven en contra preferien que la constitució “històrica” de la monarquia fos la principal intèrpret per al desenvolupament de la Constitució gaditana, acotant d'aquesta manera la potencialitat revolucionària de la càmera.

3. El constitucionalisme català i l'assimilació de l'austriacisme

La nacionalització del constitucionalisme català topà per un costat amb la desconfiança política de l'administració borbònica que percebia

25. Gérard DUFOUR, «¿Cuándo fue abolida la Inquisición en España?», *Cuadernos de Ilustración y Romanticismo*, 13 (2005), pp. 93-107.

26. Aquesta tesi no és compartida per d'altres historiadors com Emilio LA PARRA LÓPEZ, *El primer Liberalismo y la Iglesia. Las Cortes de Cádiz*, Instituto de Cultura Juan Gil-Albert, Alacant, 1985, pp. 209-212.

27. Beatriz CÁRCELES DE GEA, «Reforma/abolición del Tribunal de la Inquisición (1812-1823). La constitución de la autoridad absoluta», *Manuscrits*, 17 (1999), pp. 179-199, p. 184.

qualsevol reivindicació, revolta o malestar a Catalunya com un intent dels catalans de recuperar les seves constitucions i consegüentment de desafiar la monarquia, com han demostrat les recerques de Joaquim Albareda,²⁸ Lluís Roura²⁹ i Carlos Garriga,³⁰ i per l'altre amb la negativa del liberalisme moderat d'aprofundir en les derivades polítiques més transgressores desenvolupades durant la Guerra de Successió Espanyola (1702-1714), com eren la Conferència dels Comuns, l'actuació col·legiada i quasi republicana de la Junta de Braços o el llegat republicà a l'exili del tardoaustricisme³¹ que caigueren en l'oblit. Per tant, ningú va posar massa interès en convertir la tradició constitucional catalana en la base de la constitució "històrica" de la monarquia i paradoxalment foren una minoria de liberals exaltats catalans els que regiraren en l'austricisme per cercar un precedent històric a les seves demandes polítiques de federalitzar la monarquia.

La fascinació per l'austricisme d'alguns diputats catalans no es pot deslligar de l'atracció que despertava el constitucionalisme català associat a l'exercici de la pràctica política anterior a 1714 que havia perviscut en famílies com la dels Papiol, que acumularen centenars de llibres publicats entre la Guerra dels Segadors (1640-1652) i la Guerra de Successió (1702-1714), o bé encarregaren còpies manuscrites d'aquells llibres i fulletons fetes en el darrer terç del segle XVIII. En els prestatges de la biblioteca de

28. Joaquim ALBAREDA SALVADÓ, «Cataluña en la España del siglo XVIII: represión, acomodación y disidencia», en J. Arrieta, i J. Astigarraga, eds.: *Conciliar la diversidad pasado y presente de la vertebración de España*, Fundació Ernest Lluch, Universidad País Vasco, Bilbao, 2009, pp. 55-75.

29. Lluís ROURA, *Subjecció i revolta en el segle de la Nova Planta*, Eumo Editorial, Vic, 2006.

30. Carlos GARRIGA, «La enfermedad política de Cataluña: en torno a la diputación de los colegios y gremios de Barcelona (1773-1775)», *Anuario de Historia del Derecho Espanyol*, LXVII (1997), pp. 721-748.

31. Agustí ALCOBERRO, *L'exili austriacista (1713-1747)*, Fundació Noguera, Pagès, Barcelona, 2002, pp. 210-228; Ernest LLUCH, *L'alternativa catalana (1700-1714-1740)*, *Ramon de Vilana Perlas i Juan Amor de Soria: teoria i acció austriacistes*, Eumo Editorial, Vic, 2000; i Rosa Maria ALABRÚS, *Felip V i l'opinió dels catalans*, Pagès editors, Lleida, 2001.

Francesc de Papiol hi consten algunes dels principals obres dels juristes catalans del segle XVII (Acaci de Ripoll, Joan Pere Fontanella, Lluís Peguera o Gabriel Berart) i també els de tombant de segle que impulsaren el procés de modernització de la tradició jurídica catalana (Miquel Calderó³² i Pere Amigant³³), que havien intentat conciliar la fidelitat al monarca amb la defensa de les lleis pròpies, i alguns de llibres prohibits contraris a la monarquia de Felip IV, escrits per Gaspar Sala i Francesc Viladamor. La rellevància de Francesc de Papiol no és comparable a la d'Antoni de Capmany o Josep de Vega i Sentmenat, tot i que la seva biblioteca posseïa una col·lecció extraordinària de llibres i pamflets polítics publicats des dels anys trenta del segle XVII fins la fi de la Guerra de Successió. L'exemple més revelador el proporciona el notari que va fer l'inventari postmortem de Lluís de Papiol, pare de Francesc, en el que gairebé no s'esmenta cap referència a la biblioteca. Ara bé, sí que diu que «un prestatge de fusta de pi era ple de llibres de diferents autors i històries i entre altres les Constitucions de Catalunya».³⁴ La referència al llibre de les constitucions denota el significat simbòlic que se li atorgava a la possessió d'aquell llibre més enllà de les diverses apropiacions que es fessin del seu contingut.

La biblioteca de Francesc de Papiol posa al descobert alguns circuits en les reedicions de les obres que són poc coneguts, com és que algunes obres dels principals juristes catalana foren reimpresses als territoris italians que eren a mans de l'emperador Carles VI –l'arxiduc Carles– durant les dècades dels vint i trenta del segle XVIII. És el cas dels llibres dels principals juristes catalans Joan Pere Fontanella, Miquel Calderó o Pere d'Amigant. Encara sorprèn més la manca de recerques sobre la reedició d'obres de

32. Joaquim ALBAREDA SALVADÓ, «La represa del constitucionalisme (1701-1706)», *Revista de Dret Històric Català*, 7 (2007), pp. 113-133.

33. Jon ARRIETA, «Catalunya entre els segles XVII i XVIII. Reflexions sobre un canvi», *Revista de Dret Històric Català*, 7 (2007), pp. 87-111.

34. Arxiu Comarcal del Garraf (ACG), Arxiu Notarial (AN), núm. sig. 147. Inventari post-mortem de Lluís de Papiol i Martí. Vull agrair la generositat de la Sra. Paquita Roig qui m'ha facilitat una còpia del document.

Serapí Berard³⁵ i Pere Comines³⁶ durant la segona meitat del segle XVIII que es feien ressò del setge francès sobre la Barcelona de 1697. En ambdós textos es constata la resistència de la ciutat enfront els assetjants, la lleialtat dels catalans a la monarquia i la desconfiança d'aquesta vers l'actitud dels catalans, ja fos per la seva bel·ligerància o per la seva obstinació en la defensa de les constitucions catalanes, el que es tradueix en una manca de compromís de la monarquia en la defensa de la ciutat. Mentre el text de Comines es reedità just quan els representants dels principals municipis de la Corona d'Aragó s'adreçaren al nou monarca, Carles III, a través del *Representación de los diputados de la ciudades de Zaragoza, Valencia, Barcelona y Palma* (1760) per fer-li palès el seu descontent quan el rei atracà a Barcelona procedent de Nàpols. La *Representación* recull diverses reivindicacions en que s'insta que hi hagi, segons Ernest Lluch, «lleis diferents per a la Corona d'Aragó i dins aquesta, per a cada regne en especial, les jurídiques i les econòmiques i la continuïtat de les Corts aleshores convocades».³⁷ L'obra de Berard s'imprimí de nou durant la Guerra Gran (1793-1795) contra la França revolucionària, quan la capi-

35. Serapí BERARD, *Manifestación en que se publican muchos y relevantes servicios y nobles hechos, con que ha servido a sus señores reyes la excelencia ciudad de Barcelona singularmente en el sitio honroso que acaba de padecer en el presente año de 1697*. Publica noticia del acierto, con que el muy ilustre y fidelísimo consistorio de la diputación del Principado de Cataluña, siempre atento, a la conservación de las generales constituciones, leyes, y privilegios de su patria, utilidad pública, y mayor real servicio, reguló sus operaciones en los lances de dudas que se han ofrecido después de la muerte del señor rey don Carlos segundo, nuestro señor hasta la admisión y asistencia al juramento del excelentísimo señor conde de palma para los cargos de lugartiente general, en dicho principado, imprenta de Juan Francisco Piferer, Barcelona, 1794.

36. Pere de COMINES, *Relación diaria de lo sucedido en el ataque y defensa de la ciudad de Barcelona, cabeza del Principado de Cataluña, Antemoral de toda España en el año 1697*. Escrívela... Consagra la a la Magestad de Guillermo III. Rey de la Gran Bretaña, Barcelona, 1759.

37. Ernest LLUCH, «La Catalunya del segle XVIII i la lluita contra l'absolutisme centralista. El Proyecto del abogado general del público de Francesc Romà i Rossell», *Recerques*, 1 (1970), pp. 33-50: p. 36.

tal catalana se sentia amenaçada. De nou una representació de la capital catalana s'adreçà a la Cort borbònica, aquesta vegada per demanar l'enderroc de la Ciutadella,³⁸ símbol de la repressió borbònica després de la derrota de 1714 que vuitanta anys després encara era percebuda com la manifestació més evident de la desconfiança de la monarquia vers els catalans, i alhora constatava la seva manca d'interès per protegir la ciutat enfront d'una invasió francesa.

Sens dubte el coneixement de Francesc no era mític sinó idealitzat ja que havia passat de generació a generació a través de l'exercici de la política institucional dels seus besavis que assistiren a les Corts de 1701-1702, i a les de 1705-1706, els llibres de diverses branques familiars, la recerca de nous impresos per adquirir-los o bé fer-ne còpies manuscrites, els gravats de la família dels Àustria, etc. Les darreres còpies manuscrites identificades a la biblioteca de Can Papiol demostren l'interès de Francesc en el funcionament col·legiat dels Tres Comuns a finals del segle XVII, com és *l'Escudo de la verdad* (publicat el 1697), o bé un pamflet que defensa la posició dels catalans de resistència a ultrança durant el setge de Barcelona de 1713-1714, com acte de lleialtat dinàstica per tal de desacreditar la repressió borbònica posterior que s'emfasitza en una nota manuscrita, aliena a l'original imprès que s'explia en com l'opció borbònica implicà la fi del sistema polític i de llibertats dels catalans des de l'endemà de la capitulació de la ciutat:

Al tiempo de retomar la ciudad quisieron capitular los catalanes, y sólo les ofreció el mariscal de (B)Verwick en nombre del Rey quedarían con las vidas y haciendas, y todo lo demás a discreción.

A pocos días de tomada la ciudad de Barcelona, hizo juntar el mariscal de (B)Verwick, y en cuerpo de ciudad con porteros, maceros y ministros, la hizo salir a un tablado, los despojó de las ropas, falares, y de todas las insignias que notaban los privilegios, y de todas ellas se les despojó y fueron quemadas por mano del verdugo en señal de no que-

38. *El Popular*, Barcelona, 9 de novembre de 1841, p. 3

darles más privilegio que el que la piedad del rey quisiese concederles.³⁹

La transmissió d'aquella tradició jurídica-constitucional, associada a l'exercici del govern del Principat, es produí en els principals cercles de cultura il·lustrada aliens a les institucions polítiques i a la Universitat de Cervera, com foren la Reial Acadèmia de Bones Lletres, el Seminari Episcopal de Barcelona, la Societat Econòmica del Amics del País de Tarragona, creada per l'arquebisbe de Tarragona, Francesc Armanyà, i les reunions amb grups d'eclesiàstics filojansenistes com Félix Amat de Palou, i Félix Torres Amat, entre d'altres. Aquells nòduls de sociabilitat i espais de coneixement mantindran viva la tradició jurídica-constitucional vinculada a l'exercici de la pràctica de la política institucional que en cap cas s'associarà amb un sol corrent de pensament, sinó que cal interpretar en un sentit més transversal evocat en un ventall ideològic que va des d'un reformisme conservador fins a un liberalisme moderat. Només així podem entendre per què durant els anys del Trienni Liberal (1820-1823) encara eren tan habituals els anuncis recollits per la premsa de venda de llibres publicats entre la Guerra dels Segadors i la Guerra de Successió.⁴⁰

4. *Els altres catalans de Cadis*

L'impacte del constitucionalisme català i de l'austriacisme també queda palès en un altre d'aquells catalans, Antoni Puigblanch, que començà la seva activitat política a les Corts de Cadis i es prolongà fins el 1840.

39. Museu Romàntic de Vilanova i la Geltrú, Biblioteca de Can Papiol, la cita prové de la nota que hi ha al darrera de la còpia manuscrita de la *Copia de las Reales Cartas del Emperador Carlos 6º y de la emperatriz, su mujer. Al consistorio de Barcelona en Viena a 28 de marzo de 1714 exortándoles a que mantuviesen la rebelión con una nota sobre estas cartas, y efecto que produjeron...* Este papel fue impreso en Barcelona por Juan Pablo Martí, impresor de la ciudad.

40. ROCA VERNET, *Tradició constitucional*, pp. 154-155.

Durant els darrers anys de vida i des del seu exili londinenc, Puigblanch es va proposar escriure una història de Catalunya que havia de ser capaç d'estimular les altres províncies espanyoles a escriure la seva pròpia història per tal de compondre una història d'Espanya on el pes de les províncies perifèriques fos més rellevant i es convertís en una alternativa a la història del pare Mariana.⁴¹ Puigblanch llegí i prengué notes de diverses obres de la història política i constitucional catalana dels segles XVI i XVII. Entre les seves notes consten reflexions sobre els llibres de Jaume Roig, Lluís Peguera o Pere Tomic.⁴² Probablement també llegí *Els Annales de Catalunya* de Narcís Feliu de la Penya, que tingué una difusió rellevant a Anglaterra, com ho corrobora que Henry Swiburne en el seu llibre de viatges per Espanya, publicat el 1776, en què esmenta l'obra de Feliu de la Penya per aproximar-se als catalans i per constatar com els catalans, poc després del motí de quintes de 1773, encara mantenien viu el record de les seves constitucions i de la derrota de 1714.⁴³

Les lectures de Puigblanch s'encaminaven a buscar en què es fonamentava la identitat catalana i per això se submergia en el seu constitucionalisme i en les seves Corts, com es palesa en una de les afirmacions de Puigblanch: «los catalanes cuando no éramos más que Pueblo, valíamos harto más que cuando tuvimos Condes Soberanos».⁴⁴ En una de les cartes, Josep Melcior Prat suggeria a Puigblanch que escrivís la història de Catalunya a partir dels llibres de la biblioteca del Museu Britànic i de la resta biblioteques londinenques. Si això no fos suficient l'instava a contactar amb un "amic" liberal que era l'arxiver de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, Pròsper de Bofarull, un altre dels catalans que eren a

41. Biblioteca Nacional (BN), Madrid, Manuscrit 8853, carta de Josep Melcior Prat a Antoni Puigblanch, 20 d'agost de 1828.

42. Enric JARDÍ, *Antoni Puigblanch. Els precedents de la Renaixença*, Aedos, Barcelona, 1960, p. 276.

43. Francisco PÉREZ BERENGUEL, «Las Fuentes principales de los *Viajes por España* (1779) de Henry Swinburne», *Hispania*, 231 (2009), pp. 67-86, p. 75.

44. JARDÍ, *Antoni Puigblanch*, p. 250.

la badia de Cadis durant l'etapa constituent. Puigblanch es posà en contacte amb Bofarull ja que el va conèixer abans de la publicació de l'obra *Cataluña vindicada o los Condes de Barcelona*, publicada per l'arxiver el 1836 a Barcelona.⁴⁵ A parer de Prat, la publicació d'una història catalana podia satisfer la demanda que tenien revistes i diaris anglesos per conèixer la gènesi de les llibertats polítiques espanyoles. A finals de la dècada dels vint la causa liberal espanyola atreia als liberals i radicals britànics. Finalment el projecte no va arribar a materialitzar-se però Puigblanch va escriure un article sobre la història medieval de Catalunya a *Foreign Quarterly Review*, on identificava el llemosí o català com la llengua dels trobadors i exaltava la defensa de les llibertats polítiques feta pels comtes de Barcelona.⁴⁶

La proximitat de Puigblanch a la història i cultura catalana va suscitar que recuperés un text de l'austriacisme persistent publicat a la dècada dels trenta del segle XVIII. L'anunci de la seva publicació amb el títol de *Regeneración política de España*,⁴⁷ aparegué en la seva obra els *Opúsculos Gramático-Satíricos*, publicada a Londres el 1828. La breu descripció que es feia del text a l'anunci deia que evocava l'obra *Discurso político comerciante (comercial) sobre el precario abandono del puerto de Barcelona*, imprès durant el regnat de Carles III, en què és detallava el projecte per constituir una monarquia confederal formada per tres estats (Celtiberia, Hispània Oriental i Hispània Occidental). Cadascuna d'aquelles entitats es regiria per les seves pròpies lleis i constitucions. Sembla prou evident que aquest projecte era una còpia de la proposta que els austriacistes

45. BN, Manuscrit 8853, carta de Josep Melcior Prat a Antoni Puigblanc, 20 d'agost de 1828.

46. «Poetry and lives of the Troubadours», *The Foreign Quarterly Review*, Vol. XII (1833), pp. 164-191; i BN, Manuscrit 8853, carta de Josep Melcior Prat a Antoni Puigblanc, 24 de novembre de 1828.

47. Antonio PUIGBLANCH, *Opúsculos Gramático-Satíricos del Dr... contra el Dr. Joaquín Villanueva escritos en defensa propia, en los que también se tratan materias de interés común*, Londres, 1828, Otros anuncios, pp. 5-6.

havien escrit el 1734 des de Viena i publicat a Oxford o Barcelona.⁴⁸ Segurament Puigblanch consultà una còpia que havia arribat a Anglaterra on també es publicaren pamflets amb arguments similars el 1736. La transcendència d'aquesta obra quedà palesa quan l'octubre de 1840 es conegué a Barcelona la mort de Puigblanch a Londres. La necrològica publicada al diari progressista *El Constitucional* feia la petició de publicar el seu projecte confederal de *Regeneración de España* arran de l'interès que les alternatives federals despertaven entre progressistes i republicans.⁴⁹

5. *A mode de balanç*

L'austriacisme s'incorporà a la tradició constitucional catalana, que es fonamentà en la vigència d'una història més o menys idealitzada de les llibertats i drets dels catalans i alhora en la possibilitat d'emprar-la per moderar el ritme del procés de transformació revolucionària. A la Catalunya del primer terç del segle XIX conviuen tres corrents ideològiques: un liberalisme moderat historicista, un liberalisme revolucionari exaltat i un reialisme contrarevolucionari. Malgrat que totes tres opcions empraran la retòrica històrica per explicar el conflicte, només el liberalisme historicista s'apropriarà del constitucionalisme català per bastir el seu projecte polític, i els altres corrents optaren per minimitzar el discurs històric tot i que gradualment el liberalisme exaltat bastí el mite progressista de la història de les llibertats catalanes que triomfà a la dècada dels quaranta. Tot i això, les obres de l'austriacisme, persistent⁵⁰ per la seva

48. Joaquim ALBAREDA, «L'austriacisme i l'alternativa catalanoaragonesa, segons Ernest Lluch», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 12 (2001), pp. 9-26; Ernest LLUCH, «El judici imperial sobre la Via fora els adormits», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 10 (1999), pp. 67-88; Ernest LLUCH, ed., *Escrips polítics del segle XVIII. Tom. III. Via fora als adormits*, Eumo, Vic, 1996; ALABRÚS, *Felip V i l'opinió dels catalans*, pp. 392-411; i ROCA VERNET, *Tradició constitucional*, pp. 102-103.

49. *El Constitucional*, (Barcelona), 13 d'octubre 1840, p. 3.

50. ALBAREDA, «L'austriacisme», p. 23; LLUCH, «El judici imperial», pp. 67-88; Lluch, *Escrips polítics*; ALABRÚS, *Felip V*, pp. 392-411; i ROCA VERNET, *Tradició constitucional*, pp. 102-103.

organització federal de la monarquia, influïren a les primeres propostes federalitzants de la nació espanyola, formulades pels liberals exaltats catalans, com és el cas de Juan Antonio de Llinàs i el d'Antoni Puigblanch. El redescobriment de l'austriacisme a mans dels liberals catalans s'hauria d'interpretar com l'anhel de trobar precedents històrics d'organització federal de la monarquia sense caure en un republicanisme abrandat.

La pervivència d'un constitucionalisme historicista no s'hauria de considerar una excepcionalitat catalana sinó que s'ha d'entendre com una derivada del liberalisme historicista que regirava en el seu passat constitucional més proper per bastir una constitució "històrica" capaç d'impulsar reformes, atenuant els canvis de la revolució liberal, i alhora donar resposta a les demandes d'una nova oligarquia catalana que exigia tenir més poder polític tant al Principat com a la monarquia. Aquells liberals no cercaren unes idealitzades lleis medievals, com després farien els *renaixentistes*, sinó que empraren la tradició constitucional catalana associada a l'experiència d'autogovern que havia definit la comunitat política catalana durant la segona meitat del segle XVII i les primeres dècades dels XVIII, per emprar-la des d'una vessant pragmàtica per fonamentar el nou règim liberal, com succeïa a d'altres indrets d'Espanya.⁵¹

51. Joseba AGUIRREAZKUEANAGA, *The making of the Basque Question. Experiencing Self-Government, 1793-1877*, Center for Basque Studies, University of Nevada, Reno, 2012.

L'Audiència de Barcelona i la pràctica jurídica catalana arran de la Nova Planta

CARLES TORMO I CAMALLONGA

Universitat de València-Estudi General

Resum

No sembla que la Nova Planta ocasionarà cap tipus de canvi en el règim jurídic català en matèria privada. De fet, el mateix decret de 16 de gener de 1716 confirmava la històrica prelación normativa. En no res s'haurien de veure alterats els informes jurídics dels advocats en seu judicial, i no res sembla que va canviar. Si de cas, una lleugera, quasi imperceptible, evolució en el discurs, més en les formes que no pas en el contingut, i que podia obeir a una cada vegada major influència dels nous corrents racionalistes i il·lustrats. Molt poca cosa, tot plegat, perquè la pràctica no anava de la mà de la doctrina erudita i acadèmica. No obstant, des de les darreries del XVIII i, especialment amb la publicació de la *Novísima Recopilación*, s'aprecien canvis més significatius, que no només s'expliquen per la lògica evolució en l'estil, cada vegada més sobri, i en l'argumentació jurídica, cada vegada més legista, sinó també en una creixent influència del dret castellà. Entre la prescripció, la influència i l'adopció interessada de noves formes i normes, situarem l'evolució de la pràctica jurídica catalana.

Paraules clau: Al·legacions, argumentació jurídica, Audiència de Barcelona, doctrina, escrits en dret, jurisprudència, Nova Planta, pràctica forense.

Resumen

No parece que la Nueva Planta ocasionara cambio alguno en el régimen jurídico catalán en materia privada. De hecho, el mismo decreto de 16 de enero de 1716 confirmaba la histórica prelación normativa. En nada tenían porqué verse alterados los informes jurídicos de los abogados en sede judicial, y nada parece que cambió. Si a caso, una tenue pero casi imperceptible evolución en el discurso, más en las formas, eso sí, que en su

contenido, y que podría obedecer a una creciente influencia de las nuevas corrientes racionalistas e ilustradas. Muy poca cosa, en definitiva, porque la práctica no iba de la mano de la doctrina erudita y académica. Sin embargo, desde finales del XVIII y, especialmente, tras la publicación de la *Novísima Recopilación*, sí se aprecian cambios más significativos, que no solo se explican por la lógica evolución en el estilo, cada vez más sobrio, y en la argumentación jurídica, crecientemente legalista, sino también en una creciente influencia del derecho castellano. Entre la prescripción, la influencia y la adopción interesada de nuevas formas y normas, situaremos la evolución de la práctica jurídica catalana.

Palabras clave: Alegaciones, argumentación jurídica, Audiencia de Barcelona, doctrina, escritos en derecho, jurisprudencia, Nueva Planta, práctica forense.

Abstract

The *Nueva Planta* did not apparently cause any change in the juridical Catalan regime in the sphere of private law. In fact, the same decree of January 16, 1716 confirmed the established hierarchy of laws. Juridical reports written by lawyers at judicial headquarters didn't have to be altered at all and nothing seemed to have changed in this respect. There may have been a slight but almost imperceptible evolution in juridical discourse, in terms of form rather than content, and that may be explained by an increasing influence of the new rationalist and illustrated currents of the period; very little in fact. Procedural practice was not closely linked to the erudite's own understanding of academic doctrine. Nevertheless, from the end of the 18th Century, and specially, after the publication of the *Novísima Recopilación*, more significant changes are appreciated because of the logical evolution in the style which becomes increasingly restrained. Furthermore, the juridical rationale of lawyers, became more legalistic and also more influenced by Castilian law. Seemingly, Catalan juridical practice evolved around prescription, influence and the advantage seeking adoption of new forms and rules.

Key words: Argument, doctrine, juridical reports, *Nueva Planta*, practice, precedent, Royal court of justice of Barcelona.

1. *El qüestionament com a punt de partida*

Ja sabem tots que amb el decret sobre *Establecimiento y Nueva Planta de la Real Audiencia de Cataluña*, de 16 de gener de 1716, s'estableix un nou règim jurídic a Catalunya des del que conclouren les causes judicials. El mateix havia ocorregut, amb solucions pròpies, per als altres països de la Corona d'Aragó. Des del que es disposava en el capítol 56 d'aquesta norma, la doctrina i els tribunals no sembla que es plantejaren la pervivència de l'ordre històric de prelació de drets fixat en capítol de cort de Martí l'Humà de 1410 i confirmat per constitució de corts de Barcelona de 1599. Una resolució formal del sobirà al respecte, que es preveia en el capítol 59, i que hom considera que és l'emesa per reial cèdula de 28 de maig de 1716 a sol·licitud de l'Audiència, venia a confirmar la plena vigència de la prelació establida per aquelles disposicions, en defecte del dret legal posterior. Amb el temps, però, l'administració judicial i la doctrina van començar a interpretar i reinterpretar el sentit d'aquestes normes, amb conclusions no sempre coincidents. Es va qüestionar de quina manera el dret català havia de conviure amb el castellà, quina havia de ser la vigència del dret entès com a *municipal* i, sobretot, quin havia de ser el paper dels històrics drets supletoris canònic i romà, amb la seua doctrina i jurisprudència. Però la realitat més pràctica, com anem a veure, semblava quedar al marge de totes aquestes disquisicions legals i doctrinals, al menys en un primer moment.

Molt s'ha escrit al respecte i amb indiscutible propietat, de manera que el present article no té per objecte plantejar noves hipòtesis, ni molt menys qüestionar les ja existents.¹ Tan sols intentarem aportar la pers-

1. Destaquem com a referències bàsiques, però sense ànim d'exhaustivitat, Josep Maria GAY ESCODA, «Notas sobre el derecho supletorio en Cataluña desde el decreto de Nueva Planta (1715) hasta la jurisprudencia del Tribunal Supremo (1845)», *Hispania. Entre derechos propios y derechos nacionales. Per la storia del pensiero giuridico moderno*, 34-35 (1990), II, pp. 805-865; José María PÉREZ COLLADOS, a «La tradición jurídica catalana (Valor de la interpretación y peso de la historia)», *Anuario de Historia del Derecho Español*,

pectiva d'alguns operadors jurídics que ens poden sintetitzar la pràctica que, segons ells, s'havia seguit al llarg de més d'un segle. Partirem d'unes manifestacions, cojuturals als nostres efectes, de l'Audiència de Barcelona amb motiu de la *Instrucción del procedimiento civil con respecto a la real jurisdicción ordinaria*, de 30 de gener de 1853, en relació a la prescripció de la motivació de les resolucions judicials. Encara que sembla una data tardana als nostres efectes, no ho és en la mesura en què deixa palesa i ens retrotrau a la imprecisió que al respecte s'havia arrossegat fins aleshores. Les paraules dels magistrats voldran reflectir una realitat, que si havia sigut incerta, ara s'incrementava en inseguretat. L'origen comú dels ordenaments peninsulars i la immotivació de la sentència que es va imposar amb la dinastia borbònica, creiem que havia permès que aquest problema no s'evidenciés en cap moment de manera concloent, ni paralitzés així el fet d'impartir justícia. Però el nou pensament i la legislació liberal exigien una resolució definitiva de la qüestió.

L'article 68 d'aquella *Instrucción* de 1853 exigia a tots els tribunals i jutges la fonamentació de les sentències, «exponiendo con claridad y concisión las cuestiones de hecho y de derecho, y citando las leyes o doctrina legal en que se apoyen».² Més clar no es podia ser, almenys respecte a la teoria. Els magistrats de l'Audiència de Barcelona aportaran el seu parer a la consulta a l'efecte del Ministeri de Justícia, des de la consideració que

74 (2004), pp. 139-184, i Juan Berchmans VALLET DE GOYTOSOLO, «El Dret romà a Catalunya després del decret de Nova Planta», *Revista de Dret Històric Català*, 7 (2007), pp. 161-166. A ells ens remetem per a entendre l'al·ludida incertesa legal i doctrinal a la què ens referirem. El que escriu tan sols farà una primera aportació a aquesta temàtica des de la perspectiva del que s'ha acostat a ella en un altre territori de la mateixa corona –València–, amb les seues similituds i les diferències de tracte que van merèixer del marca.

2. *Colección Legislativa de España*, 60 (1853), pp. 181-201. Pot veure's un estudi d'aquesta disposició legal en Carlos TORMO CAMALLONGA, «El derecho es la justicia de los hechos; a propósito de la Instrucción del Marqués de Gerona», *Anuario de Historia del Derecho Español*, 81 (2011), pp. 873-920.

el procés de codificació liberal, en la seua apètença essencial, anava molt més enllà d'eixa senzilla idea que en allò no previngut en les constitucions de Catalunya s'havia d'estar al Dret canònic i, en el seu defecte, al romà:

Esta Audiencia, que no desconoce que la Instrucción, estirpando abusos interesados, ha hecho un gran bien a la Sociedad y mejorado la administración de justicia, todavía cree que, aunque se detenga algo la celeridad con que hoy marchan los negocios, si esta dilación aprovecha para que el oficio judicial se instruya mejor, y sus decisiones sean más acertadas, poco puede importar el transcurso de algunos días, y entiende que a ello podrían conducir los alegados de bien probado en 1ª instancia, y en 2ª los escritos de agravios y su contestación, mayormente debiéndose cumplir por los Jueces y Tribunales con lo dispuesto en el artº. 68, lo cual ofrece suma dificultad en general por el estado de nuestra actual legislación esparcida en muchos y diversos Códigos, sin hallarse cumplida en uno sólo como en otras Naciones conforme a los adelantos de la época; y si en todas las Audiencias será tarea ímproba para el Ministro ponente el fundar una sentencia, en ésta ha de acrecer extraordinariamente este trabajo por la Legislación especial del país, en que hay que registrar primero las Leyes de la Novª. Recopn. posteriores a 1715, en que se dio el Derecho de Nueva Planta, luego los Fueros Municipales y privilegios de algunas Ciudades, tales como la presente y Tarragona, que los tienen concedidos para ciertos y determinados casos, y como derecho supletorio en falta de disposición de las Leyes y Fueros citados, el Derecho Canónico, el Romano y por último el Derecho Patrio. Si este aumento de trabajo y las dificultades e inconvenientes, que en la práctica puede ofrecer al fundar los fallos en los asuntos civiles merecieren ser atendidas, podría diferirse el cumplimiento de la disposición del artículo 68 para cuando se publique el Código Civil.³

3. Archivo de la Comisión General de la Codificación (ACGC), secció 3, lligall 2, manuscrit 2, ff. 23-24. Hom considera que amb els mots *Fueros Municipales* es fa referència a la legislació catalana, amb *privilegios de algunas ciudades* als o a les costums catalanes,

Rebuig absolut a la motivació, per tant, en funció de la clàssica argumentació de la manca d'una legislació, ja no única, sinó també unitària, i de la situació de confusió que es derivaria, no tant respecte al sentit de la prelación, que l'Audiència tenia clara, com respecte a la integració en la mateixa d'una veritable cascada de legislació espanyola que estava sent aprovada en eixos moments; una legislació no només acumulativa, com principalment ho havia sigut fins aleshores, sinó també derogatòria. Fins ara, la conjugació de possibles solucions diferents descansava sobre un fons comú, com era el *ius commune* –un dels motius de l'escassa aportació pels advocats de legislació catalana i també castellana, com després veurem–, que, amb la immotivació, permetia defugir de la fixació legal exacta de les resolucions.⁴ Amb la *Instrucción*, però, ja no hi podria ser

i amb *Derecho Patrio* a l'ordenament jurídic castellà en bloc, anterior a la Nova Planta o no contingut en la *Novísima Recopilación*. En moltes al·legacions jurídiques, però, era el català el que es referenciava com a «derecho patrio». Valguen aquestes paraules per a corregir la interpretació apareguda en l'article del que escriu, TORMO, *El Derecho es la justicia de los hechos*, p. 892. Per una altra banda, i encara que la diversitat jurídica hispana en matèria privada durant el segle XVIII no sembla que fóra la causa del fracàs de la codificació que entenem com a il·lustrada, com sí ho va ser després amb el retard de la liberal, sens dubte que també hi va coadjuvar.

4. El problema ja no era solament la inexistència d'un codi unitari i complet –en el nostre cas, i per la documentació que consultarem, de dret civil–, amb què es volia posar fi a les incoherències i possibles contradiccions internes de la normativa vigent, sinó també el mateix coneixement que es tenia de les normes en la seua exactitud i vigència; MARTA LORENTE SARIÑENA, *La voz del Estado. La publicación de las normas (1810-1889)*, Boletín Oficial del Estado-Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, Madrid, 2001, pp. 108 i ss. Per la seua banda, la posició dels advocats espanyols davant la motivació de la sentència no resulta clara ni contundent. El Col·legi d'Advocats de Barcelona entenia que «la necesidad de fundar siempre las sentencias», no era més que una de les «grandes y positivas mejoras introducidas en beneficio de los litigantes de buena fe y que minoran los dispendios inseparables del litigio» (ACGC, 3, 2, 2 f. 134). Es pot observar que el Col·legi no es referia, com l'article 68, a una fonamentació present només quan els jutges ho reputaren convenient, sinó que havia d'exigir-se *siempre*. No debades, i en la seua opinió, la motivació aclaria i ajudava a perfilar les línies d'actuació dels advocats en casos posteriors

així. Perquè no sembla qüestionar-se la pràctica processal catalana heretada –si és que s’hi mantenia–; del que es parla és de la problemàtica d’individualitzar de manera integrada i coherent, i de deixar-ne constància per escrit, de normes substantives, especialment en matèria civil, que podien ser diferents. La publicació d’un codi en aquesta matèria resoldria tot problema des de l’enteniment que aquest homogeneitzaria la legislació per a tota la nació, és clar que sobre una base castellana, tinguda per més actualitzada i precisa.

N’és una bona prova un memorial de 1846, «sobre las importantes cuestiones del derecho civil de Castilla, del foral de Cataluña y de internacional privado», que s’havia tramitat en primera instància a Badajoz, en vista i revista a l’Audiència de Càceres, i en recurs de nul·litat davant el Tribunal Suprem, on es discutia la validesa o nul·litat, total o parcial, d’un testament atorgat a aquella primera ciutat, per i a favor de naturals del Principat.⁵ Tres eren les qüestions objecte de debat: la legitimitat de segons qui per a impugnar el testament, on es feia servir exclusivament *Partidas*; si el testament s’havia redactat segons els usos de Catalunya i, per tant, si era vàlid en la seua totalitat; i, en tercer lloc, si les seues disposicions s’havien d’aplicar als béns raus a territori de dret castellà,

semblants. Però, i per estrany que ens poguera semblar a hores d’ara, les referències del Col·legi de Barcelona van resultar residuals, conseqüència, tal vegada, d’eixa suposada confusió substantiva que no hi havia en altres territoris, almenys en la mateixa mesura (la qual cosa no és del tot certa). Així, les observacions dels col·legis de Madrid, València o fins i tot Saragossa –malgrat tenir també dret civil propi–, per posar un exemple, no li van concedir a aquesta qüestió ni una sola línia.

5. «Creemos que estos principios no pueden ser otros que los que rigen en materia y para la decisión de los conflictos que se originan entre las leyes, usos y costumbres de los diversos pueblos sujetos a una misma soberanía, y por analogía según los que rigen para la decisión de los que se originan entre las diferentes leyes de diversos estados independientes unos de otros y soberanos en sí mismos», entre tantes manifestacions al respecte; *Memoria sobre las importantes cuestiones del derecho civil de Castilla, del foral de Cataluña y de internacional privado que se convierten en el pleito seguido...*, Madrid, 1846, f. 26, Col·lecció Al·legacions Jurídiques, l·lustre Col·legi d’Advocats de Barcelona, (CAL-ICAB).

encara que no estigueren d'acord amb aquest. Semblava quedar clar que no es qüestionava la vigència del dret català com a intèrpret del testament i la designació dels béns, però sí la legitimitat per a impugnar la darrera voluntat i la seua aplicació a terres radicades a Extremadura. Valga aquest cas com a mostra del que plantejem.

En definitiva, no és aquest un estudi sobre el tractament legislatiu del moment al respecte, ni sobre la seua literatura jurídica i acadèmica, sinó sobre en quina mesura es revela aquesta cada vegada més qüestionada dialèctica dret català-castellà en els escrits processals al llarg del XVIII i principis del XIX. A tal efecte ens centrarem en els informes jurídics dels advocats en seu d'Audiència en els processos civils, fonamentalment en les conegudes com *al·legacions jurídiques*, mentre que deixarem per a un altre moment la paral·lela evolució en la pràctica de jutges i magistrats a l'hora de dictar sentència.

2. *La realitat forense dels advocats; les al·legacions jurídiques*

Les al·legacions jurídiques, també anomenades informes o memorials en dret *—porcons* en l'àmbit arxivístic—, són escrits que els advocats presentaven en alguns processos importants, una vegada vistos per a sentència, i on, des d'una base fàctica acceptada per totes les parts, s'aportava al tribunal la darrera argumentació jurídica sobre les principals qüestions debatudes.⁶ Nosaltres ens centrarem en les causes civils i de temàtica

6. És un tràmit dirigit en gran part pels usos i la pràctica que se seguia en cada seu judicial. A la indeterminació legal al respecte, tant a Castella com a Catalunya, feia referència Ramón Llàtzer DE DOU I DE BASSOLS quan parlava del que havia sigut la pràctica històrica: «Parece que despues de presentados los dos escritos arriba referidos por las partes [referint-se als *alegatos de bien probado*], y señalado el día para la sentencia, no hay más que proferirla: y, aunque esto se verifique en la mayor parte de las causas, no dexan de quedar algunas, en que todavía hay otras diligencias, que practicar, como la de escribir en derecho, informar los abogados, y dar dudas los jueces». Sobre aquesta darrera qüestió, els escrits de *dubtes*, encara hi havia més confusió, especialment per la peculiaritat catalana: «Por la *const.* I. y

majoritàriament successòria, per haver en aquesta qüestió, des de la base del Dret comú, algunes diferències substantives entre els drets castellà i català. Això sí, com a escrits parcials i partidistes que són, i vaja com a conclusió anticipada, els interessos de cada part determinaran l'exposició i defensa de segons quina postura i de quines normes jurídiques, cas de presentar els dos ordenaments diferents possibilitats. Un oportunisme del que es pot fer ús i que respon, sens dubte, a la discutida integració del dret català dintre l'ordenament jurídic espanyol.⁷

siguientes *de los Duptes* parece, que despues de presentados los alegatos en derecho debian los jueces, pidiéndolo las partes en las causas mayores de quatrocientas libras [en aquest punt segueix el que diu Fontanella], dar dudas, esto es señalar, qué dudas resultaban en el pleito, ó las dificultades principales, que se ofrecen para decidir...»; vegeu-ho en *Instituciones del Derecho Público General de España con noticia del particular de Cataluña y de las principales reglas de gobierno en qualquier estado*, VI (1802), pp. 177 i següents. Destaca l'afirmació que «En el dia nunca, ó rarísima vez se dan dudas, y en todo caso solamente de oficio [...] bien que [...] la intencion de ella es la misma, que la de la *ley 29. tit. 5. lib. 2. Rec.*, que habla de informaciones en derecho y memoriales ajustados». Vegeu també Josep CAPDEFERRO I PLA, *Joan Pere Fontanella (1575-1649), un advocat de luxe per a la ciutat de Girona. Plets i negociacions juridico-polítiques d'un municipi català a l'alta edat moderna*, tesi doctoral de la Universitat Pompeu Fabra, 2010, pp. 162-172. Contràriament al que exposa Capdeferro a la pàgina 163, el que escriu creu que és precisament la immotivació de la sentència el que afavoreix la transcendència de les al·legacions jurídiques. La concreció individualitzada de la norma jurídica considerada pels magistrats a l'hora de dictar sentència, evitaria tantes disquisicions erudites i doctrinals per a casos futurs semblants. Sobre la realitat hereditària catalana, i sense ànim d'exhaustivitat, es pot veure Llorenç FERRER I ALÒS, *Hereus, pubilles i cabalers. El sistema d'Hereu a Catalunya*, Afers, Catarroja-Barcelona, 2007.

7. Guillem Maria DE BROCA, *Historia del Derecho de Cataluña, especialmente del civil y exposición de las instituciones del Derecho civil del mismo territorio en relación con el Código civil de España y la jurisprudencia*, t. I, Barcelona, 1918, pp. 424 i següents, i 431. Des d'una perspectiva paral·lela, podem dir que fins i tot els mateixos juristes més erudits podien claudicar perfectament dels seus principis doctrinals i teòrics en la seua tasca d'advocats, si així ho aconsellava el cas que defensaven. Així, l'eminent jurista valencià del XVIII, Josep Berní i Català, gran regalista i difusor del dret castellà, no s'amoïnà a l'hora de fer servir el dret romà o la doctrina si, al seu parer, la causa ho recomanava. Una

Queda clar que les al·legacions jurídiques experimenten una evolució al llarg de tot aquest període, i des de diferents perspectives. D'entrada, i almenys les que es presentaven davant l'Audiència de Barcelona, s'escriurien totes en castellà; entenem que per l'imperatiu legal de la Nova Planta. L'ús d'aquesta llengua, però, ja hi era més que habitual des d'abans, entre altres motius –en deu d'haver-hi més– perquè en el Consell d'Aragó, radicat a Castella, no tots entenien el català.⁸ Però, per una altra banda, i front a les al·legacions valencianes, per exemple, on en el XVIII els documents anteriors a l'època borbònica, escrits en català, s'aportaven originals o molt majoritàriament es copiaven sense traducció, a l'Audiència de Barcelona la tendència majoritària era traduir-los; fins i tot es tradueixen les constitucions. Tal vegada, amb aquesta traducció es vol apuntar la voluntat d'adaptació a una nova realitat política i pública, però mantenint la vigència d'un dret que continuava igualment viu. Potser es van prendre més seriosament les noves prescripcions lingüístiques, perquè eren més clares. També és cert que decau el llatí en les al·legacions, però no tant en les sentències, que de vegades es publicaven en totes dues llengües, llatí i castellà, o només en aquesta darrera. Contràriament, i com sovintejava més a València, la còpia literal, respectant també la llengua, podia obeir a l'assumpció una realitat ja caducada i que s'havia d'interpretar exclusivament des d'aquell context anterior, sense l'evolució que sí era possible per al dret català. En qualsevol cas, aquestes són només possibles interpretacions sobre una qüestió molt més rica en matisos, i que caldria estudiar més detingudament i en el seu lloc. Com també ocorre quant al tipus de discurs que es fa servir, que també canvia considerablement a

dicotomia teoria-pràctica que podem estendre a tots els països de l'entorn, tant per a la dualitat dels drets reial i comú, com dels drets castellà i foral. Podeu veure CARLES TORMO CAMALLONGA, «Berní y Català, el derecho común y las universidades», *Cuadernos del Instituto Antonio de Nebrija*, 3 (2000), pp. 279-316.

8. Per al cas de València, i amb semblats efectes, podeu veure Lluís GUIA, *Cortes del reinado de Felipe IV. II. Cortes valencianas de 1645*, «Monografías y Fuentes», 10, Universitat de València, 1984, p. 11.

favor d'una major substantivitat, on la càrrega adjectiva cada vegada serà menor, tal i com el nou sistema il·lustrat i liberal demanava.

Quant a l'àmbit estrictament jurídic, que és el que ens ocupa, el canvi també hi és, sens dubte. La qüestió és determinar si respon a la imposició de la pràctica castellana, o simplement a la comprensible i cada vegada major influència d'aquella, o bé, i per una altra banda, si respon a la lògica evolució de la pràctica processal que s'està operant en similar sentit a tots els territoris tributaris del *ius commune* –almenys als peninsulars–. En aquest sentit parlem d'una variació que vindrà marcada per l'afirmació del legalisme reial o nacional en defecte de la doctrina i, especialment, d'una jurisprudència que tanta rellevància havia tingut als territoris de la Corona d'Aragó, però no pas a Castella, i que entenem com a conseqüència, en gran part, de la fonamentació de la sentència, prescrita i prohibida respectivament en els respectius ordenaments jurídics.

Exposades així les coses, podem dir que la pràctica processal catalana continuarà sent, a grans trets, la mateixa d'abans de la Nova Planta.⁹ Amb el temps, però, veiem en les formes dels escrits jurídics una cada vegada major similitud amb les al·legacions castellanques. I així, com en el seu moment farà observar De Dou i de Bassols, els escrits de *dubtes* pràcticament desapareixen. Eren aquests una espècie de segons informes jurídics centrats en aspectes més concrets, els que plantejaven als magistrats precisament més dubtes, i que sembla que en la pràctica catalana havien tingut major rellevància que les mateixes al·legacions.¹⁰ Ara romandran el que passaran a denominar-se *Jurídicas respuestas* o similars deno-

9. Es pot veure, per exemple, el volum VI de DE DOU I DE BASSOLS, *Instituciones del Derecho Público General de España*. Sobre la motivació de la sentència, arguments a favor i en contra, pp. 296.297.

10. Es poden veure molts d'aquests informes en dret, segons l'esquema dels *dubtes*, a la Biblioteca Històrica de la Universitat de València. Pel capítol CXLIV de les *Ordenanzas de la Real Audiencia de el Principado de Cataluña*, impreses en 1742, es mantienien els escrits de dubtes, això sí, assimilant-los a les al·legacions jurídiques ordinàries. Perquè es pogueren presentar, el CCCXXXV exigia la seua necessitat segons l'enteniment dels magistrats. Per seua banda, el capítol CCCXXVIII no passaria d'una mera declaració de

minacions, amb una més clara divisió entre *Hechos* i *Derecho*; una divisió que, amb el temps, sovintejarà menys a favor de les *Proposiciones* enumerades, que contindran un discurs fàctic i jurídic unitari al si de cadascuna d'elles.¹¹

Sobre les normes jurídiques que els lletrats aporten, podem dir que no hi veiem cap diferència respecte a les que s'escriuen abans de la Nova Planta. La nul·la repercussió d'aquests decrets en matèria privada entenem que és l'explicació que en cap informe trobem cap tipus de referència als mateixos, al contrari del que ocorre, per exemple, a València. Ni es parla de la vigència del dret català, ni molt menys es qüestiona, ni es fa cap tipus d'observació sobre la jerarquia d'entre les seues fonts. Cosa diferent seria l'acatament d'aquesta prelación. Mentre que als territoris de dret Castellà no es compleix en la mesura prevista per la legislació reial, a Catalunya deuríem plantejar-nos la qüestió des del reconeixement explícit en les constitucions al *ius commune*. És a

voluntat quan demanava brevetat i concisió, ni molt menys el CCCXXXIV, que limitava el nombre de pàgines a 20 els primers escrits i a 12 els segons. Donat que tots aquests capítols no deixen de ser simples declaracions de principis, la minva o desaparició dels escrits de dubtes –no n'hem vist cap en la segona meitat del XVIII– tal vegada es dona arran del capítol XLV, on es prohibia definitivament la motivació, tant fàctica com jurídica, de sentències i provisions, la qual cosa –insistim, tal vegada– deixaria sense sentit les constitucions 2 i 10 de les corts de 1542 i 1547, en la seua regulació dels *punts dubtosos*, en la mesura en què les manifestacions del relator en aquest sentit qüestionaven la seguretat i unicitat que havien de revestir les decisions dels magistrats.

11. Poden veure's les al·legacions oposades *Defensa legal de los herederos fiduciarios de D. José Antonio de Sagarriga, canónigo que fue...*, Barcelona, 1830, Arxiu Il·lustre Col·legi d'Advocats de València (AICAV), caixa I-2770, núm. 12; i *Memoria jurídica en manifestación del derecho que asiste al noble don Mariano de Çagarriga, antes Borràs, en el pleito sobre vindicación de bienes por fideicomiso...*, Barcelona, 1830, AICAV, I-2770, 14. En aquests discursos unitaris les citacions es remetran quasi sempre a nota a peu de pàgina, i serà habitual que vinguen referides de manera diferenciada les fàctiques de les jurídiques, amb números (respecte al memorial ajustat als fets i/o als autos) i amb lletres, respectivament. I tot açò al marge de la lògica evolució en la tipografia i en les formes, o la desaparició de les usuals invocacions religioses del segle anterior.

dir, que l'absoluta preeminència d'aquest no originava les contrarietats que es plantejaven a Castella.

Per tant, i quant a la procedència de les disposicions que s'aporten en els informes en dret, continuarem al llarg de tot el XVIII amb un predomini complet i absolut de la doctrina, tant canònica i romanista en general –molt més aquesta que aquella– com, i destacadament, catalana. La jurisprudència és clar que també hi tindrà la mateixa presència. De legislació *municipal* catalana, per contra, en trobem ben poca, menys encara de la castellana que es pot veure en les al·legacions castellanès. És més, són moltes les al·legacions que fins a les darreres dècades del XVIII no contenien cap citació legal municipal. De legislació canònica i romana s'hi troba en major mesura, en la majoria dels casos a propòsit dels comentaris doctrinals, on de nou destaquem que, malgrat la teòrica i normativa preferència del Dret canònic sobre el romà, aquest es farà servir en molta major mesura. Vet ací, en definitiva, una composició molt similar a les al·legacions jurídiques d'altres territoris peninsulars, però amb eixes dues notes que és necessari destacar, i que també hem vist en les al·legacions valencianes anteriors a la Nova Planta. Per una banda, la gran rellevància de la doctrina nacional, amb les *decisions* i els *consilia* –Bonaventura Tristany, Jaume Càncer, Lluís Peguera, Josep Ramon, Sebastià de Cortiada o l'omnipresent Joan Pere Fontanella–; i, per una altra banda, però com una expressió de l'anterior, una destacada presència de la jurisprudència, que no es limita a aportar sentències anteriors de la mateixa audiència, sinó que s'interpreten, llargament i extensament, amb els oportuns paral·lelismes, normalment des dels comentaris d'aquells autors. A més, la motivació, mentre es donava, permetia que es comentaren els motius en què s'havien basat les sentències dictades en les instàncies inferiors del mateix procés.¹²

12. *Alegato jurídico por el Dr. Buenaventura Valllocera y Modolell...*, Barcelona, 1792, CAL-ICAB. Aquesta és una al·legació construïda bàsicament sobre la jurisprudència, sense contenir cap citació legal catalana. En l'informe *Alegación jurídica por los ilustres don Juan Antonio de Clasquerí, Fivaller y Bru, y doña María Bernardina de Sabastida...*, Barce-

A les darreries del XVIII, però, ja s'observa una certa evolució o canvis en el contingut jurídic; comença a aparèixer un hipotètic conflicte de drets.¹³ Donada la suposada preeminència del dret reial posterior a la Nova Planta sobre el català anterior, els motius per a una possible discordança entre les recents normes espanyoles, i les històriques disposicions catalanes –de nombre molt més reduït–, seran cada vegada més probables conforme s'hi vagen aprovant aquelles. Així, en una al·legació de 1779 es qüestionava si la pragmàtica sanció de 27 de març de 1776, on es confirmava la prohibició de succeir a tota donzella que es casés sense consentiment de pare, mare o tutor, contradia les *constitucions* 2 i 3, del títol 1, llibre 5, que estableien quelcom similar, però, segons interpretacions, només quan l'esposat fóra considerat indigne.¹⁴ De la mateixa manera, una altra al·legació qüestionarà l'abast de la pragmàtica de 6 de juliol de 1792 (*Novísima Recopilación*, 10, 20, 17), sobre *Prohibición de suceder los religiosos de ambos sexos a sus parientes intestados*.¹⁵ Això sí, no creiem que aquest tipus de plantejaments foren reflex dels

lona, 1801, CAL-AICAB, que tampoc no conté cap citació legal catalana, s'aporten i comenten els motius de sentències dictades per l'Audiència de Barcelona en casos similars, mentre que les sentències prèvies del mateix procés només es referencien, donat que ja no eren motivades.

13. Carlos TORMO CAMALLONGA, «El fin del *ius commune*, las alegaciones jurídicas en el juicio civil de la primera mitad del XIX», *Anuario de Historia del Derecho Español*, 71 (2001), pp. 473-500.

14. Jesús, María, Joseph. *Por D^a. María Francisca de Portoles y Aloy consorte del doctor Romualdo de Portoles, olim Aloy, Ciudadano Honrado de Barcelona...*, CAL-ICAB, ff. 24 ss., on destaca la següent manifestació: «dicha Real Pragmatica, se hizo en conformacion, y declaracion de las Leyes, y Constituciones, que sobre esto se havian publicado en las Provincias del Reyno [...]; y es constante, que quando la Ley nueva es declaratoria del derecho antiguo, obra, no solo en quanto à los casos futuros, sino tambien en quanto à los preteritos».

15. Un qüestionament en relació, entre d'altres normes, a determinats privilegis concedits per Jaume I en 1269; *Memoria que D. Ignacio Solà, Julià y Miró, presenta en el pleyto que introdujo contra doña Gertrudis Miró...*, Barcelona 1831, AICAV, I-2760.

que doctrinalment començaran a aparèixer a partir d'ara. En aquest moment –i valga dir, com sempre–, la ciència jurídica acadèmica erudita i la pràctica processal no anaven de la mà; les pretensions eren diferents, aquesta darrera dirigida només per interessos pragmàtics immediats.

Aquest canvi jurídic –evolució o conflicte– creiem que s'accelera clarament amb el decret de 18 d'abril i la reial cèdula de 14 de maig de 1789 (*Novísima Recopilación* 10, 17, 12), sobre *Prohibición de fundar mayorazgos, y perpetuar la enajenación de bienes raíces sin Real licencia*. Molts informes jurídics tindran com a puntal, a partir d'ara, la discussió sobre l'abast d'aquesta norma i la seua interpretació coherent amb el principi de llibertat de testar i la legítima establides en les constitucions catalanes. Ni què dir de les disputes amb motiu de la quarta trebel·liànica, i sobre si la seua prohibició exigia declaració expressa o n'era suficient amb la tàcita.

Totes aquestes diferències en els informes seran més evidents a mesura que ens endinsem en el segle XIX.¹⁶ Un canvi que sens dubte vindria

16. *Memoria jurídica a favor de la señora D^a. María del Carmen Madriguera y Cot [...] sobre pretendida nulidad de un testamento...*, Barcelona, 1827, AICAV, 12-6149; *Memoria por la masa de acreedores del difunto José Pedro Sabater [...] defendiendo la supuesta nulidad del mismo testamento y aspirando...*, Barcelona 1828, AICAV, o *Memoria que don Jayme Sabater y demás sucesores de los hermanos de éste, sobrinos de don Pabro Sabater comerciante...* Barcelona, 1828, AICAV, I-2770. En aquesta darrera al·legació s'aporta una ordre del monarca de 24 de novembre de 1827, amb motiu d'un judici del comte de Campo Giro, sobre la qual, donat que «lo que manda el Soberano tiene fuerza de ley», a Catalunya i Castella no podia existir diferència en el punt discutit. Segons l'advocat, «la palabra mayorazgo equivale á un fideicomiso primogenial y estos del mismo modo se fundan en Cataluña que en Castilla sin que tenga coneccion la diferencia que se sigue en esta Provincia en la distribucion del bienes del testador, porque aunque en Castilla el Padre debe repartir los bienes con ingualdad entre sus hijos [...] y en Cataluña puede instituir heredero á uno de sus hujos ó á un extraño, mientras deje la legitima [...] pero en cuanto á fundacion de un fideiocomiso ó vinculacion perpetua, no puede haber diferencia una vez que asi lo manda la ley» (fols 17-18). Respecte la quarta trebel·liànica, es pot veure *Demostración apolo-gético-legal del derecho de trebeliànica perteneciente a doña María Luisa de Riu y de Cruilles consorte del ilustre marqués de Tamarit...*, Barcelona, 1820, AICAV, I-2766.

propiciat per la publicació de la *Novísima Recopilación* i la major difusió del dret castellà, també a la universitat.¹⁷ Dit d'una altra manera: a partir d'ara s'al·legarà indistintament el dret català i el castellà, segons l'interès de les parts. És més, el més habitual és veure barrejades ambdues legislacions en els mateixos informes, des d'un tranquil *totum revolutum*. Per tant, eixos canvis que observem al llarg de la primera meitat del XIX respondran tant a la lògica evolució dels escrits jurídics a tota Espanya com a la pròpia dels específicament catalans.¹⁸

Com a conseqüència de recents qüestionaments doctrinals, que, si de cas, podrien afectar les resolucions de les altes magistratures, els advocats consideraran oportú recordar –només en alguns moments, açò cal remarcar-ho– la preeminència del dret català sobre el castellà en segons quines qüestions. Un recordatori que no s'havia vist fins aleshores, perquè no havia estat necessari. O el que és el mateix, no es recordarà la prelatió quan es defense la superioritat del dret castellà –«¿Pero que necesidad ay de añadir reflexiones cuando la misma Ley recopilada

17. Deixarem per a una altra ocasió la possible incidència de les reformes en els plans d'estudis anteriors al de Calomarde de 1825, especialment els del marquès de Caballero de 1802 i 1807, en la pràctica processal dels nous advocats catalans. Durant el segle XVIII, i atenent a les pròpies exigències dels monarques borbons, les constitucions de la Universitat de Cervera atribuïen als catedràtics de Lleis l'explicació del dret romà en relació amb el municipal; és a dir, es venia a reforçar el dret teòric català. Vaja per davant, però, que no creiem que les disquisicions erudites i acadèmiques de la Universitat, i d'altres juristes amb motiu de la introducció de l'estudi del dret reial en les aules, tingueren ni la més mínima repercussió en la pràctica processal dels advocats.

18. Per la importància històrica de la doctrina i la jurisprudència a Catalunya, les al·legacions seguiran sense contenir tantes citacions legals com les de dret castellà –que tampoc no en tenien tantes–. Prenem ací com a referència les al·legacions presentades davant l'Audiència de València, territori ja de dret castellà; CARLOS TORMO CAMALLONGA, «En Derecho en las alegaciones jurídicas del siglo XVIII», *Saitabi*, 50 (2000), pp. 277-317. Per reial decret de 30 d'abril de 1806 es declarava que la cèdula de 14 de maig de 1789 «comprende sin distincion lo mismo al Principado de Cataluña que á las demas partes del Reyno»; AICAV, *Memoria que don Jayme Sabater y demás sucesores de los hermanos de éste...*, Barcelona, 1828, AICAV, I-2770-8, f. 8.

suministra las mas poderosas que pueden desearse?»,¹⁹ però sí quan s'aporta el català; calia referescar la memòria.²⁰ I així, en algun informe jurídic l'advocat procedeix a argumentar, no ja contra la vigència del dret castellà en general, sinó que raonarà, individualment i un per un, contra els codis castellans més importants: *Fuero Juzgo*, *Leyes de Toro*, *Partidas* y *Novísima*

19. AICAV, *Memoria que don Jayme Sabater y demás sucesores...*, Barcelona, 1828, AICAV, I-2770-8, f. 19. En els fols. 9 i 10 ja es deia: «Sea en horabuena cierto como lo es, que la Ley 12 tit. 17 lib. décimo de la Novísima Recopilación anula los mayorazgos y vinculaciones perpétuas, y no las instituciones temporales de heredero [...], que ecsista alguna pequeña diferencia entre los mayorazgos de Castilla y fideicomisos de Cataluña [...], hagan las demostraciones que les parezca de las obligaciones que tiene el Padre testador en Cataluña con respecto a sus hijos; paséanse por el hermoso campo de la jurisprudencia, recordando el sumo aprecio que se merecen los principios en que se fundan las últimas voluntades protegidas por todas las legislaciones que dispensan al testador la libre facultad de imponer leyes en sus bienes [...], de nada sirve para el caso concreto, porque no se trata de su aplicación a algún testamento para cuya validez fuese posible subsanar algunos pequeños defectos que no alteran su substancia; sino de una ley positiva, reciente y terminante, que derogando todas las leyes y costumbre en contrario establece y sanciona otros principios, cuyo ecsacto cumplimiento estimó necesarios en Legislador, para contener los abusos que intentaba remediar. La citada Ley es posterior a todas las demás, y éstas deben callar en su vista, no solo porque la posterior deroga la anterior, si también porque la de que se trata lo manda espresamente. Según las circunstancias y costumbres se varían las antiguas y sancionan las nuevas como mejor parece al Legislador, y por consiguiente aunque la voluntad del hombre sea la Ley suprema en orden a testamentos, debe ser arreglada a lo que mandan las Leyes civiles, por ser la testamentifacción un acto civil sujeto a las Leyes Reales».

20. «Esta Provincia se gobierna y se ha gobernado siempre por sus constituciones y por el derecho Canónico y Romano en materia de testamentos»; *Memoria jurídica a favor de la señora D.ª María del Carmen Madriguera y Cot...*, Barcelona, 1827, AICAV, 12-6149-1, f. 17. «¿Podría la ley Recopilada aplicarse a la Provincia de Cataluña, que se gobierna, en cuanto a instituciones y substituciones temporales de heredero, por reglas tan diversas de las demás partes del Reyno?», es pregunta l'advocat per respondre a continuació: «Este Principado se gobierna por sus constituciones y por el derecho Canónico y Romano en materia de testamentos». Véase *Memoria por la masa de acreedores del difunto José Pedro Sabater...*, AICAV, ff. 13 i 19.

Recopilación.²¹ Com bé feia saber el fiscal Juan de la Dehesa en dictamen de 19 d'octubre de 1827, i també altres juristes, els advocats s'estaven aprofitant de les diferents possibilitats i dels dubtes al respecte entre l'Audiència i el Consell de Castella per a defensar un dret i rebatre l'altre. És més, s'apuntava a la malícia d'alguns d'ells d'afavorir interessadament aquesta disputa –cosa que s'entén des de la lògica de les seues pretensions–, amb els consegüents i nefastos resultats.²² El que sembla obvi és que als lletrats els resultava indiferent la jerarquia normativa en si, o la preminència de segons quin dret sobre l'altre; l'únic que els preocupava era la norma i la resolució puntual en qüestió.

Els principis del nou estat liberal aniran poc a poc fent-se sentir en el procedir dels tribunals de tot arreu, com també es deixaran sentir en les noves maneres dels lletrats. El nombre de citacions és cada vegada menor: desapareix eixa obsessió acumulativa, i després de les disposicions legals s'aportaran només els autors i comentaris més

21. *Alegación jurídica por Juan Pablo Puget y Vila, para que se declare justo, válido y subsistente...*, Barcelona 1816, CAL-ICAB, ff. 42 i següents. Els folis 40 i 41 ja s'avançaven amb les següents manifestacions més genèriques i a l'ús: «Antes de demostrar la absoluta inaplicabilidad al presente caso de la Ley de Tóro, que á su favor citan los actores, es preciso manifestar que todas las herencias [...] estan ordenadas, segun los usájes, estilos y formas de testar, vincular y fideicomitir, que universalmente se observa en Cataluña; y por consiguiente en absoluta conformidad á las leyes del derecho Romano [...] el qual es parte integrante de nuestro Código Municipal y está en este punto inconsumamente observado en los tribunales de esta Provincia, por hallarse así ordenado en una de sus particulares constituciones, para el caso verificado, de no haber otra Catalána, ni canónica, que varíe en materia de substituciones fideicomisarias y vínculos, las instituciones del derecho común [...] ninguna de las leyes relativas á los mayorazgos de Castilla pueden aplicarse para tergiversar los derechos activos y pasivos [...] segun el uso y estilo de testar en Cataluña».

22. GAY ESCODA, «Notas sobre el derecho supletorio en Cataluña...», p. 848. Bienvenido OLIVER, *Estudios Históricos sobre el Derecho Civil de Cataluña*, Madrid-Barcelona, 1867, pp. 142 i següents. Una acusació que també apareix en alguna al·legació: *Demostración legal del derecho que asiste a doña María Josefa Abadal y de Pedrals...*, Barcelona, 1817, CAL-ICAB, ff. 19-20.

adients.²³ Sembla observar-se de vegades una voluntat per remarcar el valor de la citació legal –catalana o castellana, no tant romana–, i no tant de la doctrina i la jurisprudència que, en ocasions, semblarà que es vol relegar –s'inclouran autors pràctics més contemporanis, com Sala i De Dou, Pilipo–. Volem insistir, però, que parlem en tot moment de tendències observades, mai de regles fixes i que, no ho oblidem mai, aquesta evolució o canvi només hi apareixerà quan interesse al lletrat, perquè encara veurem informes, per exemple, en què es voldrà remarcar la subordinació de tota llei a la jurisprudència.²⁴

4. *A manera de conclusions obertes*

Per a l'administració de justícia liberal, l'absència d'un codi únic i de nova creació, que substituirà la legislació històrica, dificultava sobremana la concreció del dret aplicable en cada causa. Amb indiscutible lògica legalista, l'Audiència de Barcelona apuntava a mitjan del XIX que la motivació de les resolucions judicials que es pretenia imposar comportaria

23. Pot consultar-se al respecte qualsevol de les nombroses al·legacions jurídiques d'aquests anys de la Col·lecció d'Al·legacions Jurídiques del Col·legi d'Advocats de Barcelona. Comencen a aparèixer manifestacions, inaudites fins ara, del tipus «Advertencia. Como en la alegacion á que la presente se refiere abundan citas de autores los mas clásicos, en apoyo de los principios y opiniones sentadas; se ha considerado inútil repetir las, ó amontonar otras que solo aumentarían el número pero no el peso de la razon»; *Adición a la alegación jurídica de 25 de noviembre de 1818 por el ilustre don Josef Ramon de Pinòs y de Çacirena...*, Barcelona, 1821, CAL-ICAB, f. 47. Pot veure's també *Addicion á la memoria jurídica de primera instancia en defensa del derecho de Jaime Font...*, Barcelona, 1836, CAL-ICAB.

24. Pot veure's *Defensa legal de D. José María de Sullá y de Mora en la reivindicación de la Baronía del Albi y Cervià contra...*, Barcelona, 1826, AICAV, I-2766-2, on, malgrat la seua extensió (52 folis), només s'inclou una citació de les constitucions catalanes, i escassament *Partidas*, *Leyes de Toro* i *Novísima*, més alguna del *Codi* de Justinià, sense cap ordre de jerarquia entre elles. També es refereix, però sense citar autors i indistintament, a la interpretació dels *Jurisconsultos Provinciales* i *Nacionales*.

la necessitat de fixar definitivament l'ordre jurídic a Catalunya, tot i reubicant la més que destacada rellevància que la jurisprudència i la doctrina continuaven tenint en el dret privat, així com els drets canònic i romà –especialment aquest últim, malgrat la preferència teòrica d'aquell–. L'escassa legislació històrica catalana, juntament amb la imposició d'una sentència immotivada, i l'existència d'una base comuna per a tots dos ordenaments jurídics, català i castellà, havien neutralitzat *de facto* els conflictes que amb la Nova Planta s'hagueren pogut derivar de les diferències entre ells. Però amb la creixent activitat legislativa del monarca i, ja definitivament amb l'ànsia codificadora constitucionalista, calia acabar amb qualsevol disjuntiva –deixarem per a un altre moment l'estudi de la magistratura, la seua procedència i les seues filiacions.

La realitat processal catalana, i en concret els informes en dret, s'havien mantingut quasi inalterats en la seua tradició al llarg del XVIII. Al marge de canvis merament formals o lingüístics, el contingut jurídic i el sentit de segons quines normes, romandran inalterables, dins d'una argumentació que tampoc no sembla que experimentarà grans transformacions més enllà de les pròpies de la lògica discursiva racionalista i legalista que des de diferents àmbits s'està introduint.

Malgrat estar davant d'uns escrits essencialment jurídics en el seu contingut i finalitat, cal remarcar la importància que continuava tenint la narrativa dels fets, el raonament fàctic, en la mateixa línia que ens mostren els autos processals, on estaven proscrietes les citacions jurídiques, especialment i de nou a Castella. El del lletrat continuarà sent un discurs eminentment inductiu i acumulatiu, fidel tributari del *mos italicus* més tardà. Fins que no s'implante el mètode racional-deductiu del legalisme, seguirà sent plenament vàlida l'afirmació emesa l'any 1832 per l'advocat Francesc Calvet i Ruvalcaba, quan diu que «la decisión de esta cuestión no tanto depende de las teorías de derecho, como de su aplicación en el hecho. El derecho ha dado reglas ciertas y generales, pero no decisión general, porque todo depende del número y peso de las conjeturas, que producen la ampliación o limitación al arbitrio del prudente juez, que lo

regula por la calidad del hecho».²⁵ Així és que, al marge de la disposició normativa, el fet, la conjectura i l'acumulació d'indicis continuaran sent claus en la predeterminació intuïtiva de la decisió del magistrat, que és el que el liberalisme voldrà evitar, i no ja només a Catalunya, com a tot arreu.

Hem de raonar, per tant, sobre fins a quin punt la pràctica processal es manté aliena als nous corrents doctrinals, en la línia de la pretensió racionalitzadora i sistemàtica que doctrinalment domina des de la segona dècada del Divuit, i que s'aguditzava amb l'ansia codificadora del nou segle. Serà aquest un plantejament especialment present a Catalunya on, com hem dit, el pes de la doctrina i la jurisprudència sobre la parca legislació pròpia afavoria el manteniment d'aquest discurs intuïtiu. No obstant, i encara que no es qüestione la vigència del dret substantiu català, des del qual recaurà majoritàriament la decisió judicial, amb el nou segle sí que observem un cert canvi, tant en les formes dels lletrats, més semblants a les que podem considerar com a castellanès, com en el pes que hi podia tenir el dret substantiu, amb també una creixent presència del legal castellà. Paral·lelament, podem parlar d'un menor nombre de citacions i una major concisió en elles. Tal vegada tot açò fóra part del que l'escola jurídica catalana del XIX denunciava com a tendències cesaristes de l'igualitarisme revolucionari. Perquè els advocats, pragmàtics i oportunistes al servei de la causa clientelar, no es podien situar en la mateixa línia de les apreciacions dels juristes més compromesos amb la tradició pròpia.²⁶

En definitiva, doncs, observem una realitat evolutiva catalana des de la Nova Planta que es debat entre el canvi, més formal que substantiu, i el manteniment de les particularitats pròpies, més substantives que procedimentals, amb una complexa plètor de conclusions interpretatives, que no podem reduir a la dicotomia i "rivalitat" entre els drets català i castellà.

25. *Adición a la memoria impresa en 1831 por D. Ignacio de Solà Julià y de Miró, en el pleito que sigue con doña Gertrudis...*, Barcelona, 1832, AICAV, I-2760, f. 8.

26. PÉREZ COLLADOS, «La tradición jurídica catalana», p. 153.

No volem acabar sense recordar que tot el que hem escrit ací és fruit d'un exercici d'abstracció d'idees des de l'anàlisi de casos individuals. L'escassa i imprecisa legislació processal a tot aquest efecte, en tots dos ordenaments jurídics, es traduïa en particularitats i usos diversos per a cada seu judicial que, òbviament, es resistiran als canvis, donat un nou sistema que no acabava de quatllar; cosa que s'agreuja a Catalunya. Per tant, les conclusions a què arribem no poden ser en cap cas concloents –valga el contrasentit– ni definitives. Ans al contrari, han de romandre obertes a tot tipus de matisos i modificacions segons ens suggereixi la documentació i les noves investigacions que al respecte vagen caïent en les nostres mans, És, al cap i a la fi, el propi de la historiografia.

L'òpera al Teatre de la Santa Creu de Barcelona en el període d'entreguerres. Aproximacions a l'escenografia de Manuel i Francesc Tramullas (1750-1790)

ANNA TREPAT CÉSPEDES*

Resum

La nostra comunicació és un estudi de l'escenografia en el context de l'òpera a la Barcelona del segle XVIII. Es tracta d'una investigació sobre la producció artística que es va desenvolupar en el decurs de les diverses temporades del Teatre de la Santa Creu entre el 1750 i el 1790. El projecte contempla la interacció entre la música i la posada en escena de l'espectacle i se centra en la pràctica escenogràfica catalana, encapçalada per Manuel i Francesc Tramullas que van prendre el relleu al seu mestre, Antoni Viladomat. Els llibrets d'òpera, els arrendaments del teatre, algunes de les làmines de la Col·lecció Raimon Casellas del MNAC i el testimoni del Baró de Maldà, han permès dur a terme una aproximació històrica i artística a l'activitat teatral del període d'entreguerres al mateix temps que analitzar com aquesta es va adaptar a les premisses escenogràfiques del moment.

Paraules clau: Teatre de la Santa Creu, Teatre Principal, Casa de les Comèdies, Tramullas, òpera, segle XVIII, escenografia, Raimon Casellas, mutacions escèniques, Ramon Amat de Cortada, Baró de Maldà.

Resumen

Nuestra comunicación es un estudio de la escenografía en el contexto de la ópera en la Barcelona del siglo XVIII. Se trata de una investigación sobre la

* Aquesta investigació forma part de la meua tesi doctoral dedicada a la vida i obra de Manuel i Francesc Tramullas dirigida per la doctora Rosa Maria Subirana Rebull.

producción artística que se desarrolló a lo largo de las temporadas del Teatre de la Santa Creu, entre los años 1750 y 1790. El proyecto contempla la interacción entre la música y la escenografía en el espectáculo y se centra en la práctica escenográfica catalana, encabezada por Manuel y Francesc Tramullas quienes tomaron el relieve de su maestro Antoni Viladomat. Los libretos de ópera, los arrendamientos del teatro, algunas de las láminas de la Col·lecció Raimon Casellas del MNAC y el testimonio del Baró de Maldà, han permitido llevar a cabo una aproximación histórica y artística de la actividad teatral del período de entreguerras al mismo tiempo que a analizar cómo esta se adaptó a la premisas escenográficas del momento.

Palabras clave: Teatro de la Santa Creu, Teatre Principal, Casa de les Comèdies, Tramullas, ópera, siglo XVIII, escenografía, Raimon Casellas, mutaciones escénicas, Ramon Amat de Cortada, Barón de Maldà.

Abstract

Our article is a study about the scenography in the eighteenth century opera in Barcelona. This is a research that takes into account the artistic production that has been developed in Teatre de la Santa Creu, between 1750 and 1790. The project, which contains the interaction between the music and the scenography in the show, is focused on the catalan scenographic activity, headed by Manuel i Francesc Tramullas, disciples of Antoni Viladomat. By means of the opera program books, the theater's leases, some prints from Col·lecció de Raimon Casellas in MNAC and Baró de Maldà's witness, it has been possible to build up an historical and artistic approach to the theatrical activity during a period between the Guerra de Successió (1714) and Guerra de la Independència (1813). At the same time, it allows us to analyze how these ones have been adapted into the period premises.

Key words: Theater of Santa Creu, Teatre Principal, Casa de les Comèdies, Tramullas, opera, 18th century, scenography, Raimon Casellas, stage machinery, Ramon Amat de Cortada, Baron of de Maldà.

1. L'òpera a Barcelona. El teatre de la Santa Creu. Música, poesia i escenografia

L'estudi d'un cas concret com el del Teatre de la Santa Creu i les seves representacions ens permet aprofundir en la concepció artística de l'òpera i dels seus elements constitutius. Entre els escrits inèdits que Raimon Casellas va redactar sobre el gènere operístic al segle XVIII a Barcelona, trobem un document titulat *L'òpera per Segura*¹ en què es presenta una visió un xic decadent de la pobresa musical que va viure el període en general juntament amb la feble qualitat literària dels llibrets, el component més decisiu aleshores. L'autor comenta que la música es limitava a acompanyar el text i que la instrumentació era rutinària. Pel que fa a una anàlisi més general afegeix que:

L'òpera presenta en aquest temps un aspecte rudimentari. El llibre es sols un medi per cantar la música y per señalar al opereta els sentiments que succesivament ha de sentir, sense cuidar de que tingui un valor literari propi y independent, y sense que'l compositor intervingui seriament en el plan de l'obra.

La visió que ens proporciona Roger Alier² és més afable i menys crítica amb la Barcelona del set-cents. Segons explica, l'interès pel drama era present en els llibrets d'òpera on, sovint, se citava el nom de l'autor del text, normalment italià i de reconeguda fama, com Goldoni o Metastasio. La música, però, també era una part important de l'espectacle i, malgrat l'estaticisme que presentaven els teòrics, va ser de mica en mica més valorada. Segons comenta l'autor, en el decurs de la centúria la músi-

1. Biblioteca de Catalunya (BC), Fons Raimon Casellas, Notes i apunts sobre teatre, Bloc 4/1, ms. 5242/4

2. Roger ALIER AIXELÀ, *L'òpera a Barcelona: orígens, desenvolupament i consolidació de l'òpera com a espectacle teatral a la Barcelona del segle XVIII*, Institut d'Estudis Catalans, Societat Catalana de Musicologia, Barcelona, 1990.

ca, concebuda com una de les parts fonamentals de l'espectacle, va evolucionar fins a tenir en compte la qualitat vocal dels intèrprets durant les dècades del 1760 i 1770. En aquest impàs de temps, hi va haver un reconeixement de compositors com Jommelli, Cimarosa o Tozzi per part d'un públic que, poc a poc, preferia les seves peces davant dels *pasticci*. Els llibrets d'òpera són un bon exemple per documentar l'interès progressiu que va suscitar la música. En les primeres pàgines, hi constava el nom de l'escriptor del text, el del compositor i, en ocasions, el nom dels ballarins que actuaven entre acte i acte. La identitat dels escenògrafs, en canvi, no es va publicar entre la resta dels professionals fins la meitat del segle XVIII. En general, de la posada en escena que acompanyava l'espectacle operístic ens ha restat molt poca informació. Bé perquè s'ha perdut en el temps, bé perquè no va tenir el mateix ressò que la resta d'arts, pràcticament comptem només amb les escuetes descripcions dels llibrets d'òpera i algun testimoni gràfic que analitzarem més endavant.

2. El Teatre de la Santa Creu i l'evolució de la posada en escena durant el segle XVIII. El pes dels arrendaments en els decorats.

L'estudi de l'escenografia catalana del segle XVIII encara es resisteix avui en dia. El període que per alguns autors ha estat considerat com l'origen de la posada en escena, presenta un panorama borrós, on és difícil discernir l'aspecte que van tenir els escenaris en les representacions operístiques. A grans trets, Roger Alier descriu una època en què, a diferència de la música, hi va haver un retrocés en l'escenografia, que va anar perdent força. Però va ser realment així? Per quin motiu llavors coneixem i conservem els treballs de mitjan i finals de segle i no els anteriors?

El mateix autor sosté que a l'inici de la centúria i degut al caràcter i temàtica més exuberant de les òperes sèries de les acaballes del barroc, la decoració tenia un paper rellevant en l'òpera. Posteriorment i amb l'èxit que va viure l'òpera *buffa*, aquest tipus de representacions van perdre pes en les programacions de la Casa de les Comèdies, repercutint en la concepció escenogràfica. No obstant això, aquesta evolució no ens deixa de sorprendre si tenim en compte que, al llarg del segle, diverses

personalitats artístiques van estar vinculades amb el teatre. Durant les primeres dècades del set-cents va ser Antoni Viladomat (1678-1755) qui va treballar al Teatre de la Santa Creu com a escenògraf. Més endavant, i prenent el relleu del seu mestre, trobem l'obra de Manuel (1715-1791) i Francesc Tramullas (1717-1773), període en el qual també van treballar, esporàdicament, pintors com Francesc Xiurach³ i Josep Vinyals i Miró.

Més enllà dels artistes que van pensar, dissenyar i, probablement, construir i pintar aquests projectes escenogràfics, els arrendaments del teatre ens ofereixen una aproximació de com els empresaris van tenir en compte les *mutacions escèniques* en la seva administració. L'aspecte econòmic, fins ara poc contemplat, és un dels condicionants que van dictaminar el desenvolupament d'aquest art. Raimon Casellas⁴ ho explica molt bé en els seus escrits d'òpera quan comenta:

(...) y els esplendors de teatre cortesá, en que l'escenografia y la tramo-ya deurian jugar tot el paper que consentían els recursos de l'època y la localitat, de sostenen o decauen al compás de la vicisituds de la cosa pública, del estat de pau o guerra y de la major o menor freqüència de las visitas de prínceps o entradas de governants.

A partir de la documentació conservada en l'Arxiu Històric de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau de Barcelona⁵ observem que des del 1753 fins el 1770 hi ha la tendència de reduir costos en els decorats. Concretament, s'insisteix en reaprofitar elements pertinents a representacions anteriors i/o modificar-los per tal d'evitar un sobrecost en la gestió del teatre. Tan sols en els documents referents al 1788 amb

3. Va realitzar l'escenografia de *Giulio Sabino* i de *Castore e Polluce* l'any 1783, segons els llibrets d'òpera respectius.

4. BC, Fons Raimon Casellas, Notes i apunts sobre teatre, bloc 4/1, ms. 5242/4.

5. Arxiu Històric de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau de Barcelona (AHSCP), Arrendaments de Pedro Pablo Gregori. 1752 al 1758., Joseph Riera. del 1753 al 1754. 21-04-1753, Joseph Riera. del 1753 al 1754. 8-04-1754, Bonaventura Julià i Pedro Espina. 1765, 1770.7-04-1770 i Josep Escayo i Domingo Boti. 1788, 1789,1793.

Josep Escayo i Domingo Boti com a empresaris s'entreveu algun canvi i s'especifica que cada any que:

(...) deberan los empresarios hazer una mutacion nueva para las Funciones qe 1er convenga y aprueve el Superior, acordando con la ilustre Administracion el ser largas o cortas y Caro en lo que hagan deberan satisfacer a la ilustre Adm. 150 libras Cathalanas en cada año q no lo Cumplen ellas quales dispondra la Administracion a su Arbitrio.

Aquestes declaracions tampoc ens asseguruen que anualment els decorats fossin renovats cada temporada però, si més no, són el testimoni d'una preocupació per un aspecte fins ara reduït a les despeses del teatre.

3. L'escenografia al Teatre de la Santa Creu del 1750-1790. Manuel i Francesc Tramullas escenògrafs

L'activitat de Manuel i Francesc al Teatre de la Santa Creu és encara indefinida. Ara per ara, no tenim dades que ens determinin amb fermesa l'etapa en què els dos germans van estar vinculats a la Casa de les Comèdies i quin paper van desenvolupar entorn les decoracions operístiques, bé com a directors escenogràfics bé com a escenògrafs. En aquest sentit, i malgrat que la manca de documentació no ens ho permeti, hem de pensar els seus projectes separadament, ja que es tracta de dos artistes que van treballar en cronologies correlatives. Els llibres d'òpera són el principal indicador per acotar aquest període de temps de forma precisa i raonable. Gràcies a aquest tipus de font, sabem que les escenografies de Manuel i Francesc van participar de les històries generalment de Goldoni i Metastasio interpretades per grans compositors de l'època com Jommelli, el més representat durant aquest període, juntament amb G.Scolari i altres músics com Piccini, F. di Majò o fins i tot el català Josep Duran.

Tot i que desconeixem si la seva feina es va limitar a les òperes on hi consta la seva actuació com a escenògraf, podem afirmar que durant els

anys que els germans Tramullas van dur a terme els decorats del Teatre de la Santa Creu de Barcelona estan compresos entre el 1750 i el 1790. Tanmateix, la relació que s'estableix entre el teatre i ambdós artistes és canviant al llarg d'aquests anys. Francesc Tramullas sembla que hi va treballar poc temps. Entre el 1750 i el 1752 apareix com a escenògraf de les següents òperes: *Alessandro nelle Indie* (1750), *Siroe re di Persia* (1751), *Il mondo della luna* (1751), *Demofonte* (1751), *La Merope* (1751) i *Didone Abandonata* (1752). L'activitat de Manuel Tramullas, en canvi, va perdurar fins l'última dècada. El primer testimoni que en tenim és la posada en escena d'*Arianna e Teseo*, òpera estrenada el 25 d'agost de 1754. És però a partir del 1760 que es va establir com a escenògraf durant gairebé una dècada. La seva tasca va ser molt constant fins el 1766, després de l'òpera *Motezuma*. Tornem a trobar el seu nom esporàdicament anys més tard, amb la decoració d'*El delincuente honrado* que va tenir lloc al teatre particular de la residència del Baró Maldà l'any 1786. L'incendi de la Casa de les Comèdies el 1787 va suposar un parèntesi en la programació. L'any 1788 segons recull el testimoni del Baró Maldà,⁶ Manuel va emprar les golfes de l'església dels caputxins de Barcelona per realitzar les escenografies de les representacions del proper 4 de novembre, dia de l'onomàstica del rei. Segons aquest testimoni, és molt probable que el gran dels germans Tramullas encara estigués actiu en el món del teatre. Dos anys més tard, tenim les últimes notícies sobre la seva activitat escenogràfica. Es tracta de la compra de llençols pels decorats del Teatre de la Santa Creu de Barcelona que va realitzar a la botiga de Ramón Bosch entre el 1788 i el 1790. Un any després, Manuel Tramullas moria i des d'aleshores ençà no s'esmentarà cap pintor cèlebre que els substituïxi.⁷

6. Basili DE RUBÍ, *Els caputxins a Barcelona al segle XVIII*, Caputxins de Sarrià, Barcelona, 1984, p. 324.

7. Jordi RIBERA BERGÓS, «L'escenografia a Barcelona del 1700 al 1724», tesi de llicenciatura inèdita, Universitat de Barcelona, Facultat d'Història i Geografia, Departament d'Història de l'Art, 1985, p. 481.

En relació a altres funcions que van poder exercir els Tramullas dins aquesta cronologia, Isidre Bravo⁸ comenta la realització dels inventaris del 1767 i el 1781 per part de Manuel. Ara per ara, ambdues afirmacions no han estat corroborades. De fet, a partir de la documentació relativa a l'Arxiu de l'Hospital de Sant Pau no podem establir cap vinculació entre l'artista i els respectius inventaris. En cap dels dos documents del 1767, amb data d'1 i 28 d'octubre, no se'n fa cap esment com tampoc al del 1781, que pertany al fons l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona.⁹ Per altra banda, el mateix autor confereix a Manuel Tramullas la direcció escènica del teatre als anys seixanta, sota la protecció del Marquès de la Mina. Sembla que d'aquest aspecte tampoc en tenim proves més enllà del paper preponderant que tingué el pintor al llarg d'aquesta dècada. Tanmateix, hem de considerar aquesta possibilitat ja que durant el segle XVIII la figura del director escenogràfic va ser generalment anònima i sovint encapçalada pels empresaris i els directors musicals, posteriorment. En el cas català, només coneixem Josep de Riera, considerat el primer director d'escena d'òpera a Barcelona.

4. Mutacions escèniques. Aproximacions a l'escenografia del Teatre de la Santa Creu 1750-1790

És difícil imaginar com eren realment les decoracions que donaven vida a les representacions operístiques de la Casa de les Comèdies. Raimon Casellas fa referència a la poca llum que hi havia en escena i com n'era d'adequada la paleta rabiosa de Francesc Tramullas. Però la veritat és que la manca de dibuixos i esbossos referents a l'escenografia utilitzada en el període ens deixa un buit documental que només es pot cobrir a partir de les descripcions que ofereixen els llibrets d'òpera sobre les *mutacions*

8. Isidre BRAVO, *L'escenografia catalana*, Diputació de Barcelona, Barcelona, 1986, p. 44.

9. Marina MITJÀ, «Atrezzo y utensilios de la "Casa de las Comedias" en 1781», *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona*, 3-4 (1948), pp. 408-421.

escèniques de cada acte. Així doncs, són pocs els testimonis existents que ens acosten a l'imaginari visual dels Tramullas. Alguns autors s'han aventurat a suggerir com deurien ser les posades en escena dels germans a partir de les seves pintures i del seu bagatge artístic. Isidre Bravo¹⁰ escriu el següent:

la concepció escenogràfica de Manuel Tramullas era més reposada que la del seu germà, potser perquè mai no havia sortit de Barcelona, ciutat més fonamentada en la ponderació que no pas el París de Boucher i Servandoni o el Madrid de Farinelli i Van Loo visitats per Francesc.

Però va ser realment així? Malauradament i a falta de fonts primàries, tot són conjectures que no es poden traduir ara per ara en res material. El que sí que podem afirmar és que gran part dels decorats eren de cartró o de tela pintada i, per tant, de materials precaris i fràgils. Eren molt pocs els objectes de fusta i, segons les descripcions dels inventaris, entenem que la majoria d'elements eren bidimensionals i, només en alguns casos, eren reproduccions. L'*attrezzo* era variat i en formaven part instruments musicals, elements arquitectònics, *vedute*, animals, personatges, elements per a la il·luminació, aparells per facilitar el trànsit en l'escenari, etc.

Directament relacionada, la música va ser partícip de les ambientacions i l'acció dels personatges. Fullejant els inventaris del Teatre Principal, veiem com durant el 1750¹¹ es va registrar només un *viola sin voz*, però en les dècades següents, 1780-81, aquest tipus d'objectes van prendre més importància. Es van documentar les següents peces: «violón de madera cubierto de cartón» (1780), «trompa marina con onze cañones y dos bufadores para hazer llamas de todo de oja de lata» (1781), «tres violines pintados sobre madera (1781), dos gaitas de lienzo y flautas de madera» (1781), «diferentes instrumentos pintados de madera» (1781), «quatro cubertoras de tierra que sirven para hazer musica a la murisca (1781), un

10. BRAVO, *L'escenografia*, p. 44.

11. AHSCP, Inventari del 2-09-1750.

bajo de madera (1781) i *una arpa* (1781).¹² Entre aquesta gran varietat d'instruments, hi havia objectes bidimensionals o tridimensionals que, probablement, deuriem integrar la música de l'orquestra a l'argument de l'òpera i, en ocasions, permetien tan les relacions entre els personatges com la seva caracterització. A més dels instruments musicals, els inventaris també ens proporcionen informació sobre els efectes sonors que acompanyaven les escenes. Gràcies a les descripcions d'aquests documents podem afirmar que ja al segle XVIII, s'utilitzaven "efectes especials" en les representacions operístiques i, afortunadament, podem saber quins mitjans utilitzaven per crear aquest tipus de sons, sovint relacionats amb els fenòmens meteorològics: «rueda pequeña de tres palmos de largaria, que haze la Lluvia» (1780), «rueda grande de madera de doze palmos de diametro para hacer los truenos» (1781), «cuba pequeña que sirve para truenos» (1781) i «rueda de madera con barretas de hierro que sirve para hacer tempestad» (1781).¹³

Fins ara hem estat analitzant els elements que configuraven l'escena sense tenir en compte una visió més global de l'escenografia. Malauradament, a causa de la constant renovació dels teatres i del poc interès que els esbossos i dibuixos han suscitat al llarg de la història, hem perdut gran part de l'obra de Manuel i Francesc Tramullas. Per tal d'aproximar-nos a les seves composicions hem de tenir en compte el context escenogràfic del moment, és a dir les composicions dels Bibiena. Tot i el buit documental que hi ha vers les decoracions de Manuel i Francesc Tramullas, es percep un canvi significatiu en la concepció teatral de les seves obres. Molt probablement, els dos germans van recórrer a les escenografies dels Bibiena com a fonts d'inspiració, alhora de continuar un llenguatge establert pel que fa les fórmules que s'havien adoptat al llarg del segle, perpetuant una iconografia semblant però emprant un llenguatge plàstic diferent. Probablement, hi havia aspectes comuns com

12. МИТЯ, *Atrezzo*, pp. 408-421.

13. *Ibidem*.

la magnificència i la riquesa dels espais o la temàtica, sovint, d'evocació clàssica.

Raimon Casellas, en els seus esbossos sobre l'òpera a la Barcelona del segle XVIII, esmenta la influència que devien exercir els Bibiena sobre les *mutacions escèniques* que es van dur a terme a la Casa de les Comèdies. Casellas¹⁴ parla d'una adaptació d'aquestes composicions, tenint en compte el caràcter auster de les representacions degut a la situació econòmica del moment.

(...) ¿quin model millor podia seguir que els de l'escola dels Bibiena maquinistas inventors de funcions sorprenents, conreadors de la decoracio teatral a fransa y pintors de invencions maravellosas, pero inverosimils, de palaus fantasiosos pero inestables. Si era aquest l'ideal escenografich somiat pel pintor Lendis, ne deuria haver de rebaixar un bon tros per aplicarlo a les mutacions del nostre teatre. Ab la miseria que passava a casa en semblant época,... y reduirlos a menor escala (...).

Lluny dels múltiples detalls que caracteritzaven les decoracions bibienesques, Francesc Tramullas utilitza en *Gabinet i Saló Reial* [Fig. 1] una imatge més simple i depurada que, com explica Isidre Bravo, va substituir «(...) aquellos ejercicios virtuosísticos y gratuitos por un nuevo concepto surgido del afán de sinceridad aplicado a la obra de arte que pregonaba la estética de la Ilustración».¹⁵

Sembla que les decoracions de Manuel i Francesc Tramullas van fer un pas endavant pel que fa l'adequació entre el text de l'òpera i la seva posada en escena. Contràriament als muntatges italians de tal força plàstica que creaven una distància amb la resta de components operístics, podríem

14. BC, Fons Raimon Casellas, «El teatre a Barcelona el segle XVIII» (esborrany), ms. 5242/2,2, f.72.

15. «La col·lecció Raimon Casellas: dibuixos i gravats del barroc al modernisme del Museu Nacional d'Art de Catalunya», catàleg d'exposició, Barcelona, Museu Nacional d'Art de Catalunya. Gabinet de Dibuixos i Gravats, 1992, p. 114.

FIGURA 1

assegurar que, malgrat la notorietat artística d'ambdós germans, l'escenografia no estava concebuda de forma independent.

Per altra banda, un altre punt on es percep un possible trencament amb la tradició iniciada pels Bibiena és la perspectiva escenogràfica. Tot i que tenim molt poques evidències que facin al·lusió a la disposició dels decorats i al respectiu punt

de vista, hem de pensar que no seria estrany el retorn a la frontalitat en els escenaris. De fet, la simetria de *Gabinet i Saló Reial* presenta una orientació central. Encara que aquesta perspectiva, segurament hauria facilitat a Francesc l'exercici artístic alhora de crear paral·lelismes amb l'altra ambientació, és veritat que podria haver escollit un altre punt de vista, tal com Bibiena fa en algunes de les seves làmines. Si més no, l'adopció d'aquesta punt de vista estaria en consonància amb les tendències neoclàssiques del moment. Pensar en aquesta orientació com un recurs habitual en les ambientacions dels Tramullas, no seria estrany. Segons el testimoni del Baró Maldà, la representació d'*El delincuente honrado* que es va estrenar al seu domicili el 16 de febrer de 1786, també presentava «(...) la perspectiva de davant (...)».¹⁶ Ara per ara, comptem amb tres testimonis que documenten com van ser aquestes escenografies. Un d'ells és l'aiguada intitolada *Gabinet i Saló Reial* que es conserva al Gabinet de Dibuixos i Gravats del MNAC i està signada per Francesc Tramullas. [Fig. 1] Ignorem si van ser dues composicions creades *ex profeso* per algu-

16. Francesc CURET, *Teatres particulars a Barcelona en el segle XVIIIè*, Publicacions de la Institució del Teatre, Barcelona, 1935, p. 77.

na òpera en concret. El cert és que ambdues són una mostra de l'activitat escenogràfica del moment. A diferència dels treballs dels Bibiena en què l'arquitectura era el recurs principal per crear una ambientació, Francesc Tramullas utilitza una caracterització més intimista, a partir de l'ornamentació d'elements escultòrics i pictòrics. En relació al *Gabinet* d'estudi, els bustos (segurament de personatges clàssics), els possibles mapes o gravats de les parets, el globus mundi i la llibreria participen de l'erudició de l'espai i del personatge. De la mateixa manera, en *Saló Reial* s'ha volgut transmetre la riquesa en cada un dels elements de l'*attrezzo*: s'ha reproduït les columnes de marbre, la il·luminació dels canelobres, la delicadesa dels ornaments murals i les diferents escultures. Més enllà dels pertinents arranjaments, en totes dues escenografies la concepció i l'organització de l'espai és la mateixa i la profunditat d'escena és el resultat dels correlatius elements arquitectònics. Iconogràficament també hi ha similituds. Tan en una com en l'altra ambientació trobem Apol·lo com un dels motius decoratius. En el *Gabinet* hi ha representat, en un plafó del sostre, l'instant en què la divinitat allarga els braços per capturar Dafne. Molt probablement l'artista va emprar una ornamentació mural semblant en el *Saló Reial*. Tanmateix, ignorem fins a quin punt estem davant d'un estereotip i resta el dubte si hi hauria alguna correspondència entre aquesta iconografia musical i *Dafne*, una de les primeres òperes que van tenir lloc a Barcelona.

Gràcies al testimoni de Rafael d'Amat i de Cortada, Baró de Maldà,¹⁷ podem conèixer altres escenografies que van realitzar els Tramullas. Encara que no en conservem cap imatge, la seva descripció ens permet fer-nos una idea d'aquestes ambientacions i de la implicació, en aquest cas de Manuel Tramullas, en la realització dels decorats. En relació a la representació d'*El delincuente honrado* a casa del baró el 16 de febrer de 1786 sabem que:

17. CURET, *Teatres*, pp. 76-86.

(...) Se avisà al Sr. Manuel Tramullas, y demás del art de Pintór per pintár, y disposár las bastidors del teatro, y manos á la obra. Tiraren cops de rallas ab llapis á la Presó; Fanal; Portas; rexas; Garrutxas; Pesos, &c., y pasant á pintarla ab lo clár, y escúr corresponent isqué com si realment fos pedra; Ferro; Cordas de Curriolas; Fanal de fusta, Instruments de tortura, &c. Després tiraren rallas, y ab los colors vius, y alegres isqué un magnífich estrado ab cadiras de moda; Cantonera ab un rellotge de Sobremesa; al desobre un mirall; Paysos donats de color blau; un prestatge ab llibres drets, y inclinats al descuit, &c. Llesta la Pintura, se formà lo Teatro ab la perspectiva de devant, se colgà la Pesa ab tapiseria de Manlleu, peraqué quedàs lo aposento abrigát, y acompanyàs á tot aquell frente de teatro ab son talon de domàs groch, se feu un petit palco en la eixida al Hort, frente de la escala de pujar a dalt, guarnit de domàs carmesí, per descansar allí los representants haventsi casi fet per ells, y no mes. Se arreglaren en la Peza tamburets de casa, y fora casa grochs, quedant yá la Peza en aptitut de representarsi en lo día 16 de Febrer del present any de 1786. (...) En lo quart acte se manifestaba al Publich la Llobrega Presó; Dn Torquato ab cadenas; Dn Justo ab lo reo en sá presencia fentli declaracions. (...) Baxase lo telon, y tocaba la musica, qual suspensió desde la tragi comedia al Saynete de la Dama Displicente duraba no se si mes de mitja hora, per anár for la Presó, y posarse lo Estrado; molts caps á pentinar dels Srs. Representants; fora las Perrucas del vell y del Jutge. Pentinadura general; vestits de gala; mutació de teatro, &c. (...) de gust es lo mapa mundi.

Segons explica el baró, Manuel Tramullas es va fer càrrec de pintar i dissenyar els respectius decorats, recreant de forma versemblant els diferents espais, aplicant el clarobscur a les diverses composicions. Sembla ser que els canvis d'una escena a l'altra eren lents i s'acompanyaven amb música. En aquest cas, va caldre més de mitja hora per substituir l'escenografia de la presó per la de l'estrada i vestir i pentinar els actors. Malauradament, desconeixem el *tempo* habitual que suposaven els canvis de decorat en el transcurs de l'espectacle operístic de manera que no sabem del cert si aquest ritme entre escena i escena era propi de les representacions privades i la inexperiència dels participants o també succeïa al Teatre Principal.

FIGURA 2

FIGURA 3

Per altra banda, i desproveïts de qualsevol element escenogràfic, ha subsistit, a través de la col·lecció Raimon Casellas, un grup de làmines que ens transporten a l'ambient operístic del període. Encara que la seva autoria, debatuda entre el taller de Manuel o Francesc Tramullas i Antoni Viladomat, ha centrat gran part de les aportacions, hem de concebre els següents dibuixos [Fig. 2 i 3] com una font primària d'informació que ens reporta aspectes d'altra manera inconcebibles. Malgrat els dubtes que desperta el que fins ara ha estat identificat com a escenes de dansa, no podem passar per alt les possibles correspondències amb els balls que tenien lloc entre acte i acte de cada òpera com tampoc les festes de carnaval que es van celebrar al Teatre principal. Malauradament, ni una ni altra imatge presenta una iconografia clara.

No obstant les mancances documentals que planteja l'estudi de l'òpera d'aquest període, i després d'haver examinat algun dels exponents que ens han arribat, conservem un document gràfic que ens mostra una nova perspectiva en l'estudi de l'òpera a Barcelona en el decurs del segle XVIII. La làmina [Fig. 4], part del fons del Gabinet de dibuixos i gravats del MNAC, ens mostra dues cantants sobre un podi. El decorat està esbossat i no hi ha cap mena de referència que ens pugui ajudar a identificar els elements que configuraven la posada en escena. Tanmateix, la inscripció *che faró senza il mio bene* ens permet identificar la imatge amb la primera escena del tercer acte d'*Orfo ed Euridice* de Ch.W. Gluck. A l'introduir

FIGURA 4

una cita textual, entenem que l'autor tenia la voluntat de fer comprensible el tema, i fins i tot, d'especificar exactament el moment il·lustrat. Tal com diu Marià Carbonell, «el dibujo muestra, pues, una de las arias más emotivas de la ópera, justo antes de que decida suicidarse. Detrás aparece Amor o Cupido (...)».¹⁸ El problema que presenta la interpretació d'aquesta obra és la seva funció. Entre el desconcert que això representa, podem suposar que aquest

dibuix va ser realitzat, si seguim una realitat històrica, bé durant l'espectacle operístic, bé a posteriori. Això ens fa pensar en la temporada 1780-81, quan es va estrenar l'òpera *Orfeo ed Euridice* a la Casa de les Comèdies de Barcelona. Carbonell¹⁹ apunta que és probable que els integrants de la companyia italiana d'aquell moment fossin els mateixos que els de la temporada anterior, amb les cantants Francesca Polcelli i Rosa Vaglini. Encara que no puguem parlar d'un retrat pròpiament de les dues intèrprets, la làmina, fins ara atribuïda a Antoni Casanovas, és actualment el testimoni més proper de la música en l'òpera al Teatre de la Santa Creu de Barcelona durant aquest període.

La pervivència d'aquestes obres és una mostra de l'impacte que va suscitar aquest tipus de representacions en la cultura artística en el decurs del segle XVIII. Cada una d'elles esdevé un testimoni dels diferents interessos que va despertar l'òpera als ulls de pintors i escenògrafs. Curiosament, entre els exemples plàstics que ens han arribat no n'hi ha cap que documenti la interacció de les diferents arts que participaven en la funció. Es tracta de làmines en què no es reproduïx la totalitat de l'espectacle sinó que es concep els diferents components separadament: escenografies deshumanitzades i escenes descontextualitzades que ens di-

18. «La col·lecció», p. 116.

19. *Ibidem*.

ficulden la correspondència entre la imatge i la història del Teatre Principal de Barcelona. De valor cultural, històric i artístic aquestes obres s'han convertit juntament amb els llibrets d'òpera, en una de les poques fonts d'estudi del gènere operístic a la ciutat comtal durant el període d'entreguerres. Amb tot i això, ignorem aspectes tan concloents com el seu autor, el motiu pel qual van ser creades, si van ser casos singulars o en canvi són reductes d'una pràctica habitual en el context operístic del segle XVIII o quines funcions han tingut al llarg del temps entre d'altres qüestions de pes. Conseqüentment, i atesa la poca la informació al respecte, estem davant d'un tema obert, que actualment està subjecte a noves aportacions documentals i a futures interpretacions.